DE OFFICIIS MARCI TVLLII CICERONIS LIBRI TRES.

ITEM, DE AMICITIA: DE SENECTute: Paradoxa: & de Somnio Scipionis.

CVM INDICE IN FINE libri adiuncto.

OMNIA, VARIIS ATQVE OPTIMIS quibusque collatis exemplaribus, diligentissimè castigata.

LONDINI,
Ex typographeio Societatis Stationariorum. 1611.

Cum Priuilegio.

Joseph Draper

Stavanian
Chemnitz blisch

Joseph Draper is an Eel
peri well what hee his
If is hoold Draper for him
then hee doos for mee

Joseph Draper

517

Joseph

Joseph Draper his boke

Feb: xviij 1621 pretiu xviij

Mesno quod profecto animum nisi prasagit
Ita non bell how inymind giveth us
that all is not well, or that Jonds unjustly is towards

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER PRIMVS, AD MARCVM FILIVM.

Argumentum per D. Eraſmum Roterod.

Ciceronem filium ſuo hortatur exemplo, ne ſimplici cuipiam ſtudio ſeſe addicat, ſed Græca cũ Latinis, & orationis virtutes cum Philoſophiæ ſcientia coniungat. Deinde, quo eum reddat attentiorem, hanc, quæ de officijs eſt, philoſophiæ partem, duobus potiſſimũ nominibus cõmendat, vel quòd vſus eius ad omnẽ vitæ rationem latiſſimè pateat, vel quòd hæc vna ſit philoſophis omnibus inter ſe communis: Poſtremò, teſtatur ſe in hac diſputatione Stoicos potiſſimũ ſequi, quòd hi vel optimè boni finem, ad quẽ omnia officia referũtur, conſtituerint: quùm Epicurus voluptate metiens ſummum bonũ, atq; Ariſtoteles Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officij quoque naturam ſubuerterint.

QVANQVAM *te, Marce fili, annum iam audientẽ Crattippum, idq; Athenis, abundare oportet præceptis, inſtitutiſq; philoſophiæ propter ſummam et doctoris auctoritatem, & vrbis, quorum alter te ſcientia augere poteſt, altera exemplis: tamen vt ipſe ad meam vtilitatem ſemper cum Græcis Latina coniunxi, neq; id in philoſophia ſolùm, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, vt par ſis in vtriuſque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (vt videmur) magnum attulimus adiumentum hominibus noſtris, vt non modò Græcarum literarum rudes, ſed etiam docti aliquantum ſe arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad iudicandum. Quamobrem diſces tu quidem à principe huius ætatis philoſophorum, & diſces quàm diu voles: tam diu autem velle debebis, quoad te quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen*

Triplex argumentum, à nobilitate doctoris, & item loci, & temporis diuturnitate.

Dicere oratoris: iudicare rerum Philoſophi

Vtrique, id est, tu, qui Peripateticos sequeris, & ego qui Academicus sũ. Nam olim qui Peripatetici, ijdem & Academici erant.

nostra legens, non multùm à Peripateticis dissidentia (quoniam vtriq; & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis vtere tuo iudicio (nihil enim impedio) Orationem autem Latinam profectò legendis nostris efficies pleniorem. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est Oratoris proprium, aptè, distinctè, ornatéq; dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsi) si id mihi assumo, videor id meo iure quodammodo vendicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, vt non solùm orationes meas, sed hos etiam de Philosophia libros, qui iam se illis ferè æquarunt, studiosè legas. Vis enim dicendi maior est in illis: sed hoc quoq; colendum est æquabile, & temperatum orationis genus. * Et ideò, quod nemini video Græcorũ adhuc cõtigisse, vt idem vtroq; in genere laboraret sequereturq; & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parùm vehemens, dulcis tamen, vt Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in vtroq; profecerimus, aliorum sit iudicium: vtrumque certè secuti sumus. Equidem & Platonem existimo (si genus id forense dicendi tractare voluisset) grauissimè, & copiosissimè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè splendideque facere potuisse. Eodemque modo de Aristotele, & Isocrate iudico, quorum vterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cùm statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maxime, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & authoritati meæ grauis-

* Et id quidem nemini vid. Inter Philosophos in vno Demetrio etiam studium, platoni dicendi exercitatio, Demosthenis philosophandi defuit.

Æmulatio inter Aristotelem philosophum & Isocratem rhetorem.

grauissimum. Nam cùm multa sint in Philosophia & grauia, & vtilia accuratè, copioseq; à philosophis disputata, latissimè patêre videntur ea, quæ de officijs tradita ab illis, & præcepta sunt. Nulla enim vita pars neque publicis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus; neq; si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest, in eoq; excolendo sita vita est honestas omnis, & in negligendo turpitudo. Atq; hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officij præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus, officium omne peruertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, vt nihil habeat cum virtute coniunctum, idque suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, vt neq; amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum iudicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quãquam ita sint in promptu, vt res disputatione non egeat, tamen sunt à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si tibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neque vlla officij præcepta firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solum, aut ab ijs qui maximè honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herili iampridem explosa sententia est. Qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquẽ delectum reliquissent, vt ad officij inuentionem

Commendat officia à persona vtri. usque, deinde ab vtilitate & communicate.

Epicureos notat.

aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimùm Stoicos, nõ vt interpretes, sed, vt solemus, è fontibus eorum, iudicio arbitrioq; nostro, quantum quoquo modo videbitur, hauriemus.*

* *Aliàs, quantocunq; modo.* Idem in oratione Lysiæ notauit Socrates in Phædro Platonis.

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, vt intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officij vocabulum, neq; poterat in genere definiri commodè, diuisione explicat, duplici quidem verbo, sed re eadem. Facit autẽ ex Stoicorum sententia duo genera officiorum. Alterum, quod perfectum vocant, estq; cum fine boni coniunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit. Alterum medium, siue inchoatum, quod per se neque bonum sit, neq; malum, sed ad vsum aliquem vitæ sumitur: vt rectè depositum reddere perfecti sit officij; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Diuus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt; posterioris, quæ secundum præcepta: vt bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat: erogare in pauperes, ad perfectum.

OMnis de officio duplex est quæstio. Vnum genus est, quid pertinet ad finem bonorũ: alterũ, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes vsus vitæ confirmari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: omniàne officia perfecta sint? Numquid officium alind alio maius sit? & quæ sunt generis eiusdem. Quarum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis

his

his libris explicandum. Atq; etiam alia diuisio est officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, Rectum (opinor) vocemus, quod Graeci κατόρθωμα: hoc autem Commune, quod ij καθῆκον vocant. Atq; ea sic definiunt, vt rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. Medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, vt Panatio videtur, consilij capiendi deliberatio. Nam honestum nè factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem inquirunt aut consultant, ad vitæ commoditatem, iucunditatemq; ad facultates rerum atq; copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, & suos, conducat id nec ne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem vtilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum Honesto, id quod videtur esse vtile. Cum enim vtilitas ad se rapere, honestas contrà reuocare ad se videtur, fit vt distrahatur deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. Hac diuisione (cùm præterire aliquid maximum vitium in diuidendo sit) duo prætermissa sunt. Nec etiam solùm vtrùm honestum, an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, vtrum honestius. Itemq; duobus propositis vtilibus, vtrum vtilius. Ita quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinq; partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de Honesto, sed dupliciter, tum pari ratione de Vtili: post de comparatione eorum disserendum.

Comparatio non modo in omnes partes suasoria, sed etiam in pleraque iudicialis incidit generis.

Partitio totius quæstionis de officijs.

Ex veteris Academiæ, & Stoicorum ſententia, qui ſummum bonum à natura proficiſci putant, & hoc ipſum eſſe beatè viuere, ſecundum naturam viuere commemorant, docet, quæ ſemina nobis natura inſeuerit, quæq; adminicula addiderit, quibus accedente induſtria, ac vſu, ad felicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti ſtudium tuenti ſui indidit, id quod iure naturæ eſt hominum cum pecudibus commune, vocaturque κατὰ φύσιν σχέσιν, id eſt, ſecundum naturam primum; conſequens eſt appetitus eorum, quæ incolumitati ſunt amica, fuga eorum, quæ noxia. Verùm homini, quoniam non ſolum è corpore conſtat, ſed etiam ex animo, vt totus eſſe poſſit incolumis, ratiocinandi vim addit, vnde diſciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiſcuntur.

PRincipio generi animantium omni eſt à natura tributum, vt ſe, vitam corpuſq; tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæcunque ad viuendum ſint neceſſaria, inquirat, & paret, vt paſtũ, vt latibula, et alia eiuſdem generis. Commune autem animantium omnium eſt coniunctionis appetitus procreandi cauſa, & cura quædam eorum, qua procreata ſunt. Sed inter hominem & beluam, hoc maximè intereſt, quòd hæc tantum, quantum ſenſu mouetur, ad id ſolùm, quod adeſt, quodque præſens eſt, ſe accommodat, paululum admodum ſentiens præteritum, aut futurum: homo autem, * Qui. *quoniam rationis eſt particeps, conſequentia cernit, principia, & cauſas rerum videt, earumque progreſſus, & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, & rebus præſentibus adiungit atque annexit futuras, facilè totius vitæ curſum videt, ad eumq; regendum præparat res neceſſa-* * cumq; degendum. *rias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad vitæ ſocietatem: ingenerat q; inprimis præcipuum quendam amorem in eos,*

qui

qui procreati sunt: impellit q3 vt hominum cœtus celebrari inter se, & sibi obedire velit: ob easque causas studeat parare ea, quæ suppeditent & ad cultum, & ad victum nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæteris q3, quos charos habeat, tuerique debeat. Quæ cura excitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. Inprimisque hominis est propria, veri inquisitio, atq3 inuestigatio. Itaq3 cum sumus necessarijs negotijs curisque vacui, tum auemus aliquid videre, audire ac discere, cognitionemq3 rerum aut occultarum, aut admirabilium* ad beate viuendum necessariam ducimus: ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus, vt nemini parere animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut vtilitatis causa iustè, & legitimè imperanti, ex quo animi magnitudo existit humanarumq3 rerum contemptio. Nec verò illa parua vis naturæ est, rationisq3 quod vnum hoc animal sentit quid sit ordo,* quid deceat, in factis dictisq3 quis sit modus. Itaq3 eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, conuenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura, ratioque ab oculis ad animum transferens, multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consilijs, factisq3 conseruandam putat, cauetq3 ne quid indecorè, effœminatèue faciat, tum in omnibus & opinionibus, & factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, Honestum, quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodq3 verè dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse

* Ad bene beateq3 viuen.

* Quid sit quod decet: in factis dictisque quis modus.

Ex his honestè, quod est, καλὸν, id est, finis: & καλοβούλημα, quod est per se laudabile, etiamsi nemo laudet.

natura

Socrates in Phædro Platonis.

natura formam quidem ipſam, Marce fili, & tanquam faciem honeſti vides. quæ ſi oculis cerneretur, mirabiles amores (vt ait Plato) excitaret ſapientiæ.

De quatuor virtutibus, vnde omnia vitæ communis officia manant, Prudentiâ, Iuſtitia, Fortitudine & Temperantiâ, ac de materia ſingularum.

SEd omne quod honeſtum eſt, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perſpicientia veri ſolertiáq; verſatur: aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendoq; ſuum cuique, & rerum contractarum fide: aut in animi excelſi atque inuicti magnitudine ac robore, aut in omnium quæ fiunt, quæq; dicuntur ordine & modo, in quo ineſt modeſtia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter ſe colligata, atque implicata ſunt, tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur: velut ex ea parte, quæ primò deſcripta eſt, in qua ſapientiam & prudentiam ponimus, ineſt indagatio atq; inuentio veri, eiuſque virtutis hoc munus eſt proprium. Vt enim quiſque maximè perſpicit, quid in re quaq; veriſſimum ſit, quiq; acutiſſime & celerrimè poteſt & videre & explicare rationem, is prudentiſſimus, & ſapientiſſimus rite haberi ſolet. Quocirca huic quaſi materia, quam tractet, & in qua verſetur, ſubiecta eſt veritas. Reliquis autem tribus virtutibus neceſſitates propoſitæ ſunt, ad eas res parãdas, tuendaſq;, quibus actio vitæ continetur, vt & ſocietas hominum coniunctioq; ſeruetur, & animi excellentia, magnitudoque cùm in augendis opibus, vtilitatibuſq; & ſibi, & ſuis comparandis, tum multo magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. Ordo autem & conſtantia, & moderatio, & ea quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere, ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſolùm mentis

Omnes virtutes vna virtus abſoluta, iuxta Platonem.

Prudentia in veri perſpicientia ſita, eſt fons reliquarum.

Fortitudo in contemptu difficultatum.

Temperantia in æquabili modo rerum omnium.

Decorum, velut vmbra corpus honeſtatem conſequitur.

mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem & decus conseruabimus.

De prudentia virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidue sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam, vimq; diuisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanã. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrũ putamus. Labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, bisq; temerè assentiamur. Quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus, & diligentiam. Alterum est vitium, quod quidem nimis magnum studium, multamq; operam, in res obscuras atq; difficiles conferunt, easdemq; non necessarias. Quibus vitijs declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæq; ponetur, id iure laudabitur; vt in astrologia C. Sulpitium audiuimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognouimus, multos in dialecticis, plures in iure ciuili, quæ omnes artes in veri inuestigatione versantur, cuius studio à rebus agendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, à qua tamen sæpe fit intermissio, multiq; dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam * acquiescit, potest nos in studijs cogitationis, etiam sine operæ nostræ contumere. Omnis autem cogitatio, motusque animi, aut in consilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beateq; viuendum, aut

Sulpitius Gallus exercitum Romanum falsa formidine liberauit, lunaris eclipsis rationem edifferens. Liu. lib. 44.

* quiescit.

in

in studijs, scientia, cognitioniſq; verſatur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

De Ivstitia.

Iustitia & beneficentia.

DE tribus autem reliquis latiſſimè patet ea ratio, qua ſocietas hominum inter ipſos, & vitæ quaſi communitas continetur. Cuius partes duæ ſunt. Iuſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic coniuncta beneficentia, quã eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed iuſtitiæ primum munus eſt, vt ne cui quis noceat, niſi laceſſitus iniuria. Deinde vt communibus vtatur pro communibus, priuatis autem vt ſuis. Sunt autem priuata nulla naturâ, ſed aut veteri occupatione, vt qui quondam in vacua venerunt: aut victoriâ, vt qui bello potiti ſunt: aut lege, pactione, conditione, ſorte. Ex quo fit, vt ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tuſculanus Tuſculanorum. Similiſque eſt priuatarum poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo quia ſunum cuiuſque ſit eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quiſq; teneat. Eo ſi quis ſibi plus appetet, violabit ius humanæ ſocietatis. Sed quoniam (vt præclarè ſcriptum eſt à Platone) non nobis ſolùm nati ſumus, ortuſq; noſtri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici: atq; (vt placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad vſum hominum omnia creari, homines autem hominum cauſſa eſſe genitos, vt ipſi inter ſe aliis alij prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi, & communes vtilitates in medium afferre mutatione officiorum, dando accipiendoq;, tum artibus, tum operâ, tum facultatibus deuincire hominum inter homines ſocietatem.

Apud iuriſconſultos res quædã communes ſingulorum, quædam vniuerſitatis, nullius ſunt. Vnde dicitur occupatio qua rem vacuam & vſurpamus. Prim. 1. ad Architam.

Fides

Fides iustitiæ fundamentum, ab etymologia.

FVndamentum est autem iustitia fides, id est, dictorum, conuentorumq; constantia et veritas, ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos: qui studiosè ex quirunt, vnde verba sint ducta, credamúsque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

* Alias videmur.

Duo iniustitiæ genera, vt iustitiæ: & vnde oriantur.

SEd iniustitia duo genera sunt. Vnum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, si possit, non propulsant iniuriam. Nam qui iniustè impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus videtur afferre socio. Qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuria, tam est in vitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atq; illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria feruntur, sæpè à metu proficiscuntur, vt cùm is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, vt adipiscantur ea, quæ concupierũt, in quo vitio latissimè patet auaritia. Expetuntur autem diuitiæ cùm ad vsus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem maior est animus, in ijs pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem, vt nuper M. Crassus negabat, vllam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Repub. princeps velle esset, * cuius fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus vitæq; cultus cum elegantia & copia, quibus rebus affectum est, vt infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vitupe-

* Malus violenter vide.

Iniuria ab imprudente, iniuria non est, nisi ipsa vitiosa sit ignorantia. Aristot.

* Qui suis fructibus.

vituperanda, ſed fugienda ſemper iniuria eſt. Maximè autem adducuntur plerique, vt eos iuſtitiæ capiat obliuio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæue cupiditatem inciderint. Quod enim eſt apud Ennium: Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt; id latiùs patet. Nam quidquid eiuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo ſit plerunq; tanta contentio, vt difficillimum ſit ſanctam ſeruare ſocietatem. Declarauit id modò temeritas C. Cæſaris, qui omnia iura diuina atq; humana peruertit propter eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat, principatum. Eſt autem in hoc genere moleſtum, quod in maximis animis, ſplendidiſſimiſq; ingenijs plerunque exiſtunt honorii, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cauendum eſt, ne quid in eo genere peccetur.

Iniuria alia, alia leuior.

Maxime eum primi motus in noſtra non ſint poteſtate.

Sed in omni iniuſtitia permultum intereſt, vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis eſt, & ad tempus; an conſultò, & cogitatò fiat iniuria. Leuiora ſunt enim, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria ſatis dictum eſt.

Cauſas recenſet, vnde ſecundum iniuſtitiæ genus oriatur.

Prætermittenda autem defenſionis, differendiq; officij plures ſolent eſſe cauſæ. Nam aut inimicitias & laborem, aut ſumptum ſuſcipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut ſuis ſtudijs quibuſdã, occupationibuſq; ſic impediuntur, vt eos, quos tutari debeant, deſertos eſſe patiantur. Itaq; videndum eſt, ne nõ ſatis ſit id, quod apud Platonẽ eſt in philoſophos dictum: quòd in veri inueſtigatione verſentur, quodq; ea,

Hoc Plato in libris de Rep. eleganter.

ea quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse. Nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur, in inferenda, ne cui noceant, iniuria, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaq; eos ad Remp. ne accessuros quidem putant, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Non hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur iniuriam: qui dum altero iniustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quando igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas vtriusque generis, easque res ante constituimus, quibus iustitia continetur, facilè quod cuiusque temporis officium sit poterimus, nisi nosmet ipsos valde amabimus, iudicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes, humani nihil à se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo interiecto videmus, aliter de illis, ac de nobis iudicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum: Æquitas enim lucet ipsa per se: dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ.*

Ostendit per fabulam, de ijs qui vinctí in specu sedent: id quod Ciceroni non probari, viro politico, & natura subinani, non est mirum. Horat. diffimulator opis propriæ mihi commodus vni.

* Quoniam.

Ex Heautontimerumeni initio.

Proverbium, Quæ dubitas ne feceris.

Docet officia pro circũstantijs variari, & quod officiosũ erat, id contra officiũ fieri duobus maxime modis, si aut ab vtilitate recedatur, aut minus vtile præferatur vtiliori: quia interdũ præter officiũ esse nimium inhærere iuris apicibus.

Sed

SEd incidunt sæpè tempora, cùm ea quæ maximè videntur digna esse iusto homine, eóque, quem virum bonum dicimus, commutantur: fiuntq́ contraria, vt non reddere depositum etiámne furioso: facere promissum, quæq́ pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non seruare, sit iustũ. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ: primùm, vt ne cui noceatur: deinde vt communi vtilitati seruiatur: Ea cùm tempora commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest etiam accidere promissum aliquod, & conuentum, vt id effici sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei, qui promiserit: Nam si (vt in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisse. Theseus filio Hippolyto suo non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (vt scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs quibus promiseris inutilia: nec si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui promiseris. Contra officium est, maius anteponi minori: vt si constitueris te cupiam aduocatum in rem præsentem esse venturũ: atq́ interim grauiter ægrotare filius cœperit, non sit contra officiũ, non facere quod dixeris: magísque ille, cui promissũ sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Communi, id est, tum eius cui præstat iustum, tum illius in quem præstatur.

Tragicum exemplum.

Theseus tria optauerat ab auo Neptuno, vt Minotaurum conficeret, vt sibi ad inferos daretur aditus, vt Hippolytum vlcisceretur.

Stare promissis, vt manere dictis.

In iuridicialibus officijs æquitas spectanda, non verbis inhærendum.

EXistunt etiam sæpè iniuriæ, calumnia quadam, & nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione.

Ex

*Ex quo illud summum ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. Quo in genere etiam in Republica multa peccantur, vt ille, qui, cum * centum triginta dierum essent cum hoste pactæ inducie, noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium inducie. Nec noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cùm ad locum venisset, cum vtrisq; separatim loquutum, vt ne cupidè quid agerent, nec appeterent, atque vt regredi, quàm progredi mallent. Id cùm * vtrinq; fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaq; illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit. In medio relictum quod erat, populo Romano adiudicauit. Deeipere hoc quidem est, non iudicare. Quocirca in omni re, fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis. Est enim vlciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit eum, qui lacessierit, iniuriæ suæ pœnitere: vt & ipse nequid tale post hac committat, & cæteri sint ad iniuriam tardiores.*

Ex Heautontimerumeno.

* *Triginta,* Plutarchus hoc commentum Cleomeni Lacedæmonio adscribit in apoph. Q. Labeo.

* *Vtrique.*

Quòd in puniendâ iniuriâ officium.

Hactenus de ciuili iustitia, nunc de bellicis officijs. Facit autem duo belli genera, quorũ vtriq; communia sunt hæc: vt non nisi iustis de causis suscipiatur: ne inferantur nisi rebus repetitis, nisi solenniter denũciata: vt ritè gerantur, ne sæuiamus supra modũ in victos: humanius etiam qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam priuatim præstetur, non modò in conuentis solennibus. Propria verò sunt illa, vt cũ hoc hostium genere, qui de imperio certant, humaniùs agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, seueriùs.

Atq; in Rep. maximè conseruanda sunt iura belli. Nam cum sint duo genera decertandi: vnum

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Æmiliano funditus euersæ. Corinthus item in Achaia à L. Mummio sublata, quod in Ilthmo esset, & ad bellum mouendum opportuna.

per disceptationem, alterum per vim: cumq; illud proprium sit hominis, hoc belluarum, confugiendum est ad posterius, si vti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, vt sine iniuria in pace viuatur. Parta autem victoria, conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: vt maiores nostri Tusculanos, Equos, Volscos: Sabinos, Hernicos, in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditùs sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatẽ loci maximè, ne possit aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, et si nõ optimam, at aliquã Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cùm ijs quos vi deuiceris, consulendum est: tum ij, qui armis positis ad imperatorum fidem confugient (quamuis murum aries percusserit) recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros iustitia culta est, vt ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent more maiorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè Feciali populi Romani iure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè sit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. Cùm autem Pompilio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoq; filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, vt si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia priore amisso iure

Quod in bellis suscipiendis officium.

Quanta sacramenti militaris religio maioribus.

cum

cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat observatio in bello monendo. M. quide Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factũ esse a Cõsule, cùm in Macedonia Persico bellò miles esset. Monet igitur, vt caueat, ne prælium ineat. Negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animaduerto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur; quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: AVT STATVS DIES CVM HOSTE. *Itemq́*, ADVERSVS HOSTEM AETERNA AVTORITAS. *Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius iam effecit vetustas: à peregrino enim iam recessit, & proprie in eo qui ferret arma contrà, remansit. Cùm vero de Imperio decertatur, belloque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante, iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Vt enim cum ciuiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor: cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, vt cum inimicis gerebatur, vter esset, non vter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de Imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara sententia:*

Nec mî aurum posco, nec mî pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes.

Senis addidit, ne pronepotem huius Vticensem intelligeres, nisi mauis ad absolutam ætatem referre.

Ennius versus.

Pyrrhus rex ad Pyrrhum Achillis filium genus suum referebat, cui auus fuerat Æacus.

Ferro, non auro vitam cernamus vtrique:
Vósne velit, an me regnare hera, quidue ferat fors,
Virtute experiamur, & hoc simul accipe dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite, dóque volentibus cum magnis dijs.

Regalis sanè & digna Æacidarum gente sententia. Atq; etiam si quid singuli temporibus adducti hosti promiserint, est in eo ipso fides conseruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captiuis commutandis Romam missus esset, iurasset que se rediturum: primùm vt venit, captiuos reddendos in Senatu non censuit: deinde cùm retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit iureiurando se redituros esse, nisi de redimendis ijs, qui capti erant, impetrassent: eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui peierassent, in ærarijs reliquerunt: nec minùs illum, qui iurisiurandi fraude culpam inuenerat. Cùm enim Annibalis permissu exisset è castris, rediit paulo post, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris, iureiurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplũ est iustitiæ in hostem à maioribus nostris constitutum. Cùm à Pyrrho perfuga senatui est pollicitus se venenũ regi daturum, & eum necaturum, Senatus, & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit. Ita ne hostis quidẽ, & potentis, & bellum vltrò inferentis, cum scelere ueritum approbauit. Ac de bellicis quidem officijs satis dictum

* Genere.

Tantáque aliquos affecerunt ignominia, vt statim mortem sibi consciscerent, autore Liuio Decad. 2. lib. 3.

dictum est. Meminerimus autem etiam aduersus infimos iustitiam esse seruandam. Est autem infima conditio, & fortuna seruorum, quibus non malè præcipiunt, qui ita iubent vti, vt mercenarijs ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut Vi, aut Fraude, fiat iniuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: vtrunque alienissimum ab homine, sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt, vt viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

Officium domini in seruos.

Triplex nocendi genus.

De liberalitate secunda iustitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimũ spectanda docet Cicero: ne quid demus quod accipienti sit nociturum, néue quod alijs largiamur, ab alijs per iniuriam auferamus. Secundum, vt pro facultatum modo liberalitatẽ exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oporret. Dandum autẽ aut virtute commendatis, aut ijs qui nos honesta beneuolentia prosequuntur: aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculũ intercedit: aut deniq; qui benè de nobis meriti, quibus & cum fœnore beneficiũ remetiendũ: Postremò societatis humanæ gradus à summo fonte repetẽs, inter se componit, vt quantũ cuiq; debetur, tantũ præstetur. Sed de hac parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

De inceps (vt erat propositum) de beneficentia, & de liberalitate dicatur: qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. Videndũ est enim primùm, ne obsit benignitas, & ijs ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultates. Tum vt pro dignitate cuique tribuatur, id enim est iustitiæ fundamentũ, ad quam hæc referẽda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videãtur, non benefici, neq; liberales, sed

Quomodo dandum, quantum, & quibus.

pernicioſi, atq; aſſentatores iudicandi ſunt. Et qui alijs nocent, vt in alios liberales ſint, in eadem ſunt iniuſtitiâ, vt ſi ipſi in ſuam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi ſplendoris & gloriæ, qui eripiunt alijs, quod alijs magis largiantur. Hiq; arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos viſum iri, ſi locupletent eos quacunq; ratione. Id autem tantum abeſt ab officio, vt nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. Videndum eſt igitur, vt ea liberalitate vtamur, quæ proſit amicis, noceat nemini. Quare L. Sylla, & C. Cæſaris pecuniarum tranſlatio à iuſtis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil eſt enim liberale, quod non idem ſit iuſtum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas maior eſſet, quàm facultates: quod qui benigniores volunt eſſe, quàm res patitur, primùm in eo peccant, quòd iniurioſi ſunt in proximos. Quas enim copias his et ſuppeditari æquius eſt, et relinqui, eas tranſferunt ad alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas plerunq; rapiendi, & auferendi per iniuriam, vt ad largiendũ ſuppetant copiæ. Videre etiam licèt pleroſque non tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, vt benefici videantur, facere multa; quæ videntur ab oſtentatione magis, quam à voluntate proficiſci. Talis autem ſimulatio vanitati eſt coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, vt in beneficentia delectus eſſet dignitatis: in quo & mores eius erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, & ſocietas vitæ, & ad noſtras vtilitates officia ante collata: quæ vt concurrant omnia, optabile eſt: ſin minùs, plures cauſæ maioréſque, ponderis plus habebunt.*

Vt ſi, pro ac ſi, Terentius: Vt ſi eſſet frater.

Tyrannica liberalitas Cæſaris & Syllæ.

* *Aliàs deliberatione.*

Quibus dandum, probis, viris claris, aliquo vinculo nobis iunctis, benemeritis.

Mores

Mores non ad exactam illam ſapientis Stoici rationem ſpectandos, ſed ciuilem virtutis imaginem.

QVoniam autem viuitur non cum perfectis hominibus, pleneq; ſapientibus, ſed cum iis, in quibus præclarè agitur, ſi ſint ſimulacra virtutis, etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat. Colendum autem eſſe ita vnumquenq; maximè, vt quiſque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; Modeſtia, Temperantia, ac ipſa, de qua iam multa dicta ſunt, Iuſtitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto, nec ſapiente fermentior plerunq; eſt: illæ virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus conſiderentur.

Quomodo conſideranda ſit beneuolentia aliorum erga nos.

DE beneuolentia autem, quam quiſq; habeat erga nos, primùm illud eſt in officio, vt ei plurimũ tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed beneuolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate potiùs: & conſtantia iudicemus.

Bene meritis de nobis, quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita, vt non ineunda, ſed referenda ſit gratia, maior quædam cura adhibenda eſt. Nullum enim officium referenda gratia magis neceſſarium eſt. Quòd ſi ea quæ acceperis vtenda, maiore menſura (ſi modò poſſis) iubet reddere Heſiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? An non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quàm acceperunt? Etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos eſſe debemus, qui iam profuerunt? Nam cum duo genera liberali-

Beneficia cum fœnore remetienda à maiori.

tatis sint, vnum dandi beneficij, alterum reddendi: demus nec ne, in nostra potestate est: non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuiq; plurimum debeatur. In quo tamen inprimis quo quisq; animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam sine iudicio, vel modo in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda atque ea, quæ iudicio, considerate, constanterq; delata sunt. Sed in collocando beneficio, et in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officij est, vt quisque maximè opis indigeat, ita ei potissimum opitulari; quod contrà fit à pleriſq;. A quo enim plurimum speraut, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum inseruiũt.

Beneficia potissimum animo dantis metienda.

Non dandum vt recipias, sed vt prosis amico.

In coniunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate vniuersali omnium mortalium.

OPtimè autem societas hominum coniunctióque seruabitur, si vt quisq; erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendum altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in vniuersi generis humani societate. Eius autem vinculum est Ratio, et Oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungitq; naturali quadam societate. Neque vlla re longius absumus à natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpè dicimus, vt in equis, in leonibus; iustitiam, æquitatem, bonitatem, non dicimus. Sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus

Primi societatis humanæ fontes, ratio, & oratio.

omnibus inter omnes ſocietas hæc eſt, in qua omnium rerum, quas ad communẽ vſum hominum natura genuit, eſt ſeruanda communitas, vt quæ deſcripta ſunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, vt ſit conſtitutum, è quibus ipſis cætera ſic obſeruentur, vt Græcorum prouerbio eſt: AMICORVM ESSE OMNIA COMMVNIA. *Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis eius, quod ab Ennio poſitum in vna re, transferri in permultas poteſt.*

Bellißimi Ennij verſus.

Homo qui erranti* comiter monſtrat viam,
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipſi lucet, cùm illi accenderit.

* Comiti.

Vna enim ex re ſatis præcipit, vt quicquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo ſunt illa communia, non prohibere aquam profluentem: pati ab igne ignem capere, ſi quis velit: conſilium fidele deliberanti dare: quæ ſunt ijs vtilia qui accipiunt, danti non moleſta. Quare & his vtendum eſt, & ſemper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copia paruæ ſingulorum ſunt, eorum autem, qui his ageant infinita eſt multitudo, vulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennij finem, NIHILOMINVS IPSI LVCET, *vt facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales.*

Quæ ſunt omnibus abſque diſcrimine communicanda.

Ab illa prima communitate ad contractiores ſocietates deſcendit.

GRadus autem plures ſunt ſocietatis hominum. Vt enim ab illa diſcedatur infinitate, propior eſt eiuſdem Gentis, Nationis, Linguæ, qua maximè homines coniunguntur. Interius etiam eſt eiuſdem eſſe ciuitatis. Multa enim ſunt ciuibus inter ſe communia, forum, fana, porticus, via, leges, iura, iudicia, ſuffragia, conſuetudines præterea & familiaritates, multaq; cum multis res, rationeſq; contracta. Arctior eſt

Quæ communia vniuerſitatis.

verò

Cognacio. verò colligatio ſocietas propinquorum. Ab illa enim immenſa ſocietate humani generis in exiguum angu-
ſtumq; concluditur. Nam cum ſit hoc natura commu-
ne omnium animantium, vt habeant libidinem pro-
creandi, prima ſocietas in ipſo eſt Coniugio: proxima
Vnam de-mus, communia om-nia. in liberis, deinde vna Domus, cui ſunt omnia com-
munia. Id autem eſt principium Vrbis, & quaſi ſemi-
narium Reip. Sequũtur fratrum coniunctiones, poſt cõ-
ſobrinorũ, ſobrinorumq;: qui cùm vna domo iam capi
non poſſint, in alias domos, tanquam in colonias exeũt.
Affinitates ex coniugijs. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam
plures propinqui. Quæ propagatio, & ſoboles, origo eſt
rerum publicarum. Sanguinis autem coniunctio et be-
neuolentia deuincit charitate homines. Magnum eſt
enim eadem habere monumenta maiorum, iiſdem vti
ſacris, ſepulchra habere communia. Sed omnium ſoci-
Amicitia virtute con-ciliata. etatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quàm cùm
viri boni moribus ſimiles ſunt familiaritate coniuncti.
Illud enim honeſtum (quod ſæpe diximus) etiam ſi in
alio cernimus, tamen nos mouet, atque illi in quo id in-
eſſe videtur, amicos facit. Et quanquàm omnis vir-
tus nos ad ſe allicit, facitq; vt eos diligamus, in quibus
ipſa ineſſe videatur: tamen Iuſtitia & liberalitas id
Nihil amabilius virtute. maximè efficit. Nihil autem eſt amabilius, nec copu-
latius, quam morum ſimilitudo bonorum. In quibus
enim eadem ſtudia ſunt, eadem voluntates: in his fit,
Amicitia iuxta Pytha-goram æqua-litas eſt. Idẽ dixit amici-tiam vnam eſſe animam in corpori-bus duobus. vt quiſq; altero æquè delectetur, ac ſeipſo. Efficitur q;
id quod Pythagoras vult in amicitia, vt vnus fiat ex
pluribus. Magna etiam illa communitas eſt ſocieta-
tum quæ conficitur ex beneficijs vltro, citroq; datis,
exceptiſq;. Quæ mutua, & grata dũ ſint, inter quos ea
ſunt, firma deuinciuntur ſocietate. Sed cum omnia ra-

tione,

tione, animoq; lustraueris, omnium societatum nulla est gratior, nulla charior, quàm ea, qua cùm Rep. est vnicuique nostrùm. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria vna complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortem oppertere, si ei sit profuturus? Quò est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omnis scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quedam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij, principes sunt Patria & Parentes, quorum beneficijs maximè obligati sumus: proximè liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud vllum potest habere perfugium: deinceps bene conuenientes propinqui, quibuscum communis etiam plerunq; fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur ijs maximè, quos antè dixi. Vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis vigent maximè. Estque ea iucundissima amicitia, quam similitudo morum coniugauit.

Patriæ debemus plurimum.

Oppetere mortem, id est, vltrò mori.

Conuenientes, pro concordibus.

Quid sanguine coniunctis, quid amicis potissimùm debeamus.

Liberalitatis officia non solùm ab his gradibus societatis, sed etiam ab alijs circumstantijs spectari oportet.

*Sed in his omnibus officijs tribuendis videndum erit, quid cuique maximè necesse sit, & quid quisq; nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Itaq; non ijdem erũt necessitudinum gradus, qui & temporum: suntque officia, quæ aliis magis, quam alijs debeantur: vt vicinum citiùs adiuueris in *frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in iudicio sit, propinquum potiùs & amicum, quam vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumspicienda*

Vicinis quid debeatur.

* *Alias fructibus.*

cumſpicienda ſunt in omni officio: & conſuetudo, exercitatioque capienda, vt boni ratiocinatores officiorum eſſe poſſimus, et addendo, deducendoq; videre, quæ reliqui ſumma fiat: ex quo quantum cuique debeatur, intelligas. Sed vt nec medici, nec imperatores, nec oratores quamuis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignum ſine vſu & exercitatione conſequi poſſunt: ſic officij conſeruandi præcepta traduntur illa quidem, vt faciamus ipſi: ſed rei magnitudo vſum quoque exercitationemque deſiderat. Atque ab ijs rebus, quæ ſunt in iure ſocietatis humanæ, quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo ortum eſt officium, ſatis fere diximus.

Quæ reliqui, id eſt, quantum relinquatur, deductis & additis quæ opportuit.

Magnanimitatis tertius officiorum fons, quæ ex rerũ humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam naſcitur: declaratur autem potiſſimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram eſt audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, moroſitas, ira, ſæuitia, ambitio: ad læuam, timiditas, ignauia, ſtupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis, magis auté in negotijs vrbanis, denique; & priuata in vita: de quibus omnibus variè differit Cicero.

Commendatio fortitudinis.

INtelligendum eſt autem, cùm propoſita ſint genera quatuor, è quibus honeſtas, officiúmque manaret, ſplendidiſſimum videri, quod animo magno elatóque, humanáſque res deſpiciente, factum ſit. Itaque in probris maximè in promptu eſt, ſi quid tale dici poteſt:

Inprimis opprobratur puſillanimitas.

Vos etenim iuuenes, animos geritis muliebres,
Illáque virgo viri. Et ſi quid eſt eiuſmodi:
Salmacida ſpolia ſine ſanguine, & ſudore.

Ex Ennio verba imperatoris exemplo Ciliciæ militum ignauiam increpantis.

Contráque in laudibus quæ magno animo, & fortiter, excellenterque geſta ſunt, ea neſcio quo modo pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorũ campus de Marathone, Salamine,

In hoc carmine mollicei eſt exprobratio.

Salamine, Platais, Thermopylis, Leuctris, Stereocle. Hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cneus, & Publius Scipiones, hinc Marcus Marcellus innumerabileſq; alij: maximeq; ipſe populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur antè ſtudiũ bellicæ gloriæ, quòd ſtatuas quoq; videmus ornatu fere militari.

quoniam Salmacis fons pro effœminato dicitur.

Fortitudinem ſi ab honeſtate recedat, nomen ſuum amittere.

SEd ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, ſi iuſtitia vacat, pugnatque non pro ſalute communi, ſed pro ſuis commodis, in vitio eſt. Nõ enim modò id virtutis non eſt ſed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaq; probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutẽ eſſe dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam conſecutus eſt, inſidys & malitia laudem eſt adeptus. Nihil enim honeſtum eſſe poteſt, quod iuſtitia vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non ſolũ, inquit ſcientia, quæ eſt remota à iuſtitia, calliditas potiùs, quàm ſapientia eſt appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate, non vilitati communi impellitur, audaciæ potiùs nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaq; viros fortes, & magnanimos, eoſdem bonos, & ſimplices veritatis amicos, minimeque fallaces eſſe volumus: quæ ſunt ex media laude iuſtitiæ. Sed illud odioſum eſt, quòd in hac elatione, & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatus innaſcitur. Vt enim apud Platonem eſt, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum eſſe cupiditate vincendi, ſic vt quiſque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium eſſe, vel potiùs ſolus eſſe. Difficile autem

Magnanimitas à iuſtitia pendet. Pertinatia elati animi comes.

eſt,

eſt, cùm præſtare omnibus concupieris, ſeruare æquitatem, quæ eſt iuſtitiæ maxime própria. Ex quo fit, vt neque diſceptatione vinci ſe, nec vllo publico ac legitimo iure patiantur. Exiſtuntq; in Rep. plerunque largitores, & factioſi, vt opes quam maximas conſequantur, & ſint vi potius ſuperiores, quàm iuſtitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim eſt tempus, quod iuſtitia vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant iniuriam. Vera autem & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maximè natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria iudicat: principemque ſe eſſe mauult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facilime autem ad res iniuſtas impellitur, vt quiſque eſt altiſſimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus eſt ſane lubricus, quòd vix inuenitur, qui laboribus ſuſceptis, periculiſque aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum deſideret gloriam.

Prouerbio Socratis, pulchra quæ difficilia.

Qui gloriæ ſpe pericula ſuſcipit, ambitioſus, non fortis.

Lubricus, anceps, & periculoſus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potiſſimùm ſita, in contemnendis tum proſperis, tum aduerſis, & in arduis rebus gerendis.

*OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum vna in rerum externarum deſpicientia ponitur, cùm perſuaſum ſit nihil hominem, niſi quod honeſtum, decorumque ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullique, neque homini, neq; perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, vt cùm ita ſis affectus animo, vt ſupra dixi, res geras, magnas illas quidem & maximè vtiles, ſed vehementer arduas, plenáſque laborum, & periculorum cùm vitæ, tum * aliarum rerũ*

*Alias multarum.

qua

quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum ſplendor omnis & amplitudo, addo etiam vtilitatem, in poſteriore: cauſa autem & ratio efficiens magnos viros, eſt in priore. In eo enim eſt illud, quòd excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipſum cernitur in duobus, ſi & ſolum id quod honeſtũ ſit, bonum iudices, & omni animi perturbatione liber ſis. Nam & ea, quæ eximia pleriſque, & præclara videntur, paruæ ducere, eaq; ratione ſtabili, firmaq; contemnere, fortis animi, magníque ducendum eſt. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa, & varia in heminũ vita, fortunáque verſantur, ita ferre, vt nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis, hoc robuſti animi eſt, magnæque conſtantiæ. Non eſt antẽ conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec qui inuictum ſe à labore præſtiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda ſunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim eſt tam anguſti animi tamq; parui quàm amare diuitias. Nihil honeſtius, magnificentiuſque quàm pecuniam contemnere, ſi non habeas; ſi habeas, ad beneficentiam liberalitatemq; conferre. Cauenda eſt etiam gloriæ cupiditas, vt ſupra dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. Nec verò Imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia, vt tranquillitas adſit, & ſecuritas, quæ afferat cùm conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expetentes, à negotijs publicis ſe remouerunt,

Turpius à voluptate vinci quàm dolore.

Humilis animi mirari diuitias.

Æquabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

ad

ad otiumque perfugerũt. In his & nobilissimi philosophi, longeque principes, & quidam homines seueri, & graues, nec populi, nec pincipũ mores ferre potuerunt. Vixerunt q́ nonnulli in agris delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, vt ne quare egerent, ne cui parerent, libertate vterentur: cuius proprium est sic viuere, vt velis. Quare cùm hoc commune sit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant: alteri, si contenti sint & suo, & paruo. In quo quidem neutrorum omninò contemnenda est sententia. Sed & facilior & tutior, & minùs alijs grauis aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominũ generi, & ad claritatem amplitudinemq́ aptior eorum, qui se ad Remp. & ad res magnas gerendas accommodarunt. Quapropter & ijs forsitan concedendum sit Remp. nò capescentibus, qui excellenti ingenio, otio doctrinæque sese dederunt: & ijs qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Repub. recesserunt, cùm eius administrandæ potestatem alijs laudemque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quæ pleriq́ admirantur, imperia, & magistratus, ijs non modò non laudi, verumetiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, et infamiam. Sunt enim qui in rebus contrarijs parùm sibi constent, voluptatem seuerissimè contemnant, in dolore sint molliores, gloriam negligant, frangantur infamia: atq́ ea quidem non satis constanter. Sed ijs, qui habent à natura

Vt ne, pro ne.

Vti Plato.

Vti Scipio.

*tura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus sunt, & gerenda resp. est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem Remp. nihilominus, quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi atq; securitas: si quidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiaq; victuri. Quæ eo faciliora sunt philosophis, quò minùs patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent: & quia si quid aduersi eueniat, tam grauiter cadere non possunt. Quocirca, non sine causa maiores motus animorum concitantur, * maiorq; cura efficiendi Remp. gerentibus, quàm quietis: quo magis hîc & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modò consideret, quàm illa res honesta sit: sed etiam vt habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, ne aut temerè desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotijs prius quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.*

Non satis constanter, id est, alibi contemnunt, alibi minime.

* Maiorq; efficienda. Maiora viribus aggredi, temeritatis est: quæ possis, in his tibi diffidere ignauiæ.

Longè fortius esse ciuilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

Sed cùm plerique arbitrentur res bellicas maiores esse quàm vrbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: atq; id in magnis animis ingenijsq; pleruncq; contingit: eoq; magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus iudicare, multa res extiterunt vrbana maiores, clario-

Themistocles Atheniensium imperator apud Salaminam insulam Xerxem prælio vincit.

Solon Salaminius dedit leges maximè salutares.

Lycurgus legum lator Pausaniæ ac Lysandro ducibus multis victorijs nobilib. antefertur.

M. Scaurus eloquentia & iuris scientia commendatus, & Q. Catulus in rebus ciuilibus floruerunt.

Marius & Pompeius belli gloria.

Scipio Æmilianus Numantiam sustulit.

Scipio Nasica Tiberium Gracchum pernicioſas leges ferentem priuatus occidit.

resq; quam bellicæ. Quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen quàm Solonis, illustrius: citeturq; Salamis clarissima testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primùm constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quam illud, iudicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati. Hoc consilio leges Athenienſium, hoc maiorum institnta seruantur. Et Themistocles quidē nihil dixit in quo ipse Areopagum adiuuerit. At ab illo verum est adiutum esse Themistoclem: est enim bellum gestum consilio Senatus eius, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania Lysandroq; dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmonijs dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplina conferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus, C. Mario, neq; cum versaremur in Repu. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parui enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus singularis, & vir, & Imperator, in excindenda Numantia Reip. profuit, quàm eodē tempore P. Nasica priuatus, cùm Tiberiū Gracchum interemit. Quanquā hæc quidem res non solùm ex domestica est ratione: attingit enim & bellicā, quoniam vi, manuq; confecta est: sed tamē id ipsum gestū est cōsilio vrbano sine exercitu. Illud antē optimū est, in quo inuadi solere ab improbis, & inuidis me audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Vt enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus, nonne togæ arma cessere? Neq; enim in Rep. periculum fuit grauius vnquam, nec maius odiū. Ita consilijs, diligentiaq;

ligẽtiaq́ nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. Qua res igitur gesta est vnquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quẽ & hæreditas huius gloriæ & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audiẽtibus, hoc tribuit, vt diceret frustrà se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Remp. beneficio, vbi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines nõ inferiores militaribus: in quibus plus etiã, quàm in his, opera studijq́ ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificoq́ quærimus, animi efficitur non corporis viribus. Exercendũ tamen corpus, & ita afficiendum est, vt obedire consilio, rationiq́ possit in exequendis negotijs & in labore tolerando. Honestum autem id quod exquirimus, totũ est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem vtilitatem afferunt, qui togati Reipub. præsunt, quàm qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata: vt M. Catonis bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quàm vtilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, vt nihil aliud nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deijci, vt dicitur, sed præsentis animi vti consilio, nec à ratione discedere, quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & a-

Hic est inuidiosus ille versiculus, quo Cicero gloriatus est se in tõga Catilinariam coniurationem oppressisse.

Ter triumphauit Pompeius, de Asiis, & iterum de Hispanis, tertium de Mithridate.

M. Cato sico quam triduo secum è Carthagine tulerat, in senatu ostensa persuasit vt tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiam euersa est Carthago qui cum insequenti anno mortuus esset, tamen valuit & sepulti autoritas contra Nasicam, ne euerteretur suadentem.

liquantò antè cõſtituere, quid accidere poſſit in vtrãq; partẽ, & quid agendũ ſit, cùm quid euenerit, nec committere, vt aliquãdo dicendũ ſit, Nõ putarã. Hæc ſunt opera magni animi, & excelſi, & prudentia, conſilioq; fidentis. Temerè autem in acie verſari, et manu cũ hoſte cõfligere, immane quiddã, et belluarũ ſimile eſt: ſed cùm tempus eſt, neceſſitaſq; poſtulat, decertandũ manu eſt, et mors ſeruituti, turpitudinique anteponenda.

Turpe non putaram. Scipionis apophthegma.

Alienam ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

DE euertendis autem, diripiendiſq; vrbibus, valde illud conſiderandum eſt, ne quid temerè, ne quid crudeliter fiat, idq; eſt viri magni, rebus agitatis punire ſontes, multitudinem conſeruare, in omni fortuna, recta atque honeſta retinere.

Non ſæuiendum in victos. Multitudini parcendum.

Pericula quatenus viro forti ſuſcipienda.

VT enim ſunt (quemadmodum ſupra dixi) qui vrbanis rebus bellicas anteponunt: ſic reperies multos, quibus periculoſa et callida conſilia, quietis cogitationibus & ſplẽdidiora, et maiora videantur. Nũquam omnino periculi fuga committendum eſt, vt imbelles, timidiq; videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis, ſine cauſa: quo nihil poteſt eſſe ſtultius. Quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leuiter agrotantes leuiter curant: grauioribus autem morbis periculoſas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quãre in tranquillo, tempeſtatem aduerſam optare dementis eſt: ſubuenire autem tempeſtati quauis ratione, ſapientis: eoq; magis, ſi plus adipiſcare re explicata boni, quã addubitata mali. Periculoſa autem rerũ actiones partim ijs ſunt, qui eas ſuſcipiut, partim Reip. Itemq; alij

Magnanimus non niſi idonea de cauſa pericula ſuſcipit.

Belliſſimæ Metaphoræ.

Quæ res potius periclitandæ.

lij de vita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicare quo paratius de honore, & gloria, quàm de cæteris cõmodis. Inuenti autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne Rep. quidem postulante: vt Callicradites, *qui cùm Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cùm consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis remouendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hac quidem Lacedæmonijs plaga mediocris fuit: illa pestifera, qua, cùm Cleombrotus inuidiam timens temerè cum Epaminonda cõflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu. Fabius Maximus melius? de quo Ennius:*

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est, etiam in rebus vrbanis. Sunt enim qui quod sentiunt, etiamsi optimũ sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere.

*Callicratides Lacedæmoniorum dux ab officio magnanimi recessit, qui classis, quàm priuatæ gloriæ iacturam facere maluerit: historia est apud Xenophontem, primo Paralipomenon. Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorum duce victus, magna suorum clade. Fabius cunctator: historia notissima. Fortis est talium infamiam contemnere.

OMnino qui Reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Vnum, vt vtilitatem ciuium sic tueantur, vt quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, vt totum corpus Reip. curent, ne dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Vt enim tutela, sic procuratio Reip. ad vtilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad

Magnanimi est publica commoda suis anteponere. Magistratus æquus omnibus, & partium studio vacuus.

Optimum optimatem dicit.

eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem partı ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem, atque discordiã. Ex quo euenit, vt alij populares, alij studiosi optimi cuiusq; videantur, pauci vniuersorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra Repub. non solùm seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia: quæ grauis, & fortis ciuis, & in Repub. dignus principatu fugiet, atq; oderit, tradetq; se totum Reip. neq; opes, aut potentiam consectabitur: totamq; eam sic tuebitur, vt omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium, aut inuidiam quenquam vocabit: omninoq; ita iustitiæ, honestatiq; adhæresçet, vt dum eam conseruet, quemuis grauiter offendat, mortemque oppetat potiùs, quàm deserat illa, quæ dixi.

Fortis vt non recusat inuidiam in bono, ita nec temere arcessit.

De honoribus vehementer contendere contra officium esse magnanimi.

MIserrima est omninò ambitio honorumque contentio: de qua præclarè apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, vter potius Rem. administraret, vt si nautæ certarent, quis eorum potissimùm gubernaret. Idemq; præcipit, vt eos aduersarios existimemus, qui arma contrà ferunt: non eos, qui suo iudicio tueri Rem. velint, qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellũ sine acerbitate dissensio.

Ciuilis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Iræ moderari proprium fortitudinis.

NEc verò audiendi sunt, qui grauiter irascendum inimicis putabunt, idq; magnanimi, & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate, atq; clementia. In liberis verò populis, & in iuris æquabilitate exercenda

tenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne si iracamur aut intempestiuè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mã-suetudo, atque clementia, vt adhibeatur Reip. causa seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

In animaduertendo maximè ab ira temperandum.

*OMnis autem & animaduersio & castigatio contumeliæ vacare debet, neque ad eius, qui * punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reip. vtilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna quàm culpa sit: & ne ijsdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent, vtiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandumque vt ij qui præsunt Reip. legum similes sunt, quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur.*

* Punitur, legit Nonius Marcellus & Seruius.

Horatius. Virtus est medium vitiorum vtrinque redactum.

Stoici affectibus vacare, Peripatetici moderati sapientem volunt.

Magnanimi est neque secundis rebus insolescere, neque deijci aduersis.

ATq; etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamq; magnopere fugiamus. Nam vt aduersas res, sic secundas immoderatè ferre leuitatis est. Praclaraq; est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus eademq; frons: vt de Socrate, itemq; de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem rebus gestis, & gloria superatum à filio: facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaq; alter

ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: vt rectè præcipere videantur, qui monent, vt quanto ſuperiores ſumus, tanto nos ſummiſſiùs geramus. Panætius quidem auditorem Africanum & familiarem ſuum ſolitum ait dicere, ſicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere ſolent, vt his facilioribus poſſint vti: ſic homines ſecundis rebus effrænatos, ſibiq; præſidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, vt perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemq; fortunæ. Atq; etiã in ſecundiſſimis rebus maximè eſt vtendum conſilio amicorum, hiſq; maior etiam quàm antè, tribuenda eſt autoritas, iiſdemq; temporibus cauendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus: in quo falli facile eſt. Tales enim nos eſſe putamus, vt iure laudemur. Ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cùm homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis verſantur erroribus. Sed hæc quidem hactenùs.

Africani apophthegma.

Præfiderè, nimium fidere.

Magnanimus aſſentationes non recipit.

Officia magnanimi in otio honeſto.

ILlud enim ſic eſt iudicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis, qui Rempublicam regũt, quòd eorum adminiſtratio latiſſimè pateat, ad plurimoſque pertineat. Eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos, etiam in vita otioſa, qui aut inueſtigarent, aut conarentur magna quædam, ſeque ſuarum rerum finibus continerent: aut interiecti inter philoſophos, & eos, qui Remp. adminiſtrarent, delectarentur re ſua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neq; excludentes ab eius vſu ſuos: potiuſq; & amicis impertientes, & reip. ſi quando vſus eſſet. Quæ primùm bene parata ſit, nullo neq; turpi quæſtu neq; odioſo: tum quàm

Vti Pomponius Atticus.

Priora tria ad negotialem vitam, Poſteriora ad otioſam pertinet.

quàm plurimis, modò dignis, ſe vtilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parſimonia: libidini potiùs, luxuriaque, quam liberalitati, & beneficentiæ pateat. Hæc præſcripta ſeruantem licet magnificè & grauiter, animoſeque viuere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, vitaque hominum amicè.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Ariſtoteles moderationem eſſe putat cupiditatũ, earum duntaxat, quæ circa gulæ, & inguinis voluptates verſantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & vt oportet, & quãdo oportet. Huius eſt caput, vt cupiditas rationi pareat, ſicut puer pædagogo. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumſtantijs ducatur, omneque vitæ officium cohoneſtet, diuinitus tradit Cicero.

SEquitur vt de vna reliqua parte honeſtatis dicendum ſit: in qua verecundia, & quaſi quidam ornatus vitæ, temperantia, & modeſtia, omniſque ſedatio perturbationum animi, et rerum modus cernitur. Hæc loco continetur id, quod dici Latine Decorum poteſt. Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Huius vis ea eſt, vt ab honeſto non queat ſeparari. Nam & quod decet, honeſtum eſt: & quod honeſtum eſt, decet: Qualis autem differentia ſit honeſti, & decori facilius intelligi, quàm explanari poteſt. Quicquid enim eſt quod deceat, id tum apparet, cùm antegreſſa eſt honeſtas. Decorũm honeſti comes.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio ſitũ eſt: & ſpeciale, quod temperantiam propriè conſequitur. Diuus Ambroſius generale decorum accipit, quod ex harmonia, & conſenſu omnium inter ſe virtutum exiſtit, quale relucet in concordia vniuerſitatis: ſpeciale, quod in vna quapiam parte reluceat, potiſſimùm tamen in temperantia.

ITaque non ſolùm in hac parte honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum eſt, ſed etiam in tribus ſuperioribus Decorum in prudentia.

ribus quid deceat, apparet. Nam & ratione vti, atque oratione prudẽter, et agere quod agas consideratè, omniq́ in re quid sit veri videre, & tueri decet: contraq́ falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta contra vt turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoq́ magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id vt turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidẽ ad omnem honestatem hoc, quod dico Decorum: & ita pertinet, vt non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et vt venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc de quo loquimur Decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atq́ illud superius sic fere definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, vt id Decorum esse velint, quod ita natura consentaneum sit, vt in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi à Philosophis possumus existimare ex eo decoro, quod Poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum seruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: Vt si

Decorum inſtitiæ.

Decorum ab honesto re non separatur.

Liberali, id est, honesta.

Æacus,

Æacus, aut Minos diceret.

Oderint, dum metuant: *aut,*
Natis ſepulchrum ipſe eſt parens:

Horatius, Reddere perſonæ ſcit conuenientia cuiuſque.

Indecorũ videretur, quòd eos fuiſſe iuſtos accepimus. At Atreo dicente plauſus excitantur: eſt enim digna perſona oratio. Sed poetæ quid quenq; deceat, ex perſona iudicabunt: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia preſtantiaq; animantium reliquorum. Quocirca poetæ in magna varietate perſonarum etiam vitioſis quid conueniat, & quid deceat videbunt: nobis autem cùm à natura conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ ſint: cúmque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduerſus homines geramus: efficitur, vt & illud quod ad omnem honeſtatem pertinet decorum, quàm latè fuſum ſit, appareat: & hoc quod ſpectatur in vnoquoque genere virtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compoſitione membrorum mouet oculos, & delectat, hoc ipſo quòd inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt: ſic hoc decorum, quod elucet in vita, mouet approbationẽ eorum, quibuſcum viuitur, ordine, & conſtantia, & moderatione dictorum omnium, atq; factorum. Adhibenda eſt igitur quædam reuerentia aduerſus homines & optimi cuiuſq;, & reliquorum. Nam negligere, quid de ſe quiſq; ſentiat, non ſolùm arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti. Eſt autem quod differat in omni ratione habenda inter iuſtitiam & verecundiam. Iuſtitiæ partes ſunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maxime perſpicitur vis decori. His igitur expoſitis, quale ſit id quod decere dicimus, intellectum puto.

46 Decorum poetarum honeſtis, ac turpibus commune.

Decorum in ordine, conſtantia & modo ſitum.

Violamus iniuria, offendimus immodeſtia.

Deco-

Decorum ſecundum naturam eſſe, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Prudentia, Iuſtitia.

OFficium autem, quod ab eo ducitur, hanc primũ habet viam, quæ deducit ad conuenientiam, conſeruationemq; naturæ: quam ſi ſequemur ducem, nunquã aberrabimus: ſequemurq; & id quod acutum, & perſpicax naturæ eſt, & id quod ad hominum conſociationem accommodatum, & id quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac ineſt parte, de qua diſputamus. Neq; enim ſolùm corporis, qui ad naturam apti ſunt, ſed multò etiã magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati ſunt.

Fortitudo, Temperantia.

Fontem omnis eſſe modeſtiæ, vt appetitus pareat rationi: At hunc ipſum putat Ambroſius, omnium officiorum primarium eſſe fontem.

ὁρμὴν, quam in libris de finibus appetitionem vocat, vnde oriuntur πάθη id eſt perturbationes.

DVplex eſt enim vis animorum atq; naturæ: Vna pars in appetitu poſita eſt, quæ eſt ὁρμὴ Græcè, quæ hominẽ huc & illuc rapit. Altera in ratione: quæ docet & explanat, quid faciendum, fugiendúmue ſit. Ita fit, vt ratio præſit, appetitus verò obtemperet. Omnis autẽ actio vacare debet temeritate & negligẽtia: nec verò agere quicquã, cuius non poſſit cauſa probabilẽ reddere. Hac eſt enim ferè deſcriptio officij. Efficiendũ autẽ eſt, vt appetitus rationi obediãt, eamq; neq; præcurrant, nec propter temeritatem, nec propter pigritiam, aut ignauiam deſerant: ſintque tranquilli, atq; omni perturbatione animi carcant. Ex quo elucebit omnis conſtantia, omniſque moderatio. Nam qui appetitus longiùs euagantur, & tanquam exultantes ſiue cupiendo, ſiue fugiendo, non ſatis à ratione retinentur, hi ſine dubio finem, & modum tranſeunt. Relinquunt enim, & abiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt ſubiecti lege naturæ, à quibus non mo-

Sic in libris de finibus Cato, officium, quod ita factum eſt, vt eius facti probabilis ratio reddi poſſit.

do

dò animi perturbantur, ſed etiam corpora. Licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua aut metu commoti ſunt, aut voluptate nimia geſtiunt: quorum omnium vultus, voces, motus ſtatuſq; mutantur. Ex quibus illud intelligitur (vt ad officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, ſedandoſque, excitandamque eſſe animaduerſionem & diligentiam, vt ne quid temerè ac fortuitò, inconſideratè, negligenterq; agamus. Neq; enim ita generati à natura ſumus, vt ad ludum, & iocum facti eſſe videamur: ſed ad ſeueritatem potius, & ad quædam ſtudia grauiora, atque maiora. Ludo autem & ioco, vti illis quidem licet, ſed ſicut ſomno, et quietibus cæteris, tum, cùm grauibus ſeriiſque rebus ſatis fecerimus. Ipſumq; genus iocandi non profuſum, nec immodeſtum, ſed ingenuum, & facetum eſſe debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, ſed eam quæ ab honeſtatis actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

Indecorum & in corpore à perturbationibus.

Grauitas, & Vrbanitas quatenùs adhibenda.

Licentia non omnis aliena ab honeſtate.

De ſcurrilitate & facetia.

DVplex omnino eſt iocandi genus: Vnum illiberale, petulans, flagitioſum, obſcœnum. Alterum elegans, vrbanum, ingenioſum, facetum. Quo genere non modo Plautus noſter & Atticorum antiqua comœdia, ſed etiam Philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt: multáque multorum facetè dicta, vt ea, quæ à ſene Catone ſimt collecta, quæ vocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui, & illiberalis ioci. Alter eſt, ſi tempore ſit, ac remiſſo animo, homine libero dignus: Alter ne libero quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur verborum obſcœnitas.

Veteris comœdiæ Plautini, neque non Socratici ſales. Apophthegma, brevis & grauis ſententia.

Et

Et honesti lusus modum esse quendam.

LVdendi etiam est quidam modus retinendus, vt ne nimis omnia profundamus, elatiq; voluptate in aliquam turpitudinem dilabamur. Suppeditant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Suppeditant subministrant.
Venatio.

Animi delectatio ab honestis studijs petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè reijcienda, aut quàm parcissimè adhibenda.

*SEd pertinet ad omnem officij quæstionem semper in promptu habere, quantũ natura hominis pecudibus reliquisq; bestijs antecedat. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamq; feruntur * toto impetu: Hominis autem mens discendo alitur & cogitando, semper aliquid aut inquirit, aut agit: videndiq; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paulo ad voluptates propensior, modò ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine:) sed si quis est paulo erectior, quamuis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamq; contemni, & reijci oportere: finsit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse eius fruendæ modum. Itaq; victus, cultusq; corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atq; etiam si considerare volumus, quæ sit in natura * excellentia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuria, & delicatè, ac molliter viuere; quamq; honestum, parcè, continenter, seuerè, sobriè.*

* *Aliàs omni.*

Propensior. Qui propendit, id est, inclinatur.
Voluptas homine indigna.
**Hominis excellentia.*

Animaduerte lector ordinem: primùm ostendit quid decorum secundùm naturam cum pecoribus communem: deinde

inde quid ſecundum hominis præſtantiam: deinceps quid deceat vniuſcuiuſque perſonam, vel à natura tributam, vel caſu impoſitam, vel iudicio aſſumptam.

INtelligendum etiam eſt, duabus quaſi nos à natura indutos eſſe perſonis: quarum vna eſt communis, ex eo quòd omnes participes ſumus rationis, præſtantiáq; eius qua antecellimus beſtijs: à qua omne honeſtum decorumq; traditur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur. Altera autem, quæ proprie ſingulis eſt attributa. Vt enim in corporibus magna diſſimilitudines ſunt (alios enim videmus velocitate ad curſum, alios viribus ad luctandum valere: itemque in formis alijs dignitatem ineſſe, in alijs venuſtatem) ſic & in animis exiſtunt etiam maiores varietates. Erat in L. Craſſo, & in L. Philippo multus lepos, maior etiam magiſq; de induſtria in C. Cæſare Lucij filio. At ijſdem temporibus in M. Scauro; & in Marco Druſo adoleſcente ſingularis ſeueritas: in C. Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita triſtior. De Græcis antè dulcem & facetum, feſtiuiq; ſermonis, atque in omni oratione ſimulatorem, quem εἰρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus: contrà Pythagoram, & Periclem ſummam auctoritatem conſecutos ſine vlla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum; ex noſtris ducibus Q. Maximum accepimus facile celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtium conſilia. In quo genere Græci Themiſtoclem Athenienſem, & Phereum Iaſonem cæteris anteponunt. In primiſque verſutum, & callidum factum Solonis, qui quô & tutior vita eius eſſet, & plus aliquando reipub. prodeſſet, furere ſe ſimulauit. Sunt his alij multum diſpares, ſimplices, & aperti, qui nihil

Varietas ingeniorum à natura.

Simplicitas.

nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendum putant; veritatis cultores, fraudis inimici. Item q3 alij, qui quidnis perpetiantur, cuiuis deseruiant dum quod velint,

Vafri & ad omnia versatiles.

consequantur: vt Syllam, & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum, & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus: contraq; Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit: itemque in sermonibus alium quidem videmus, quamuis prepotens sit, efficere vt vnus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio,

Comitas & affabilitas.

*itemque & in Q. Mutio * Numantino vidimus. Audiui & ex maioribus natu hoc idē fuisse in P. Scipione Nasica. Cōtraq; patrem eius, illum, qui Tyberij Gracchi conatus perditos vindicauit, nullam comitatē habuisse sermonis, ne Xenocratem quidem seueriſſimum Philosophorum: ob eamque rem ipsum magnum clarumq; fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morumq; minime tamen vituperandorū. Admodum autem tuenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, vt contra naturam vniuersam nihil contendamus: ea tamen conseruata propriam naturam sequamur. Vt etiamsi sint alia graniora atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud.*

*Mancino.

Non frustra cum natura pugnandum. Hora Tu nil inuita dicet faciesue Minerua.

Ideo, quia nihil decet inuita (vt aiunt) Minerua, id est, aduersante, & repugnante natura: omninò si quicquam est decorum, nihil est profecto magis, quam æquabilitas vniuersæ vitæ, tum singularum actionum: quam conseruare non possis, si aliorum naturam imi-

teris

teris omittas tuam. Vt enim sermone eo debemus vti, qui notus est nobis, ne (vt quidam) Graeca verba inculcantes, iure optimo irrideamur: sic in actionibus, omnemq; vitam, nullam discrepantiam cōferre debemus. Atq; haec differentia naturarum tantam habet vim, vt nonnūquam mortem sibi ipsi consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim alia in causa M. Cato fuit, alia caeteri, qui se in Africa Caesari tradiderunt? Atqui caeteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores. Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura grauitatem, eamq; ipse perpetua constantia roborasset, semperque in proposito susceptoque consilio permansisset, moriendum potius quàm tyranni vultum aspiciendus fuit. Quam multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe, et Calypso mulieres appellandae sunt) inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem & iucundum se esse vellet? Domi verò etiam contumelias seruorum, ancillarumq; pertulit, vt ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. At Aiax (quo animo traditur (millies oppetere mortem, quàm illa perpeti malluisset. Quae contemplantes expendere oportebit quid quisque habeat sui, tāq; moderari, nec velle experiri, quàm se aliena deceant. Id enim maximè quenque decet, quod est cuiusq; suum maximè. Suum igitur quisq; noscat ingenium, acremq; se et vitiorum, & bonorum suorum iudicem praebeat: ne scenici plus quàm nos videantur habere prudētiae. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui voce freti sunt, Epigonos, Medeamq;, qui gestu, Menalippam, vel Clytemnestram semper Rutilius, quem ego memini,

Vt apud Lucil. in Mutio ridetur Albutius: Chær. Tire.

Cato Vticæ sibi mortem conciuit.

Circe solis filia, Calypso nympha, quarum hospitio Vlysses aliquandiu vsus est: Vt procos vxoris perderet.

Scenici, histriones è scena. Epigoni clamosa tragoedia de Thebis captis. Medea nota.

meminì, Antiopam: non ſæpe Æſopus Aiacem. Ergo hiſtrio hoc videbit in ſcena, quod non videbit ſapiens in vita. Ad quod igitur res aptiſſimi erimus, in ijs potiſſimum elaborabimus. Sin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenij non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, vt ea ſi non decore, at quàm minime indecore facere poſſimus. Nec tam eſt enitendum, vt bona, quæ nobis data non ſunt ſequamur, quàm vt vitia fugiamus.

Decorum ab ijs, quæ nobis fortuna attribuit, quæue nobis iudicio, ipſi adſciuimus.

AC duabus ijs perſonis quas ſupra dixi, tertia adiungitur, quam caſus aliquis, vel tempus imponit. Quarta etiam, quam nobiſmet ipſis iudicio noſtro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq; quæ ſunt his contraria, in caſu ſita temporibus gubernantur. Ipſi autem quam perſonam gerere velimus, à noſtra voluntate proficiſcitur. Itaq; ſe alij ad philoſophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant, ipſarumque virtutum in alia alius mauult excellere: Quorum vero patres, aut maiores aliqua gloria præſtiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis ſtudent excellere: vt Q. Mutius. P. filius in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patrib. acceperunt, addunt aliquam ſuam: vt huic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus Cononis filius, qui cum belli laude non inferior fuiſſet, quàm pater: ad eam laudẽ, doctrina & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum vt nonnulli omiſſa imitatione maiorum, ſuũ quoddam inſtitutum conſequantur: maximeq; in eo plerunq; elaborant

Quæ quiſque ſtudia maximè ſequitur.

Timotheus etiam orator Iſocratis diſcipulus.

Cono inclytus Dux Athenienſium.

Homines noui.

Laborant ij, qui magna ſibi proponũt obſcuris orti maioribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus quæ deceant, complecti animo, & cogitatione debemus.*

* Parentibus.

Conſtituendum genus vitæ, & inſtitutum.

IN primis autem cõſtituendum eſt, quos nos, & quales eſſe velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio eſt omnium difficilima. Ineunte enim adoleſcentia cui ineſt maxima imbecillitas conſilij, tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ cõſtituit, quod maximè adamauit. Itaq; ante implicatur aliquo certo genere curſuq; viuendi, quàm potuit, quod optimũ eſſet, iudicare. Nam quod Herculem* prodicum dicunt (vt eſt apud Xenophontem) cùm primum pubeſceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quiſque viam viuendi ſit ingreſſurus, datum eſt) exiiſſe in ſolitudinem, atq; ibi ſedentem, diu ſecum, multumq; dubitaſſe, cùm duas cerneret vias, vnam voluptatis, alteram virtutis, vtrã ingredi melius eſſet. Hoc Herculi Iouis ſatu edito potuit fortaſſe contingere: nobis* non idem, qui imitamur quos cuiq; viſum eſt, atq; ad eorum ſtudia, inſtitutaq; impellimur. Plerunq; autem parentum præceptis imbuti ad eorum conſuetudinem, moremque deducimur. Alij multitudinis iudicio feruntur, quæq; maiori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant. Nonnulli autem ſiue fœlicitate quadam, ſiue bonitate naturæ, ſiue parentum diſciplina; rectam vitæ ſecuti ſunt viam. Illud tamen maximè rarum genus eſt eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atq; doctrina, aut vtraq; re ornati, ſpatium deliberandi habuerunt, quem potiſſimùm vitæ curſum ſequi vellent. In qua deliberatione, ad ſuam cuiuſq; naturã conſiliũ eſt omne reuocandũ. Nam*

* Cum.

* Alias Prodicus dicit. Prodici ſophiſtæ de Hercule fabula perquam feſtiuã refertur apud Xenophontem libro ſecundo Memorabilium.

* Item.

cùm in omnibus quæ aguntur ex eo modo * quo quisq; natus est (vt supra dictum est) quid deceat exquirimus: tum in tota vita constituenda multo est cura maior adhibenda vt constare in vitæ perpetuitate possimus nobismetipsis, nec in vllo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim Natura habet, fortuna proximam, vtriusq; omninò ratio habenda est in diligendo genere vitæ, sed Natura magis: multo enim & firmior est, & constantior: vt Fortuna nonnunquàm tanquã ipsa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosa genus, consilium * viuendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maximè decet, nisi fortè se errasse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorumq; mutatio est. Eam mutationem si tempora adiuuabunt, faciliùs, cõmodiusq; faciemus: sin minus, sensim erit pedetentimq; facienda: vt amicitias, quæ minùs delectent & minus probentur, magis decere censent sapientes sensim diffuere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, vt id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulo antè dictum est, imitandos esse maiores: primùm illud exceptum, ne vitia sint imitanda; deinde, si natura non feret, vt quædam imitari possint, vt (superioris Africani filius, qui hunc * Paulo natum adoptauerat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui) si igitur non poterit siue causas defensitare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam,

* Aliter quem quisque est natus.

Perpetuitate, id est, constantia.

* Vitæ.

Quo modo commutandum vitæ genus.

* Paulo Æmilio.

tiam, quò minùs ab eo id, quod deſit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omniq; patrimonio præſtantior, gloria virtutis, rerumq; geſtarum: cui dedecori eſſe, nefas, & vitium iudicandum eſt. Et quoniam officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur, aliáque ſunt iuuenum, alia ſeniorum, aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt.

Decorum ab ætate.

Adoleſcentiam quæ propriè deceant.

ESt igitur adoleſcentis, maiores natu vereri, ex biſq; diligere optimos, & probatiſſimos, quorum conſilio, atq; autoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inſcitia, ſenum conſtituenda & regenda prudentia eſt. Maximè autẽ hæc ætas à libidinibus arcenda eſt, exercendaq; in labore, patientiaque & animi, & corporis: vt eorum et in bellicis, & ciuilibus officijs vigeat induſtria. Atque etiam cùm relaxare animos, & dare ſe iucunditati volent, caueant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, ſi eiuſmodi quoque rebus maiores natu intereſſe velint.

Verecundia. Diſciplina. Induſtria.

Senectutem quæ deceant maximè.

SEnibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, vt & amicos iuuentutem & maximè Remp. conſilio, & prudentia quam plurimum adiuuent. Nihil autem magis cauendum eſt ſenectuti, quàm ne languori ſe, deſidiæque dedat. Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tũ ſenectuti fœdiſſima eſt. Sin autem libidinum etiam intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt, quòd & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.

Exercendus animus. Vt proſint alijs. Turpis res deſidioſa ſenectus: Luxurioſa turpior: Libidinoſa turpiſſima.

Magiſtratus perſonam quæ deceant.

AC ne illud quidem alienum eſt, de *Magiſtratuum*, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Eſt igitur proprium munus magiſtratu intelligere, ſe gerere perſonam ciuitatis, debereq; eius dignitatis & decus ſuſtinere, ſeruare leges, iura deſcribere, & ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure viuere, neq; ſubmiſſum & abiectum, nec ſe efferentem; tum in repub. ea velle, quæ tranquilla, & honeſta ſint. Talem enim & ſentire bonum ciuem, & dicere ſolemus. Peregrini autem, & incolæ officium eſt, nihil præter ſuum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena eſſe Repub. curioſum. Ita ferè officia reperientur, cùm quæritur quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. Nihil eſt autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, conſilioq; capiendo ſeruare conſtantiam.

Priuatum quid deceat.

Hoſpitis officium.

Decorum à cultu motúque corporis.

SEd quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & ſtatu cernitur, idque poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, ſed ſatis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, vt probemur ijs, quibuſcum, & apud quos viuamus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Quaſdam corporis partes indecorè oſtendi: res item quaſdam, inhoneſtè vel fieri palàm vel aperte nominari.

PRincipiò, corporis noſtri magnam natura ipſa videtur habuiſſe rationem, quæ formam noſtram reliquamq; figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu. Quæ autẽ partes corporis ad naturæ neceſſi-

necessitatem data, aspectum essent deformem habitura,* atq; formam, eas contexit, atq; abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis: ipsique necessitati dant operam, vt quàm occultissimè pareant: quarùmque partium corporis vsus sunt necessarij, eas neq; partes, neq; earum vsus suis nominibus appellat: quodque facere turpe non est, modò occultè; id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat,* nec orationis obscœnitas. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendũt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus: illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis: latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: Pluraq; in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorũ, auriumq; approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, nutus motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda, ne quid effœminatum, aut molle, & ne quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus, oratoribusq; concedendũ est, vt ijs hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteris disciplinæ verecundiam, vt in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne si quo casu euenerit, vt corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filij, cum soceris generi non lauantur. Retinenda est igitur

* Atque turpem eas.

* Oratio obscœnitate.

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obscœnum quod factu turpe non esset.

Gestus neque mollis, neque rusticus.

Exemplum verecundiæ & à scena petitum.

Exemplum Romanæ verecundiæ.

igitur huius generis verecundia præsertim natura ipsa magistra, & duce.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & quatenùs vtraque colenda: quis item gestus, quis motus decoris.

Dignitas virorum. Venustas mulierum. * *Ducere.*

CVm autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem dicere debemus, dignitatem virilem. Ergò & à forma remoueatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu, motuque caueatur. Nam & palestrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptijs non vacant, & in vtroq; genere quæ sunt recta & simplicia, laudantur. Formæ autē dignitas, coloris bonitate tuenda est: color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neq; exquisita animis; tantùm quæ fugiat agrestē, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in pleriſq; rebus, mediocritas optima est. Cauēdum est autem, ne aut tarditatibus vtamur in gressu mollioribus, vt pomparum ferculis similes esse videamur, aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates, quæ cùm fiunt, anhelitus mouētur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes, atq; exanimationes incidamus: & si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri Appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, vt cogitatione ad res quàm optimas vtamur:*

Forma & Vestitus. Mundicies media inter elegantiam vitiosam, & agrestē negligentiam. Incessus moderatus. Pomparum, in quibus sacra & simulacra lentissimo incessu circumferuntur Horatius, sæpè veluti qui curreret fugiens hostem, persæpe velut qui Junoni sacra ferret.

Cogitatio. Appetitus.

appetitum

appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex orationis genus, rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eaq; duplex, altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, sequatur etiam conuiuia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possit hæc quoque esse. Sed discentium studijs inueniuntur magistri: huic autem qui studeat, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. Quanquam quæ verborum, sententiarumq; præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cùm orationis iudicem vocem habemus, in voce autem duo sequamur, vt clara sit, vt suauis: vtrumq; omninò à natura petendum est: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium, & leniter: quod fuit in Catulis, vt eos exquisito iudicio putares vti literarum: quanquam erant literati sed & alij. Hi autem optimè vti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis literæ neq; expressæ, neq; oppressæ, ne aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Crassi, nec minus faceta, sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale verò, & facetijs Cæsar Catuli patris frater vicit omnes, vt in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re quid deceat exquirimus.

Ea nemo docet quæ nulli cupiunt discere.

Sermo purus & cum dignitate.

Pronũtiatio cuiusmodi.

Catuli pater & filius, de quibus in Bruto.

Putidum, id est, odiosum & affectatũ.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus

SIt igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellant) lenis, minimeq; pertinax insit in eo lepos.

Nec

Ne acerbus, ne pertinax, ne insulsus, ne immodicus, sit rebus accommodus, ne obtrectatorius.

Nec verò tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cùm reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam vtendum putet. Ac videat inprimis, quibus de rebus loquatur: si seriys, seueritatem adhibeat: si iocosis, leporem. Inprimis prouideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet euenire, cùm studiosè de absentibus detrahendi causa, aut perridiculè, aut seuerè, aut maledicè, contumeliosèq; dicitur.

Vt honestis de rebus.

Habentur autẽ plerumq; sermones, aut de domesticis negotijs, aut de repub. aut de artiũ studijs, & doctrina. Danda igitur opera est, vt etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed vt cunq; aderunt

Ne vagus, & inæqualis.

res (neque enim omnes ijsdem rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animaduertendum est etiam quatenus sermo delectationem habeat, & vt incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi nõ

Ne concitatior.

obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. Maximeq; curãdum est, vt eos quibuscum sermonũ conferemus, & vereri & diligere videamur. Obiurgationes etiam

Ne contumeliosus in amicos.

Obiurgatio quatenus adhibenda.

*nonnunquam incidunt necessariæ, in quibus vtendum est fortasse & vocis contentione maiore, & verborum grauitate acriore. Id agendum etiam est, vt ne ea facere videamur irati: sed vt ad vrendũ, & * secandum,*

* Secandũ medici, sic nos ad hoc.

sic ad hoc genus castigandi rarò inuitiq; veniamus: nec vnquam, nisi necessario, si nulla reperitur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil considerate potest. Magna autem parte clementi

menti castigatione licet vti, grauitate tamen adiũcta, vt & seueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atq; etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cùm inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ijs qui adsunt approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientiũ imitari militem gloriosum.

Ne tum quidem referendum maledictum, cùm malè audiuerimus. Indecora iactantia Thrasonica.

In ædificijs extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, dicendum est etiam qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est vsus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. C. Octauio (qui primus ex illa familia consul factus est) honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in palatio & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò viseretur, suffragata domino nouo homini ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. Itaq; ille in suam domum Consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius in domum multiplicatam non repulsam solùm retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et vt in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiã aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum

Ignominiam quod a consulatu repulsus: calamitatem quòd repetundarum reus.

Domus optimatis, neque angusta, neque vasta. A poeta quopiam sumptus versiculus videtur. Antiquam autem nobilem dixit & augustam.

cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo: & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim cùm a prætereuntibus dicitur: O domus antiqua, heu quàm dispari dominaris domino! Quod idem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) ne extra modũ sumptu, & magnificentia prodeas, quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: vt L. Lucilli summi viri virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiam imitati sunt? Quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatemq́ reuocandus, eademq́ mediocritas ad omnem vsum, cultumq́ vita referenda est. Sed hæc hactenus.*

* Ad communem vsum.

Tria omni in vita seruanda.

Vt consilio non cupiditate suscipiatur.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primùm vt appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius. Deinde, vt animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere, velimus, nèue maior nèue minor cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertium est, vt caueamus, vt ea quæ pertinent ad liberalitatem, *specie & dignitate moderanda sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere de quo antè diximus: nec progredi longiùs. Horum autem trium præstantissimum est appetitum obtemperare rationi.*

* Liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint.

Decorum à loco, ac tempore.

DEinceps de ordine rerũ, & temporum opportunitate dicendum est: hac autem scientia continetur ea, quam Greci εὐταξίαν *nominant, non hac*

quam

quam interpretamur modeſtiam, quo in verbo modus ineſt: ſed illa eſt ἀπαξία, *in qua intelligitur ordinis conſeruatio. Itaq; vt eãdem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur à Stoicis: vt modeſtia ſit ſcientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco ſuo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. Nam & ordinem, ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis eſſe dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè* εὐκαιρία, *Latinè appellatur Occaſio. Sic fit, vt modeſtia hæc, quam interpretamur, ita vt dixi, ſcientia ſit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed poteſt eſſe eadem Prudentiæ definitio, de qua principiò diximus. Hoc autem loco de Moderatione, & temperantia, & harum ſimilibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentia propria, loco ſuo dicta ſunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus iamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuſcum viuimus, nunc dicenda ſunt.*

ἀπαξία, quæ eadem modeſtia, quid ſit.

εὐκαιρία, Quæ Latinè opportunitas, quid ſit,

καιρός, occaſio:

ἐυκαιρος, opportunus,

ἀκαιρος, importunus.

Quid, quo loco, ac tempore deceat, dedeceatque.

TAlis eſt igitur ordo actionum adhibendus, vt quemadmodum in oratione conſtanti, ſic in vita ſint omnia apta inter ſe & conuenientia. Turpe eſt enim, valdeq; vitioſum, in re ſeuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre ſermonem. Bene Pericles: Cùm haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hiq; de communi officio conuenieſſent: & caſu formoſus puer præteriret, dixiſſetque Sophocles, O puerum pulchrum: Pericles ait: At enim prætorem Sophocles decet non ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere. Atq; hoc idem Sophocles ſi in athletarum

Indecorum aut in re ſeria nugari, aut re iocoſa ſerium eſſe.

Athletæ qui viritutis exercendæ gratia certant.

athletarũ probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est & loci, & temporis, vt si quis cũ causam sit acturus in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus videatur, insciti temporis. Sed ea, quæ multũ ab humanitate discrepant, vt si quis in foro cãtet, aut si qua est alia magna peruersitas, facilè apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant; quæ autem parua videntur esse delicta, neq; à multis intelligi possunt, ab iis est diligentiùs etiam declinandum: vt in fidibus, aut in tibijs, quamuis paulùm discrepent, tamen id à sciente animaduerti solet. Sic viuendum est in vita, ne forte quid discrepet: vel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum quàm sonorum concentus est. Itaq; vt in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos (si acres ac diligentes iudices esse volumus, animaduersoresq; vitiorum) magna sæpe intelligemus ex paruis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut cõtractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturaq; discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodq; eorum, sit ex alijs iudicare: vt si quid dedeceat in alijs, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, vt magis in alijs cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaq; facilimè corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur (emendandi causa) magistri. Nec vero alienum est ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiã vsu peritos, & quid his de vnoquoque

Harmonia vt in fidibus, ita & in vita. Ne minimis rebus oportet à loco ac tempore dissentire.

Vitia quorum pro ij quorum vitia.

*quoque officij genere placeat exquirere. Maior enim pars eò ferè deferre ſolet, quò à natura ipſa deducitur. In quibus videndum eſt non modò quid quiſque loquatur, ſed etiam quid quiſque ſentiat, atque etiam qua de cauſa quiſq; ſentiat. Vt enim pictores, & ij, qui ſigna fabricantur, & veri etiam poeta ſuum quiſque opus à vulgo conſiderari vult, vt ſi quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur, hiq; & ſecũ & cum alijs, quid in eo peccatum ſit exquirunt: ſic aliorum iudicio permulta nobis & facienda & non facienda, & *imitanda, & corrigenda ſunt. Qua verò more aguntur, & inſtitutis ciuilibus, de ijs nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa præcepta ſunt. Nec quènquam hoc errore duci oportet, vt ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem conſuetudinemque ciuilẽ fecerint, locutiue ſint, idem ſibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum verò ratio tota eſt eijcienda. Eſt enim inimica verecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis atq; magnis eſt, bene de Republica ſentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos obſeruare, & colere debemus: tribuere etiam multum ſenectuti. Cedere ijs, qui magiſtratum habebunt: habere delectum ciuis, & peregrini: in ipſo quoque peregrino priuàtimne an publicè venerit. Ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem totius generis hominum conciliationem, & conſociationem colere, tueri, ſeruare debemus.*

Id de Apelle refert Plinius, & de Marone, item literis proditum.

*Mutanda.

Socrates reus factus quod Atheniensium inſtituta contemneret.

Hor. Omnis Ariſtippum decuit color. Cynicorum inſtitutum, quoniam abhorret ab humana verecundia, reijciendum: Quid erga quemque perſonam deceat.

Quæ artes, & qui quæſtus ſordidi: qui contra liberales.

IAm de artificijs, & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hac fere accepimus. Primum improbantur

improbantur ij quæstus, qui in odia hominum incurrunt: vt portitorum, * vt fœneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omniumq; quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum seruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate. Opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec vero quicquam ingenuum potest habere *officina: minimeq; artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, vt ait Terentius. Adde his, si placet, vnguentarios, saltatores, totumq; ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris vtilitas quæritur, vt medicina, vt architectura, vt doctrina rerum honestarum, hæ sunt ijs, quorum ordini conueniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna, & copiosa, multa vndiq; apportans, multisq; sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atq; etiam si satiata quæstu vel contenta potiùs, vt sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros, possessionesq; contulerit, videtur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est Agricultura melius, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone Maiore satis multum diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

* Et, Auctoramentum, præmium aut obligatio. Circitores.

*Opificina.

Ex Eunucho.

Artes honestæ. Medicus fidelis. Architectura studia. Mercatura copiosa, citra vanitatem.

Ex alto, id est, è mari. Laus agriculturæ.

Ex duobus honestis vtrùm honestius.

SEd ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia discerentur, satis expositum videtur

tur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio de duobus honestis vtrum honestius. Quilocus à Panatio est prætermissus. Nam cum omnis honestas manat à partibus quatuor, quarum vna sit Cognitionis, altera Communitatis, tertia Magnanimitatis, quarta Moderationis: hæ in diligenda officio sæpe inter se comparentur, necesse est. Placet ergo aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducantur. Idque hoc argumento confirmari potest: quod si contigerit ea vita sapienti, vt omnium rerum affluentibus copijs ditetur: quamuis omnia, quæ cognitione digna sint summo otio secum ipse consideret & contempletur. tamen si solitudo tanta sit, vt hominem videre non possit, excedat è vita. Princepsque omnium virtutum est illa Sapientia, quam σοφίαν Græci vocant: Prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumq; scientia. Illa autem Sapientia (quam principem dixi) rerum est diuinarum, atque humanarum scientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas inter ipsos. Ea si maxima est (vt est certe) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatioq; naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & iudicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendaq; rerum natura, vt si ei tractanti, contemplantique res cognitione dignissimas,

Iustitiæ officia potiora officijs prudentiæ.

Sapientia rerum intelligibilium. Prudentia rerum agendarum.

mas subito sit illatum periculum, discrimenque patriæ, cui subuenire, opitulariq; possit, non illa omnia relinquat atq; abijciat, etiamsi dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitraretur? Atq; hoc idem in parentis, in amicitiæ, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur studijs officijsq; scientia præponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad hominum vtilitatem, qua nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitaq; omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum vtilitatibus, & commodis non recesserunt. Nam erudierunt multos, quo meliores ciues vtilioresq; in rebus suis publicis essent; vt Thebanum Epaminondam Lysias Pithogoreus, Syracusium Dionem Plato, multiq; multos. Nosq; ipsi quicquid ad Rempub. attulimus (si modo aliquid attulimus) à doctoribus atq; doctrina instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solum viui atque præsentes studiosos dicendi erudiunt, atque docent: sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus vllus prætermissus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam Reipub. pertineret: vt otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinæ studijs, & sapientiæ dediti, ad hominum vtilitatem suam prudentiam, intelligentiamq; potissimùm conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiosè (modò prudenter) melius est, quàm vel acutissime sine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia vero complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. Atque vt apum examina non fingendorum fauorum causa congregantur, sed cum congregabilia natura sint fingunt fauos: sic homines, ac multò

Antiquius, id est charius.

Epaminõdas dux Thẽbanus à Lylia, Tarentino Philosopho Pythagoræo Philosophiæ præceptis institutus, Dyon Syracusanus à Platone.

Eloquentia ad communitatis commoda vtilior quàm contemplatio.

Communitatem magis ac prius secundum naturam hominis esse quã cognoscendi cupiditatem: ideo enim discimus vt societatem adiuuemus, non ideo coniungimur, vt cog.

*multò etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandiq; ſolertiam. Itaque niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis *humani, attingat rerum cognitionem, ſoliuaga cognitio, & ieiuna videatur. Itaque magnitudo animi remota comitate, coniunctioneque humana, feritas ſit quædam & immanitas. Ita fit, vt vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atque communitas. Nec verum eſt, quod dicitur à quibuſdam, propter neceſſitatem vitæ, quod ea quæ natura deſideraret, conſequi ſine alijs, atque efficere non poſſemus, idcirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem, & ſocietatem. Quòd ſi omnia nobis, quæ ad victum, cultumque pertinent, quaſi virgulæ diuina (vt aiunt) ſuppeditarentur, tum optimo quiſque ingenio, negotijs omnibus omiſſis, totum ſe cognitione, & ſcientia collocaret. Non eſt ita. Nam & ſolitudinem fugeret, & ſocium ſtudij quæreret: tum docere, tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium quod ad coniunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione, & ſcientia continetur.*

noſcamus, iſque acutiſſima metiphora docet.

*Congregandique.

Virgula diuina, id eſt, extra noſtram operam: prouerbiale.

Iuſtitiàne, an temperantia potior.

ILlud fortaſſe quærendum ſit, num hæc communitas, quæ maximè eſt apta naturæ, ſit etiam Moderationi, Modeſtiæq; ſemper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, quædam partim ita flagitioſa, vt ea ne conſeruandæ quidem patriæ cauſa ſapiens facturus ſit. Ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædam, ita obſcœna, vt dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet quiſquam Reipub. cauſa: ne Reſpub. quidem pro ſe

Ne iuſtum quidem, quod non idem decorũ. Ex ipſius iuſtitiæ officijs aliud alio honeſtius.

ſuſcipi volet. Sed hæc commodiùs ſe res habet, quòd non poteſt accidere tempus, vt interſit Reſpub. quicquam illorum facere ſapientem. Quare, hoc quidem, effectum ſit in officijs deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. Etenim Cognitionem, Prudentiamq́, ſequetur conſiderata actio. Ità fit, vt conſideratè agere pluris ſit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenùs; Patefactus eſt enim locus ipſe, vt non ſit difficile in exquirendo officio, quid cuique ſit præponendum, videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum, ex quibus quid cuique præſtet, intelligi poſſit: vt prima dijs immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim aliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, Honeſtumne, an Turpe ſit: ſed etiam duobus propoſitis honeſtis, vtrùm honeſtius. Hic locus à Panatio eſt (vt ſuprà dixi) prætermiſſus. Sed iam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum.
Dij, primus: 1
Patria, 2
Parentes, 3
Pupilli, nobis creditj, 4
Clientes, 5
Hoſpites, 6
Cognati, 7
Affines, 8
De his apud Gellium. lib. 3. cap. 13.

M.T.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER SECVNDVS.

Argumentum per D. Eraſmum Roterod.

Superiore libro duas propoſitæ initio diuiſionis partes abſoluit, quid honeſtum, quid contra: & in honeſtis vtrum honeſtius. In hoc de alteris duabus promittit, quid vtile, quid inutile: tum inter vtilia vtrùm vtilius, aut quid vtiliſſimum. Deinde inconſtantiæ reprehenſionem deprecatur, quod à ciuili vita, quam ſæpe prætulerit, nunc ad otium ſtudiorum ſe conuertit: tum cur ad philoſophiam potiùs, quàm aliud ſtudiorum genus. Poſtremò, cur Academicus de officijs præcipiat, rationem reddit.

QVemadmodum officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. Sequitur vt hæc officiorum genera, proſequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus vtuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid vtile, quid inutile, tum ex vtilibus quid vtilius, aut quid maximè vtile. De quibus dicere aggrediar, ſi panca prius de inſtituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri noſtri complures non modò ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitauerunt: tamen interdum vereor, ne quibuſdam bonis viris philoſophiæ nomen ſit inuiſum, mirenturq́ in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu Reſpub. per eos gerebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omnes meas curas, cogitationeſq́ in eam conferebam. Cùm antè dominatu vnius omnia tenerentur, neq́ eſſet vſquã conſilio, aut autoritati locus, ſocios denique tuendæ Reipub. ſummos viros amiſiſſem: nec me angoribus dedidi, quibus

1 2

3 Propoſitio argumenti totius huius libri.

4 Bene nomẽ, quod erat apud politicos viros inuidioſum: nam res ipſa bono viro non poteſt non probari. Cæſaris tyrãnidẽ notat. 5. Socios, Catonem Milonem.

quibus eſſem confectus, niſi his reſtitiſſem: nec rurſum indignis homine docto voluptatibus. Atq; vtinã Reſpub. ſtetiſſet, quo cœperat ſtatu, nec in homines nõ tam commutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidiſſet: primùm enim, vt ſtante Repub. facere ſolebamus, in agendo plus, quàm in ſcribendo operæ poneremus: deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, vt ſæpe fecimus. Cùm autẽ reſpublica (in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat) nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet literæ conticuerũt forenſes, & ſenatoriæ. Nihil autem agere cùm animus nõ poſſet, in ijs ſtudijs ab initio verſatus ætatis, exiſtimaui honeſtiſſimè moleſtias deponi poſſe, ſi me ad Philoſophiam retuliſſem. Cui cùm multum adoleſcens diſcendi cauſa temporis tribuiſſem, poſtea quũ honoribus inſeruire cœpi, meq; totũ Reip. tradidi, tantum erat Philoſophiæ loci, quantum ſuper fuerat amicorum, & Reipub. temporis. Id autem omne conſumebatur in legendo: ſcribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tamen boni aſſequuti videmur, vt ea literis mandaremus, quæ nec ſatis erant notis noſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid eſt enim per Deos optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc qui expetunt igitur, Philoſophi nominantur: nec quicquã aliud eſt Philoſophia, ſi interpretari velis, quàm ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem eſt (vt à veteribus philoſophis definitum eſt) rerum diuinarum, & humanarum, cauſarumque quibus hæ res continentur, ſcientia: cuius ſtudium qui vituperat, haud ſanè intelligo quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſine oblectatio quæritur animi, requieſq; curarum,

In agendo, id eſt, in dicendo.

Forenſes in iudicijs, ſenatoriæ in conſultationibus.

Succeſſinæ operæ Studijs datæ.

Laus Philoſophiæ. Deobus nominibus philoſophiã commendat, primũ quod vitam tranquillam iucundamq; reddit: deinde quod per hanc vnam nobis tota in vita conſtamus.

earum, quæ conferri cum eorum ſtudijs poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet, & valeat ad bene beateq; viuendum? ſiue ratio conſtantiæ, virtutiſq; quæritur: aut hæc ars eſt, aut nulla omninò, per quam eas aſſequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum artem eſſe, cùm minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis, vbi ea quæritur cùm ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc cùm ad Philoſophiã cohortamur, accuratiùs ſolent diſputari: quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur orbati Reip. muneribus, ad hoc nos ſtudium potiſſimùm contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidẽ à doctis, & eruditis quærentibus, ſatíſne conſtanter facere videamur, qui cùm percipi nihil poſſe dicamus: tamen & alijs de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore præcepta officij perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia. Non enim ſumus ij, quorum vagetur animus errore, nec habeat vnquam quid ſequatur. Quæ enim iſta eſſet mens? vel quæ vita potiùs, non ſolùm diſputandi, ſed etiam viuendi ratione ſublata? Nos autẽ vt cæteri, qui alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic ab his diſſentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia eſſe dicimus. Quid eſt ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, ſequi? quæ contrà improbare, atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ à ſapientia diſſidet plurimùm? Contrà autem omnia diſputantur à noſtris, quòd hoc ipſum probabile elucere non poſſit, niſi ex vtraque parte cauſarum eſſet facta contentio:

In Hortẽſio qui deſideratur, neque ſolus. Occurritur, aut in cõgreſſu, aut reſiſtitur, & repugnatur: nam id quoque ſignificat occurro.

Quoniam Academicũ morem multis locis probauit. Correctio.

Scimus nihil opinamur quæ veriſimilima.

Id quod erat Pyrrhoniorũ omni de re ambigentiũ.

Efficax refutandi genus, cùm argumentum veluti telum in aduerſarium retorquetur: non erat tibi diſſerendum, quoniam ne-

gas quicquam percipi: imò ob istud ipsum omni de re differendum, vt probabile certè eluceat.

Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, vt arbitror, diligenter. Tibi autem mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimaq; philosophia Cratippo autore versaris, ijs similimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra finitima vestris ignota esse nolui. Sed iam ad instituta pergamus.

Finitima, quòd antè ab illis non multùm dissidentia dixit.

Vtilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & cõmoditate vndecunq; parta, sed eã, quæ cum honesto sit coniuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

QVinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus honestatemq; pertinent: duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad elegendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur; honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est quod Vtile appellatur. In quo verbo lapsa cõsuetudo deflexit de via, sensimque eo deducta est, vt Honestatem ab vtilitate secernens, constitueret honestum esse aliquid, quod vtile non esset: & vtile, quod non honestum: qua nulla pernicies maior hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem autoritate Philosophi, senere sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa, cogitatione distinguũt. Quicquid enim iustum sit, id vtile etiam esse censent, Itemque quod honestum, * *id esse iustum. Ex quo efficitur, vt quicquid honestum sit, idem sit vtile. Quod qui parùm perspiciunt, hi sæpe versutos homines & callidos admirantes, eorum malitiam sapientiam iudicant. Quorum error eripiendus est, omnisq; opinio ad eam speciem traducenda, vt honestis consilijs, iustisq; factis, non fraude & malitia se intelligant ea quæ velint consequi posse.*

Confusa, id est, in separabilia re. Cogitatione, id est, ratione distinguunt.

*Idem.

Quæ

Quæ quaque ex re commoda, aut incommoda capiantur, quæ Græci euchreſtemata, & dyſchreſtemata nominant. Colligitque quicquid eſt fere in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine naſci.

QVæ ergo ad vitam hominum tuẽdam pertinent, partim ſunt inanimata, vt aurum, argentum, vt ea quæ gignuntur è terra, & alia eiuſdem generis: partim animata, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione vtentia. Expertes rationis ſunt equi, boues, & reliquæ pecudes, apes, quarũ opera efficitur aliquid ad hominum vſum atque vitam. Ratione autem vtentium duo genera ponuntur: vnum Deorum, alterum Hominum. Deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas: Proximè autem, & ſecundùm deos, Homines hominibus maximè vtiles eſſe poſſunt. Earumq; item rerum quæ noceant & obſint, eadẽ diuiſio eſt. Sed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimum obeſſe, uel prodeſſe arbitrantur. Ea enim ipſa, quæ inanimata diximus, pleraque ſunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, niſi manus, & ars acceſſiſſent; nec his ſine hominum adminiſtratione vteremur. Neq; enim valetudinis curatio, neq; nauigatio, neq; agricultura, neq; frugum fructuumq; reliquorum perceptio, & conſeruatio ſine opera hominum vlla eſſe potuiſſet, Iam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum quibus egeremus, inuectio certè nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur. Eademq; ratione nec lapides è terra excidẽtur ad vſum noſtrũ neceſſarij: nec ferrum, aurum, as, argentum effoderentur penitùs abdita, ſine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus & frigorum*

* Animalia.

Dij ſemper benefici pijs. Homini ab homine plurimum vel commodi, vel incommodi.

Artes ad vſum vitæ excogitatæ. Quæ verò quiſque in vita inuenerit, refert. Plin. lib 7. cap. 19. Commutatio mercium.

gorum vis pelleretur, & calorum molestia sedaretur, vnde aut initio generi humano dare potuissent, aut postea subuenire, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos, quæ * vnde sine hominũ opera habere possemus? Ex quibus omnibus, multisq; aliis perspicuum est, qui fructus, quæq; vtilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atq; opera capere potuisse. Qui denique ex bestijs fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? Nam & qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaq; bellua vsum habere possemus, homines certè fuerunt. Nec hoc tempore sine hominũ opera aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus. Ab eis demiq; & ea quæ nocent, interficiuntur: & quæ vsui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omninò nulla esse potuisset? Quis enim ægris subuenisset? quæ esset oblectatio valẽtium? qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur, quibus rebus exculta hominũ vita tantum destitit à victu & cultu bestiarum? Vrbes verò, sine hominũ cœtu non potuissent, nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges, mores q; constituti, tum iuris æqua descriptio, certaq; viuendi disciplina, per quas bene beateq; viuitur. Quas res, & mãsuetudo animorum consecuta, & verecundia est: effectumq; est, vt esset vita munitior, atque vt dando & accipiendo permutandisq; facultatibus, & commodis, nullare egeremus.

Fõtes canalibus ducti. Riuis deriuata flumina. Portus factitij. * Quæ non sine.

E mutis quæ commoditates. Pastoria. * Equos. Venatio. Medicina. * Ministrarent. Destitit, id est, distare cœpit, aut distat legatur, vt est in nõnullis exemplaribus, Politica.

mus. Longiores hoc loco ſumus quàm neceſſe eſt. Quis enim eſt cui nō perſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur? neminem neque ducem bello, nec principem domi magnas res, & ſalutares ſine hominum ſtudijs gerere potuiſſe. Commemorantur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander: quos negat ſine adiumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. Vtitur in re non dubia, teſtibus non neceſſarijs. Atque vt magnas vtilitates adipiſcimur conſpiratione hominum, atque conſenſu: ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni, & copioſi: qui collectis cæteris cauſis, eluuionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta: deinde comparat, quantò plures deleti ſunt homines hominum impetu, id eſt, bellis, aut ſeditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimùm hominibus & proſint, & obſint: proprium hoc ſtatuo eſſe virtutis, conciliare ſibi animos hominum & ad vſus ſuos adiungere. Itaq; quæ in rebus inanimis, quæq; in vſu, & tractatione belluarum fiunt vtiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operoſis. Hominum autem ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum prompta & parata, virorum præſtantium ſapientia, & virtute excitantur. Etenim virtus omnis in tribus rebus ferè vertitur: quarum vna eſt in perſpiciendo, quid in quaq; re verum, ſincerumq; ſit, quid conſentaneum cuiq;, quid conſequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiuſq; rei ſit cauſa. Alterum, cohibere

Themiſtocles, Pericles, Duces Athenienſes.

Cyrus Perſarum tyrannus.

Ageſilaus Lacedæmoniorum dux.

Alexander Macedonum rex.

Fatales caſus

Eluuiones ab inundantibus aquis.

Peſtilentiæ à cœlo corrupto. Vaſtitates à fuga incolarum.

Impetus ſerpentium locuſtarum, cuniculorū.

Plurima pernicies hominū ab hōmine.

Mirus ordo, primum vt quid optimū videamus, alterum ne cupiditatibus ab eo a-

vocemus, tertium vt cõmunitate æquabiliter agamus.

bere motus animi turbatos, quos Graci πάθη nominãt, appetitionesque, quas illi ὁρμὰς obedientes efficere rationi. Tertium ijs, quibuscum congrediamur, vti moderatè & scienter: quorum studijs ea, quæ natura desiderat, expleta cumulataq; habeamus: per eos deniq; si quid importetur nobis incommodi propulsemus: vlciscamurq; eos qui nocere nobis conati sunt, tãtaq; pœna afficiamus, quãtum æquitas humanitasq; patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatẽ assequi possimus, vt hominũ studia complectamur, eaque teneamus, dicemus: neq; ita multo post, sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in Fortuna in vtranq; partẽ, vel secundas ad res, vel aduersas, quis ignorat? Nam & cùm prospero flatu eius vtimur, ad optatos exitus peruehimur: & cùm reflauit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestijs, ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (vt dixi) rariora. At verò interitus exercituum, vt proximè trium, sæpe multorum, clades imperatorũ, vt nuper summi ac singularis viri: inuidiæ præterea multitudinis, atq; ob eos bene meritorũ sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ; rursusq; secũdæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus, & studijs neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est quonam modo hominum studia ad vtilitates nostras allicere, atque excitare possimus. Quæ si lõgior fuerit oratio, cum magnitudine vtilitatis comparetur, ita fortasse etiam breuior videbitur.

Vertitur deponens pro versatur.

πάθη, tum morbos tum perturbationes, tum affectiones, nonnulli passiones verterunt.

Incommoda à casu.

Reflauit, id est, aduersa flauit.

ferre

Trium. Pompeij in Thes. Petrei in Hisp. filiorum Pomp.

Expulsus Camillus: Phocion damnatus.

Cessit inuidiæ Scipio.

Cõparetur, id est, compensetur.

Quibus rebus commoueantur homines, vt quempiam magistratu dignum putent, eique parere velint.

Quæ-

QVæ cùm igitur homines hominibus tribuunt ad eorum augendum, atq; honestandum, aut beneuolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quàm amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene de rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contra, à quibus aliquid expectant: vt cùm reges, populare sue homines largitiones aliquas proponunt: aut postremò, pretio, ut mercede ducuntur: quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima, & ijs qui ea tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Malè enim seres habet cùm quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit vtendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus, quæ virtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subijciunt se hominis imperio alterius & potestati pluribus de causis. Ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe sibi id vtile futurum, aut metu, ne ui parêre cogantur, aut spe largitionis promissionisque, capti: aut postremò (vt sæpe in nostra Republica videmus) mercede conducti.

Primum honores homini ab homine deferuntur. Conducta suffragia.

Mercenarius honos.

Vtilissimum ijs, qui cùm Imperio sunt, ab omnibus amari: metui tum turpe, tum minimè tutum.

RErum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas, ac tenendas, quàm diligi, nec alienius, quàm timeri. Præclare enim Ennius: Quem metuunt, oderunt: Quem quisq; odit, perisse expetit. Multorum autẽ odijs nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec vero huius tyranni solum, quem armis oppressa pertulit ciuitas,

apparet,

Cæsar tyrannus oppressus.

apparet, cuius maxime mortui interitus declaret, quantum odium hominum valet ad pestem: sed reliquorum similes exitus tyrannorum: quorum haud ferè quisquam interitum, similem effugit. Malus enim est custos diuturnitatis metus: contraque Beneuolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sanitia, vt heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera ciuitate ita se * *institunt, vt metuantur, his nihil esse potest demētius. Quamuis enim demersa sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur, vt metus absit, charitas retineatur. Ita facilimè quæ volumus & priuatis in rebus, & in republ. consequemur. Etenim qui se metui volent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur, qui (vt scriptum legimus) cùm uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum & eum quidem, vt scriptum est, compunctū notis Thracijs, districto gladio inibat anteire? Præmittebatq; de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arcutas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem, & barbarum, & stigmatium putaret quàm*

* Instruit.

Metu coerceri, seruile.

Dionysius Syracusarū tyrannus.

Alexander Pheræus.

Thraces barbari, apud quos frons stigmatibus compuncta, nobilitatis erat insigne: apud alios serui fugacis indicium.

quàm coniugem! Nec eum fefellit opinio: ab ea est enimipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec vero vlla vis imperijs tanta est, qua premente metu possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cuius est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidijs interijt, vt is, quem modo dixi, Alexander non à paucis, vt hic noster: sed in quem vniuersa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, vniuersíq; se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios iniustè imperantes, nonne repente omnes ferè socij deseruerũt, spectatoresq; se otiosos præbuerunt Leuctrica calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domestica recordar. Veruntamen quamdiu Imperium populi Romani beneficijs tenebatur, non injurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magistratus, Imperatoresq; ex vna hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent. Itaq; illud patrocinium orbis terræ verius quam Imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam iam antea minuebamus: post vero Sylla victoriam penitùs amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cùm extitisset etiam in ciues tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausu dicere hasta posita, cum bona in foro venderet, et bonorum virorum, & locupletum, & certe ciuium prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam fœdiore, non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed vniuersas

Nobilitatis adeò, vt etiã in prouerbiũ abierit, Phalarismus & Phalaridis imperium.

Defectio Macedonũ à Demetrio rege superbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedæmones ob superbiam à socijs deserti contra Thebanos pugnaturi.

P. R. Imperij cũ charitate auctum, sæuitia amissũ. Syllæ victoris crudelitas in Marianos.

Desitum est pro desijt, eleganter, vt cœptum est, quitum est. Cæsar Syllæ crudelios. m

niuersas prouincias, regione sq; vno calamitatis * genere comprehenderet. Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi Imperij portarium triumpho Massiliam vidimus, & ex ea vrbe triumphari, sine qua nunquam nostri Imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa preterea cõmemorarem nefaria in socios, si hoc vno sol quicquam vidisset indignius. Iure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad vnum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hereditas. Nec vero vnquam bellorum ciuilium semen, & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cùm vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta non receßit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor vrbanus. Ex quo debet intelligi, talibus pramijs propositis nunquam defutura bella ciuilia. Itaq; parietes vrbis modò stant & manent, ijq; ipsi iam extrema scelera metuentes: rem verò publicam penitùs amisimus. Atq; in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dum mẽtui, quàm chari esse & diligi maluimus. Quæ si Po. Rom. iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cùm perspicuum sit, Benuolentiæ vim esse magnam. Metus imbecillem: sequitur vt disseramus, quibus rebus possimus facilime eam quam volumus, adipisci cum honore, & fide Charitatem. Sed hæc non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusq; vitam instituendam accommodandum est, à multisne opus sit, an satis à paucis diligi. Certum igitur

* Iure. Massilia Galliæ Narbonsis vrbs P. Romanica. cuius imago in triumpho circumlata. Sol vidisset, prouerbialiter.

Hasta Syllæ, & Cæsaris. Cornelius in priore scriba tantum, in posteriore etiam quæstor. Modò non refertur ad stant, sed ad parietes, id est, tantum parietes stãt, non etiam imperium.

Exemplum à maiore.

hoc

hoc sit, idq; & primum, & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, et nostra mirantium, Hæc enim est vna res prorsus, vt non differat multum inter summos, & mediocres viros, eaq; est vtriusq; propemodum comparanda. Honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse non æquè omnes egent: sed tamen si cui hæc suppetunt, adiuuant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius: nunc dicamus de gloria quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis, adiuuat plurimum.

Lælius Ci de Amicitia. Duo libri Cic. de Gloria.

Tribus maximè adduci multitudinem, vt honore dignum aliquem ducat: Beneuolentia, Fide, & Admiratione.

Summa igitur, & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter, breuiterq; dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem fere à multitudine. Sed est aliis quoq; quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuersorum animos tanquam influere possimus.

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

Quæ res homini multitudinis beneuolentiam concilient.

Ac primum de illis tribus, quæ antè dixi, beneuolentiæ præcepta videamus, quæ quidem beneficijs capitur maximè. Secundo autem loco benefica voluntate Beneuolentia mouetur, etiam si res fortè non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniumq; earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipsum quod decorum honestumq; dixi-

Humanitas & benignitas grata populo.

mus, quia per se nobis placet, animosq; omnium natura & specie sua commouet, maximeq; quasi perlucet ex ijs, quas commemorauí virtutibus; idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atq; hæ quidem sunt causæ diligendi grauissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leuiores.

Quibus rebus efficiatur, vt nobis habeatur fides.

Fides autem vt habeatur, duabus rebus effici potest. Si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. Nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere quàm nos arbitramur, quosq; & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenq; ventum sit, expedire rem & consilium ex tempore capere posse. Hanc enim omnes existimant vtilem, veramq; prudentiam. Iustis autem, & fidis hominibus, id est viris bonis, ita fides habetur, vt nulla sit in his fraudis iniuriæq; suspicio. Itaq; his salutem nostram, his fortunas, his libros rectissimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet: quippe cum ea sine prudentia satis habeat autoritatis, prudentia sine iustitia nihil valet ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior, & callidior est, hoc inuisior & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: iustitia sine prudentia multùm poterit: sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur cum inter omnes philosophos constet, à meq; ipso sæpe disputatum sit, qui vnam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita seiungã, quasi possit quisquam qui non idem prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cùm veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia, cùm

Suspecta sine Iustitia prudentia.

Aliter in exactis disputationibus, ali-

cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis eſt agendum, & vſitatis, cum loquimur de opinione populari: idq; eodem modo fecit Panatius. Sed ad propoſitum reuertamur.

ter in præliando, aut cohortando loquimur.

Quæ res multitudinis admirationem moueat: quæ contrà contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, vt cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidẽ omnia, quæ magna, & præter opinionem ſuam animaduerterunt: ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quædam bona. Itaq; eos viros ſuſpiciunt, maximiſq; efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellentes quaſdam & ſingulares virtutes perſpicere. Diſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè exiſtimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam inſtructos, eos haud contemnunt quidem, ſed de his malè exiſtimant. Quamobrem (vt ante dixi) contemnuntur ij, qui nec ſibi, nec alteri proſunt, (vt dicitur) in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt. Admiratione autẽ quadam afficiuntur ij, qui anteire ceteros virtute putantur, & cùm omni carere dedecore, tum vero ijs vitijs, quibus alij non facilè poſſunt obſiſtere. Nam & voluptates blandiſſimæ domina, ſæpe maiores partes animæ à virtute detorquent, & dolorũ quum admouentur faces præter modum pleriq; exterrentur. Vita, mors, diuitiæ, paupertas, omnes homines

Nec ſibi nec alijs vtiles, prouerbio dicti.

Admiratio à continentia, voluptates dominæ.

Admiratio à magnanimitate.

vehementissimè permouent. Quæ qui in vtramq; partem excelso animo, magnoq; despiciunt, cumq; aliqua his ampla & honesta res obiecta est, totos ad se conuertit, & rapit. Tum quis non admiretur splẽdorem, pulchritudinemq; virtutis? Ergo & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maxime iustitia, ex qua vna virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur: nec iniuria. Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit: & beneuolentiam, quòd prodesse vult plurimis, & ob eandem causam, fidem, & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit, ad quas plerique inflammati auiditate rapiuntur. Ac mea quidem sententia omnis ratio, & institutio vitæ, adiumenta hominum desiderat. Inprimisq; vt habeas quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo & solitario homini, atque in agro vitam agenti opinio iustitiæ necessario est, eoque etiam magis, quòd si eam non habebunt, iniusti habebuntur: & nullis præsidijs septi multis afficientur iniurijs. Atque ijs etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisq; negotijs implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. Cuius tanta vis est, vt nec illa quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint sine vlla particula iustitiæ viuere. Nam qui eorum cuipiam, qui vnà latrocinantur, clàm furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio

Admiratio à iustitia.

A pecuniarum contemptu.

Iustitiæ opinio ad omnes vitæ partes necessaria.

A minore exemplum.

latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem qui Archiparata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à socijs, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus parent, quas obseruant. Itaq; propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit: & multò maiores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, Imperatore sæpe, cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens vsurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatemq; eius ita repressit, vt facile bellū reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis iustitiæ sit, vt ea etiam latronum opes firmet, atque augeat, quantam eius vim inter leges, & iudicia, & instituta Reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solùm (vt ait Herodotus) sed etiam apud maiores nostros* seruandæ iustitiæ causa videntur olim bene morati reges constituti: nam cùm premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad vnum aliquem confugiebant virtute præstantē: qui cùm prohiberet iniuria tenuiores, æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. Eademq; constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Ius enim semper quæsitum est æquabile, neq; enim aliter esset ius. Id si ab vno iusto, & bono viro consequebantur, eo erant contenti: cùm id minus cōtingeret, leges sunt inuentæ, quæ cùm omnibus semper vna atq; eadē voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adiuncto verò hoc, vt ijdem etiam prudentes haberētur, nihil erat, quod homines his autoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omnī igitur ratione colenda,

Leges latronum inter ipsos.

Bargulus & Viriatus latrones ob æquitatis opinionem potentes.

Cesserunt, verecundè, quùm victos significet.

Vsurpatur, id est vulgò nominatur.

Herodotus in Thalia, & Clio.

* Aliàs fruendæ.

Iustitiæ opinio primum reges fecit.

& retinenda iustitia est, tum ipsa propter se (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed vt pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærẽda, & collocãda ratione est. Quanquam præclarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam, dicebat esse, si quid ageret, vt qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, & inani ostentatione, & fictò non modo sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter tanquam flosculi decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in vtranque partem. Sed brevitatis causa, familia erimus contenti vna. Tyberius enim Graccus Publij filius tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At eius filij nec viui probabantur à bonis, & mortui obtinent * nomen iure casorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volent, iustitiæ fungãtur officijs. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed vt facilime quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, vt simus y, qui haberi velimus, tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi mi Cicero arbitror contigisse) aut aliquo casu, atq; fortuna: in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum viuat, inquiritur: & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest, nec dictum eius esse nec factum. Quorum autem prima ætas propter humi-

Honoris vel quærendi, vel defendi modus.

Compendiariam, id est, expeditam & breuem; agere radices, vt agere rimas, agere gemmas.

Nihil fucatum diuturnum.

* Numerũ.

Nobilibus curandum, ne quid maiorum imaginibus indignũ committant.

Nouis summa probitate opus vt nobilitentur.

humilitatem, & obscuritatem in hominum ignoratione versatur, hi simulac iuuenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studijs debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modò non inuidetur illi ætati, verùm etiam fauetur.

Adolescentes quibus rebus populo primùm commendantur.

PRima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multi apud maiores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellũ, cuius altera pars sceleris nimiũ habuit, altera fœlicitatis parũ. Quo tamen in bello cùm te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omniq; militari labore tolerãdo. Atq; ea quidem tua laus pariter cum Reip. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto: quamobrẽ ad ea, quæ restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multa maiora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæres, quas persequimur ingenio ac ratione, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. Facilimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes Reipublicæ, contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ & iuris scientiæ P. Mutij commendauit domus. Nam Lucius quidem Crassus cùm esset admodùm adolescens, non

Cęsariana & Pompeiana. Cic filius alæ Præfectus, si dijs placet.

Domus familiaritas.

aliunde mutuatus est, sed sibi ipsi peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili, & glorioſa. Et qua

Crassus adolescens accusatione C. Carbonis nobilissimi ciuis nobilitatus.

ætate qui exercentur, laudibus afficiſolent (vt de Demosthene accepimus) ea ætate L. Crassus ostendit id ſe in foro optime iam prameditatũ facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cùm du-

Caue imprę meditatum legas, vt magna quædam habent exemplaria, nihil enim cum ſenſu conuenit.

plex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio: non eſt id quidem dubium, quin contentio orationis plurimùm valeat, & maiorem vim habeat ad gloriam. Ea eſt enim, quam eloquentiã dicimus. Sed tamen difficile dictu eſt quantopere conciliet animos hominum comitas affabilitaſq; ſermonis.

Affabilitas.

Extant epiſtola & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium prudentiſſimorum, (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, vt oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militeſq; blandè appellando ſermone deliniant. Qua autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe vniuerſam excitat gloriam. Magna eſt enim admiratio copioſè, ſapienterq; dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plus quàm cæteros arbitrãtur. Si verò ineſt in oratione miſta modeſtia grauitas, nil admirabilius fieri poteſt: eoq; magis, ſi ea ſunt in adoleſcente. Sed cùm ſunt plurima cauſarum genera, qua eloquentiam deſiderant, multiq; in noſtra Repub. adoleſcentes & apud iudices & apud Senatum dicendo laudem aſſequuti ſunt, maxima admiratio eſt in iudicijs: quorum ratio duplex eſt. Nam ex accuſatione, & defenſione conſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiã accuſatio probata perſæpè eſt. Dixi paulò ante de Craſſo: idem fecit adoleſcens M. Antonius.

Eloquentia.

Senatoria, oratio forenſis ad gloriã parandam vberior.

tonius. Etiam P. Sulpitij eloquentiam accuſatio illuſtrauit, cùm ſeditioſum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium vocauit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec vnquam niſi aut Reipublicæ cauſa, vt duo Luculli: aut patrocinij, vt nos pro Siculis, pro Sardis, pro Albutio Iulius Cæſar. In accuſando etiam Manlio, L. Fusij cognita induſtria eſt. Semel igitur, aut non ſæpe certè. Sin erit cui faciendum ſit ſæpiùs, Reip. tribuatur hoc muneris, cuius inimicos vlciſci ſæpiùs non eſt reprehendendum: modus tamen adſit. Duri enim hominis, vel potiùs vix hominis videtur periculũ capitis inferre multis. Id enim cùm periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere, vt accuſator nominetur. Quod contigit M. Bruto ſummo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis imprimis peritus fuit. Atq; etiam hoc præceptum officij diligenter tenendum eſt, ne quem vnquam innocentem iudicio capitis accerſas. Id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanum, quàm eloquentiam à natura ad ſalutem hominum, & conſeruationem datam, ad bonorum peſtem, perniciemq; conuertere? Nec tamen vt hoc fugiendũ eſt, ita habendũ eſt religioni contrariũ, nocentẽ aliquãdo, & nefarium, impiumq; defendere. Vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. Iudicis eſt, ſemper in cauſis verum ſequi; patroni, nonnunquam veriſimile, etiam ſi minùs ſit verum, defendere. Quod ſcribere (preſertim cùm de Philoſophia ſcriberem) non auderem, niſi idem placeret grauiſſimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus: eoq; maior, ſi quando accidit, vt ei ſubueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri,

Raro accuſandum, & quatenus. Accuſatio Verris: item pro Sardis.

Brutus accuſator vehemens.

Scelestum, accuſare innocentem: humanum defendere aliquando nocentem.

niri, vrgeriq; videtur: vt nos & ſæpe alias, & adoleſ-
Adoleſcentes, id eſt, in anno, 27. centes contra L. Sylla dominantis opes pro Sext. Roſ-
cio Amerino fecimus: quæ (vt ſcis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SEd expoſitis adoleſcentum officijs, quæ valeant ad gloriam adipiſcendam, deinceps de Beneficentia ac liberalitate dicendum eſt. Cuius eſt ratio duplex. Nam aut opera benignè fit indigentibus, aut pecunia. Facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim: ſed illa lautior, ac ſplendidior, & viro forti, claroq; dignior. Quanquam enim in vtroq; ineſt gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largitióque, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. Quæ quò in plures vſus ſis, eò minus in multos vti poſſis. At qui opera, id eſt, virtute, & induſtria benefici & liberales erunt, primùm quo pluribus profuerunt, eò plures ad benignè faciendum adiutores habebunt: deinde conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quòd largitione benevolentiam Macedonum conſectetur. Quæ te, malùm, inquit, ratio in iſtam ſpem induxit, vt eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupiſſes? An tu id agis, vt Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum, & præbitorem putent? Quo quid ſordidius regi? Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit eſſe. Fit enim deterior, qui accepit, atque ad idem ſemper expectandum paratior. Hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem

Largitiones multis de cauſis vitandæ.

Largitiones tum ſordidæ, tum peſtiferæ.

non

non est dubium, quin illa benignitas quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latiùs pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omninò repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atq; moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare vt id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita cùm benevolentiæ comparandæ causa beneficii esse velint, non tãta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, vt eam benignitas aperire non possit: nec ita reseranda, vt pateat omnibus. Modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omninò meminisse debemus, id quod a nostris hominibus sapissime vsurpatũ, iamq; in proverbij consuetudinem venit: Largitionem fundum non habere. Etenim quis potest esse modus, cùm idẽ & qui consuenerunt, & illud idem alij desiderent? Omninò duo sunt genera largorum: quorum alteri Prodigi dicuntur, alteri Liberales. Prodigi, qui epulis, & visceration ibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumque apparatu pecunias profundunt, in eas res quarum memoriam aut breuem, aut nullam sint relicturi omninò. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaq; miror, quid in mentem ve-

Adagium a dolio pertuso translatũ: quod vt infusa aqua nunquam tamen impletur, ita nec populus largitionibus.

Viscerationes conuiuia è carnibus.

Munera gladiatorum spectacula cruenta.

Ludorum, id est, comœdiarum, aut tragœdiarũ, Venationũ, cùm nouæ quædam feræ populo exhibentur.

Collocatione cum nuptum dantur.

nerit

Notatus à Cicerone Theophrastus.

nerit Theophrasto, in eo libro, quem de diuitijs scripsit, in quo multa præclarè, illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumq; sumptuum facultatem fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior videtur & certior. Quanto Aristoteles grauiùs, & verius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam: at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aqua sextarium mina cogerentur, hoc primo incredibile videri, omnesq; mirari. Sed quum attenderimus, veniam necessitati dari, in his immanibus iacturis; infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari, præsertim cum nec necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur, ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breue, exiguumq; sit tempus, eaque à leuissimo quoque animo. in quo tamen ipso vna cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, seruorum similimis liberis esse grata: graui verò homini, & ea quæ fiunt iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo in nostra ciuitate inueteraſſe iam bonis temporibus, vt splendor Ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cum cognomine dines, tum copijs, functus est ædilitio maximo munere. Et paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio magnificentissima ædilitate functus est. Deinde C. Claudius Appij filius. Multi post, Lucullus, Hortensius, Syllanus. Omnes autem P. Lentulus me consule vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeij mu-

Ad multitudinem deliniendam in multis exemplaribus non ea adscripta.

Honestis de causis faciendæ nonnunquam largitiones, sed modicæ.

nera

nera ſecundo conſulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen eſt ſuſpicio auaritiæ. Nam Mamerco homini ditiſſimo prætermiſſio ædilitatis, Conſulatus repulſam attulit. Quare & ſi poſtulatur à populo, bonis viris ſi non deſiderãtibus, attamẽ approbantibus, faciendum eſt; modò profacultatibus, nos ipſi vt fecimus: & ſi quando aliqua res maior, atque vtilior populari largitione acquiritur: vt Oreſti nuper prædia in ſemitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Scio vitio datũ eſt, quod in caritate annonæ aſſe modium populo dedit. Magna enim ſe, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat ædilis, nec maxima, liberauit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis Reipub. cauſa, qua ſalute noſtra continebatur, omnes Publij Clodij conatus, furoreſq; compreſſit. Cauſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut vtile. In his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus Q. Fabij filius, magno vir ingenio, inprimiſq;, clarus gloriari ſolebat ſe ſine vlla munere adeptum eſſe omnia, quæ haberentur ampliſſima. Dicebat idem Cottæ Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragijs adepti ſumus, noſtro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominaui, ſanè exiguus ſumptus ædilitatis fuit. Atq; etiã illæ impenſæ meliores, ſunt muri, naualia, portus, quarum ductus, omniaq; qua ad vſum Reipublicæ pertinent. Quanquam enim quod præſens tanquam in manu datur, iucundius eſt: tamen hæc in poſterum gratiora ſunt. Theatra, porticus, noua templa, verecundius reprehendo propter Pompeium: ſed doctiſſimi improbant

Mos antiquitus decimam partem Herculi conſecrare, vt diteſcerent: vnde decimam Herculanam partem Plutus nominat.

Aſſis hic æreum nummulum ſignificat.

Qui citra vllas largitiones honorẽ ſunt conſequuti.

Noſtro anno Emphaſis eſt.

Quibus in rebus ſumptus huiuſmodi rectius collocantur.

improbant, vt & hic ipse Panatius, quem multùm in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalerius Demetrius, qui Periclem principem Graciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa cõiecerit. Sed de hoc genere toto in his libris quos de Repub. scripsi digenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa, est, temporibus necessaria, & tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Propylæa Mineruæ, id est, vestibula sumptuosius cœpta inuidiam attulere Pericli. * *Tum.*

Priuata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non vno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est eius, qui calamitate premitur, & eius qui res meliores quærit, nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In ijs tamen, qui se adiuuari volent, non vt ne affligantur, sed vt ad altiorem gradum ascendant, rectricti omnino esse nullo modo debemus: sed in diligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:

Ad fuceurrendum promptiores esse oportet quàm ad ornandum.

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Carmen adnominationibus & contrariorum reciprocationi decentissimum.

Quod autem tributum est bono viro, & grato, in eo cium ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota gratissima est liberalitas, eoq; eam studiosius pleriq; laudant, quod summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, vt hos beneficijs quàm plurimis afficiamus, quorum liberis posterisq; prodatur memoria, vt his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficij oderunt: eamq; iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri: eumq; qui faciat, communem

hostem

hoſtem tenuiorem putant. Atq; hæc benignitas etiam Reip. vtilis eſt, redimi è ſeruitute captiuos, locupletari tenuiores, quod quidem vulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copiosè videmus. Hanc ergo conſuetudinẽ benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc eſt grauium hominum, atq; magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis lenitatem voluptate quaſi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigẽdo non acerbum: in omniq; re contrahenda, vendendo, emendo, cõducendo, locando, in vicinitatibus, & confinijs æquum, & facilem, multa multis de iure ſuo concedentem: à litibus verò, quantum liceat, & neſcio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentem. Eſt enim non modò liberale, paulum nonnunquam de ſuo iure decedere, ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familieris, quam quidem dilabi ſinere flagitioſum eſt: ſed ita, vt illiberalitatis, auaritiæq; abſit ſuſpicio. Poſſe enim liberalitate vti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirum is eſt pecunia fructus maximus. Recte etiam à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas: eſt enim (vt mihi quidem videtur) valde decorum, patere domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus. Idque etiam Reip. eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe noſtra non egere. Eſt autem etiam vehementer vtile his, qui honeſtè poſſe multa volunt, per hoſpites apud externos populos valere opibus, & gratia. Theophraſtus quidem ſcribit, Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales Laciadas hoſpitalem fuiſſe. Ita enim inſtituiſſe, & villicis imperauiſſe, vt omnia præberentur, quicunque Laciades in villam ſuam diuertiſſet.

Paululum alijs de ſuo iure concedere, liberalitatis ſpecies.

Hoſpitalitas publicè priuatimque vtilis ad multa.

Cimonis hoſpitalitas in contribules ſuos.

In

In altero beneficentiæ genere, quod operis constat, multum valere iurisprudentiam, longè plurimum eloquentiã.

*QVæ autem opera, non largitione, beneficia dantur, hæc tum in vniuersam Rempublicam, tum in singulos ciues conferuntur. Nam in iure cauere, consilio iuuare, atq; hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet & ad gratiam. Itaq; cùm multa præclara maiorum, tum quam optimè constituti Iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio atq; interpretatio: quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc vt honores, vt omnes dignitatis gradus; sic huius scientiæ splendor deletus est. Idq; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facilè vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs astringendos homines accõmodata. Atq; huic arti finitima est dicendi grauior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim Eloquentia præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt gratia? Huic quoque ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. Diserti igitur hominis & facile laborantis, quodque in patrijs est moribus multorum causas, & non grauate sed gratuitò defendentis, beneficia, & patrocinia late patent. Admonebat me res, vt hoc quoq; loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem, nisi vererer, ne de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quanto in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cum autem omnes nõ possint, ne multi quidem, aut Iurispe-*

Antiquitus in pretio habita iurisprudentia.

Dicendi facultas antefertur.

Turpis mercenaria eloquentia.

* Quam. F leuioribus quoque operis gratiam conciliari.

riti

riti esse, aut diserti: licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantẽ iudicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimeq́; eorum manat industria. Iam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) vt animaduertant, cùm alios iuuare velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent: aut eos quos non expedit. Si imprudentes, negligentiæ est: si scientes, temeritatis. Vtendũ etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacunque possis, quare id quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: cæterisq́; operis & officijs erit, quod violatum est, compensandum.

Aut vitandá, aut mitiganda offensio.

Operam apud tenues, & bonos rectius, quam apud locupletes collocari: nulli tamen nisi iusta in re præstandã esse.

SEd cùm hominibus iuuandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat, dictu quidem est procliue: itaq́; vulgo loquuntur, se in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causæ, non anteponat in opera danda gratiam fortunati, et potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propẽsior. Sed animaduertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiã si referre gratiam non potest, habere certe potest. Commodè autem, quicunq́; dixit: Pecuniam qui habeat, nõ reddidisse, & qui reddiderit, non iam habere: gratiam autẽ & qui retulerit, habere, & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volũt: quin etiam benefi-

cium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamuis aliquid magnum acceperint, atque etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicãtur. Patrocinio verè se vsos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquam factum sit, se spectatũ, non fortunam putat: non modò illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neq; verò vrbis auget suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndumq; illud est, quod si opulentum fortunatumq; defenderis, in illo vno, aut forte in liberis eius manet gratia: sin autem inopem, probum tamen, & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, vt omni generi satisfacere possimus. Sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est autor adhibendus, qui cùm consuleretur, vtrum bono viro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depranatiq; sunt admiratione diuitiarum: quarum magnitudo quid ad vnumquenque nostrum pertinet? Illum fortasse adiuuat qui habet: ne id quidem semper. Sed fac iuuare: potentior sanè sit, honestior vero quomodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur, modo ne adiuuent: sitque omne iudicium, non quam locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs, operaque danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid pro iniuria. Fundamentum enim perpetuæ commẽdationis, & fama,

Mortis instar, id est, extremum malum.

Humilis probitas.

Contentionem, id est, consultationem, & collationem.

famæ, est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Liberalitas in vniuersam multitudinem modicè exercenda; exactiones, non nisi in iusta necessitate.

SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de ijs, quæ ad vniuersos, quæq; ad rem publicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, vt ad vniuersos ciues pertineant, partim singulos vt attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino si possit, vtrisque; nec minus, vt etiam singulis consolatur: sed ita vt ea res aut prosit, aut certe ne obsit Reip. C. Helij, & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit: exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij & reipublicæ tolerabilis, & plebi necessaria: ergo & diuibus, et Reipublicæ salutaris. Inprimis autem videndum erit ei, qui Rempublicam administrabit, vt suum quisque teneat, neque de bonis priuatorum publicè diminutio fiat. Perniciose enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est: in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male dixit, non esse in ciuitate duo milliã hominum, qui rem haberent. Capitalis oratio, & ad æquationem bonorum pertinens, qua pestè quæ potest esse maior? Hanc enim ob causam maxime, vt sua tuerentur, Respub. ciuitatesq; constitutæ sunt. Nam et si duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum suarum, vrbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, ne (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ærarij tenuitatem assiduitatemq; bellorum, tributum sit conferendum. Idque ne eueniat, multo antè erit prouidendum. Sin

Singuli & vdiuersi pugnant inter se. In vetusto codici, Helij, & duæ voces aberant.

Antiquari, id est, tolli, & abrogari.

Capitalis, id est, ad extremam perniciẽ spectans.

Exactio tributorum vitanda.

quæ necessitas huius muneris alicui Reipub. obuenerit (malo enim alijs, quam nostra ominari: neq; tantum de nostra, sed de omni Repub. disputo) danda erit opera, vt omnes intelligant (si salui esse velint) necessitati esse parendum. Atque etiam omnes qui Remp. gubernabunt, consulere debebunt, vt earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare: est enim in promptu: tantùm locus attingendus fuerit.

Omniari, id est, nominãdo causam, malũ omen adferre.

Ad grãtiam multitudinis comparandam maximè valere abstinentiam, contraque ex inuasione alieni summam existere perniciem.

CAput autem est in omni procuratione negotij, & muneris publici, vt auaritia pellatur etiam minima suspicio. Vtinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, et tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent, non essem passus diutius eos imperare, nec illi quidem multa sæcula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Rempublicã innasit. Itaq; facilè patior tunc potius Pontium fuisse, si quidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cùm de pecunijs repetundis à Lucio Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At verò postea tot leges, & proxima quæq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum, tanta sublatis legibus, & iudicijs expilatio, direptioq; sociorum, vt imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus. Laudat Africanum Panatius, quòd fuerit abstinens. Quidni laudetur? Sed in illo alia maiora. Laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum ga-

Memorabile de Romanorum continentia.

Serò auaritia ad Romanos demigrauit.

Ab hoc Tribuno Pleprimum lata lex de repetundis Censorino, & Manlio Coss.

Africani abstinentia.

Val. Tit. de abstinentia.

za,

ta, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ inuenit, vt vnius Imperatoris præda finem attulerit tributorum: at hic nihil in domum suam intulit, præter memoriam nominis sempiternã. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine euersa. Quid? qui eius collega in censura fuit Lucius Mummius, nunquid copiosior, cùm copiosissimam vrbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quàm domum suam maluit. Quanquam Italia ornata, domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitiũ tetrius (vt eò vnde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, & Rempub. gubernantibus. Habere enim quæstui Remp. non modo turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itáque quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, nisi auaritia esse perituram: id videtur non solùm Lacedæmonijs, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla enim re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis possunt ij, qui Reip. præsunt, quàm abstinentia, & continentia. Qui verò populares esse volunt, ob eamq; causam aut agrariã rem tentant, vt possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus, condonandas putant, ij labefactant fundamẽta Reip: Concordiã primùm tollũt, quæ esse nõ potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuiq; non licet. Id enim est proprium (vt supra dixi) ciuitatis, atq; vrbis, vt sit libera, & non solicita suæ rei cuiusq; custodia. Atq; in hac pernicie Reipub. ne illam quidẽ consequũtur, quã putant gratiã. Nam cui res erepta est, est inimicus: cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse, & maximè in pecunijs creditis

Pauli Æmilij in victoria Persei abstinentia. Lege Plutarchum.

Scipio Æmilianus, qui Africanus minor.

Mummius Achaicus euersa Corintho ab omni præda abstinuit.

Oraculum Spartæ redditum.

φιλοχρηματία σπαρτὰν ἐλεύσαλλο δ' ἐθέν.

Spartam cupiditas, expugnauit, aliud nihil.

Condonantur, remittuntur.

ditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse soluendo. At verò ille qui accipit iniuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum: nec si plures sunt ij, quibus improbè datum est, quam illi, quibus iniustè ademptum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, vt agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? At propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lysandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam anteà apud eos acciderat, necauerunt. Ex eoq; tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, vt tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta Respub. dilaberetur. Nec verò solùm ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit cogitationibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latiùs. Quid nostros Gracchos Tyberij Gracchi summi viri filios, Africani nepotes? nonne Agrariæ cõtentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius iure laudatur, qui cùm eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu vrbe est potitus. Cumq; tyrannum * Nicoclem improuisò oppressisset, sexcentos exules (qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi) restituit: remq; pub. aduentu suo liberauit. Sed cùm magnam animaduerteret in bonis & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alij possederant, egere iniquissimũ arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquum putabat, propterea quod tã lõgo spptio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur

Quæ calamitates ex iniustis Largitionibus.

Patere latiùs, manare latiùs, venustus sermo.

Arati salutare exemplũ.

* alias Methodeum. Historia extat apud Polybium.

tur sine iniuria: iudicauit neque illis adimi, neque his non fatis fieri, quorum illa fuerunt, oportere. Cùm igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remq; integram ad reditum suum iussit esse. Isque celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset patriam se liberare velle, causamq; docuisset, a Rege opulento vir summus facilè impetrauit, vt grandi pecunia adiuuaretur. Quam cùm in Sicyonẽ attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit, & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: perfecitq; æstimandis possessionibus, vt persuaderet aliis, vt pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent: aliis, vt commodiùs putarẽt numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. Ita perfectum est, vt omnes constituta concordia sine querela discederent. O virũ magnum, dignumq; qui in nostra Repub. natus esset! Sic par est agere cũ ciuibus, non (vt bis iam vidimus) hastam in foro ponere, & bona ciuium voci subijcere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapiẽtis, & præstantis viri) omnibus consulendum putauit. Eaq; est summa ratio, & sapitia summi ciuis, cõmoda ciuium defendere, non diuellere, atq; omnes æquitate eadem continere. Habitẽt gratis in alieno. Quid ita? vt cùm eo emerim, ædificarim, tuear, impendam; tu me inuito fruare meo? Quid est aliud, quàm alijs sua eripere, alijs dare aliena? Tabulæ verò nouæ quid habent argumenti, nisi vt emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem ne sit as alienum quod Reipublicæ noceat, prouidendum

Stomachatur Cicero nonnihil etiam priuato dolore.

Diuisio agrorum indigna.

Exaggerat condonationem æris alieni.

est, quod multis rationibus cauerì potest, si hoc non fuerit, vt locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim vlla res vehementius Rempubli-cam continet, quàm fides, qua esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actum est, quam me Consule, ne solueretur. Armis & Castris tentata res est ab omni genere hominum & ordine: quibus ita restiti, vt hoc tantum malum de Repub. tolleretur. Nunquam nec maius es alienum fuit, nec meliùs, nec facilìùs dissolutum est, Fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. At vero hic noster victor, nunc quidem victus, qua cogitarat, cum ipsius intererat, tum ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, vt hoc ipsum eum delectaret peccare, etiãsi causa non esset, ab hoc igitur genere lagitionis, vt alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Rempub. tuebuntur. Imprimisq; operam dabunt, vt iuris, & iudiciorum aequitate suum quisq; teneat: & neq; tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur, neq; locupletibus ad sua vel tuenda, vel recuperanda obsit inuidia. Praetereà quibuscunq; rebus vel bello, vel domi poterunt, Rempub. augeant Imperio, agris, vectigalibus. Hae magnorum hominũ sunt, hae apud maiores nostros facilitata. Hae genera officiorum qui persequuntur, cum summa vtilitate Reip. magnam sibi adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autem vtilitatum praeceptis Antipater Tyrius Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo praecepta censet esse à Panaetio praetermissa; Valetudinis curationem, & pecuniae. Quas res à summo philosopho praeteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certè vtiles.*

Cæsar acriter taxatus.

* Tenenda.

Panætius à Cicerone defensus contra Antipatrum.

Quibus

Quibus rationibus Valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

Sed Valetudo ſuſtentatur notitia ſui corporis, & obſeruatione earum rerum, quæ res aut prodeſſe ſoleant aut obeſſe: & continentia in victu omni, atque cultu corporis tuendi cauſa, & prætermittendis voluptatibus: Poſtremò arte eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abeſt turpitudo: conſeruari autem Diligentia, & Parſimonia: iisdem etiam rebus augeri. Has res commodiſſimè Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur: quem nos iſta ferè ætate cùm eſſemus, quæ es tu nunc, è Græco in Latinum conuertimus.

Oeconomicus, id eſt, de familia adminiſtranda.

Quartum genus deliberationis, inter Vtilia vtrum vtilius, aut quid vtiliſſimum.

Sed vtilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt neceſſaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis, & externa cum externis comparari ſolent. Cum externis, corporis hoc modo cõparantur: Valere vt malis, quàm diues eſſe. Cum corporis, externa hoc modo: Diues eſſe potiùs quàm maximis corporis viribus. Ipſa inter ſe corporis ſic: vt bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem: vt gloria diuitijs, vectigalia vrbana ruſticis. Ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: à quo cum quæreretur, quid maximè in re familiari expediret? reſpondit, Bene paſcere. Quid ſecundum? Satis bene paſcere. Quid tertium? Bene veſtire. Quid quartum? Arare. Et cùm ille qui quæſierat, dixiſſet: Quid fœnerari?

Quid in agricultura vtiliſſimum ſit, Cato indicauit.

nerari? tum Cato: Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis alijs, intelligi debet, vtilitatū comparationes solere fieri, rectèq; hoc adiunctū esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quarenda, de collocanda pecunia, etiam de vtenda, commodius à quibusdam optimis viris ad medium Ianum sedentibus, quàm ab vllis philosophis vlla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad vtilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER TERTIVS.

Hic Annibale pulso, Africam fecit tributariam. Æqualis ad ætatem refertur.

PVblium Scipionem, Marce fili, eum qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato (qui fuit ferè eius æqualis) Nunquam se minus otiosum esse, quam cùm otiosus: nec minus solum, quā cùm solus esset. Magnifica verò vox & magno viro, ac sapiente digna, quæ declarat illum & in otio de negotijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum, vt neque cessaret vnquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaq; duæres, quæ languorē afferunt cæteris, illum acuebant, Otium & Solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè accedimus. Nam & à Repub. forensibusque negotijs, armis impijs, vique prohibiti otium persequimur. Et ob eam causam vrbe relicta, & rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda

Decora contentio ac traductio.

Cessare pro otiari, aut nihil agere.

Acuere, pro acriorem facere.

Verecundè ea latione ingreditur.

randa est. Ille enim requiescens à Reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum frequentiaq; interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotij inopia, nec requiescendi studio constitutum est. Extincto enim Senatu, deletisq; iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Ita qui in maxima celebritate, atque in oculis ciuium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & sepe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium ciuitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quanquam Africanus maiorem laudem, vel meo iudicio assequebatur, nulla tamen eius ingenij monumenta mandata literis, nullum opus otij, nullum solitudinis nostræ extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigationeq; earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solum vnquam fuisse. Nos autem qui non tantum roboris habemus, vt his cogitationibus tacitis à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamq; conuertimus. Itaq; plura breui tempore euersa, quam multis annis stante Rep. scripsimus. Sed cùm tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec vlla pars eius inculta, ac deserta sit: tamen nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de Officijs, à quibus cõstanter, honesteq; viuendi precepta ducuntur. Quare quæquæ à

Latenter suum otium commendat.

Sapiens neque otiosus vnquam, neque solus.

Cratippo

Memoriæ, id est, ætatis. Loci cohortandi primũ à re, deinde ab expectatione, quam à sua, Cratippique persona, tum etiam à loco colligit.

Cratippo nostro, principe huius memoriæ philosophorum, hoc te assiduè audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus vndiq; circunsonare, nec eas (si fieri posset) quicquam aliud audire. Quod cùm omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tamẽ haud scio, an nemini potius quàm tibi. Sustines enim non paruam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecoramẽ & vrbis authoritatem, & magistri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, (si discendi labor est potius, quàm voluptas) tantum facessitias: neue committas, vt cùm omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur.

Nouè dixit discendi, pro discere.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exoluerit. Ab alijs item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum Honestate pugnare Vtilitas, atque à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissimè disputauit, quemq; nos correctione quadam adhibita, potissimùm sequuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: vno cùm dubitarent, Honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, Vtilene an Inutile: tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod vtile videretur,

quomodo

quomodo ea discerni oporteret) de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exoluit quod promiserat. Quod eo magis miror, quia scriptum à discipulo eius Possidonio est, triginta annis vixisse Panatium postquam eos libros edidisset. Quem locum mirer à Possidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, presertim cum scribat, nullum esse locum in tota Philosophia tam necessarium. Minimè vero assentior ijs, qui negant eum locũ à Panatio prætermissum: sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset Vtilitas cum Honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem. adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panetij tertium est, an plane omittendum: Alterum dubitari non potest, quin à Panatio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Possidonius, qui etiã scribit in quadam epistola, Publium Rutilium Rufum dicere solere, qui Panetium audiuerat, vt nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi, ipsem anferebat) sic ea, quæ Panatius prætermisisset, & non perfecisset propter eorum, quæ perfecisset præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de traditio Panetij dubitari non potest: rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officiũ adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam siue honestum solum bonum est, vt Stoicis placet: siue quod honestum*

Nobilis illa Venus Apellis capite tantum absoluta, reliquo corpore delineata solum.

*Fecisset.

Vnicum bonum Stoici ponunt.

Peripatetici ordinem bonorum inducunt.

honestum est, id ita summũ bonum est (quemadmodum Peripateticis nostris videtur) vt omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit vtilitas cum honestate contendere. Itaq; accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum hac natura coherentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, vt etiam, quicquid honestum esset, id vtile esse censerent; nec vtile quicquam, quod non honestum. Quod si is esset Panatius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens vtilitatis esset; vt ij, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, Honestatem aliquando cum Vtilitate pugnare. Sed cum sit is, qui id solum bonum iudicet quod honestum sit, quæ autem huic repugnent specie quadam vtilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione peiorem: non videtur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua quod vtile videretur, cum eo, quod honestum est, comparetur. Etenim quod summum bonum à Stoicis dicitur, conuenienter naturæ viuere, id habet hanc (vt opinor) sententiam, cum virtute congruere semper: cætera autem quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam hanc comparationem non recte esse introductã, nec omnino de eo genere quicquã præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod proprie vereq; dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute diuelli vnquam potest. In ijs autem, quibus sapientia perfecta non est, ipsum illum quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus

Legere, pro sumere, vel deligere.

Vera virtus, in vno sapiente: simulachra eius etiam in mediocribus.

quibus his libris disputamus. Media Stoici appellant: & ea communia sunt, & late patent: quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem officium, quod rectum idem appellant, perfectum atq; absolutum est: & vt idem dicunt, omnes numeros habet: nec præter sapientem, cadere in quenquam potest. Cum autẽ aliquid actum est, in quo media officia compareant, id cumulate videtur esse perfectũ: propterea quod vulgus, quid absit à perfecto, fere non ex toto intelligit: quatenus autẽ intelligit, nihil putat prætermissum. Quod autẽ in poematibus, & in picturis vsu venit, in alijsque complurib⁹, vt delectẽtur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non sint: ob eam credo causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem quid in vnaquaque re vitij sit, nequeant iudicare. Itaq; cùm sint docti à peritis, facile desistunt à sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaq; his omnes, in quibus est virtutis indoles, commouentur. Nec verò cum duo Decij, aut duo Scipiones fortes viri commemorantur, aut cùm Fabricius, aut Aristides iustus enominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapientibus petitur exemplũ. Nemo enim horum sic sapiens est, vt sapientem intelligi hic volumus. Nec hi, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato & C. Lælius, sapientes fuerunt, Nec illi quidem septem: sed ex mediorum officiorum frequenti similitudinem quandam gerebant, speciemq; sapientũ. Quocirca nec id quod vere honestum est, fas est cũ vtilis repugnantia comparari: nec id quod communiter

Mesa, & adiaphora.

Omnes numeros habet id est, nulla pars deest.

Da artibus nemo rectè iudicat nisi artifex: de virtute non nisi sapiens.

Docti participium.

Virtutis indoles.

Decij pater & filius.

Scipiones, fratres.

Fabricius auri contẽptor.

Aristides Athenienſis, ob abstinentiam iusti cognomen meruit.

Cato & Lælius sapiẽtes cognominati.

appellamus

appellamus honestum, quodq; colitur ab ijs, qui bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis vnquam est comparandum. Tamq; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conseruandumq; est nobis, quam id, quod propriè dicitur, vereq; est honestũ, sapientibus. Aliter enim teneri non potest, si qua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidē de ijs, qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neq; ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod vtile putant, comparare; boni viri non solent. Itaque existimo Panatium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod vtile videatur, quàm quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare turpissimum est. Quid est ergo quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandumq; videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, vt quod pleruncq; turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe. Exempli causa ponatur aliquid quod pateat latius, Quod potest esse maius scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamuis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur vtilitas honestatem, imo verò honestas vtilitatem secuta est.

Epicurei.

Exponit quē habeat intellectum, cum honestas dicitur cum vtilitate, repugnare.

Modò pro duntaxat.

Formula præscripta, ne quando nos falsa vtilitatis species ab honestate abducat, vt iustitiam, vel solum, vel maximum

mum bonum ſtatuamus, iniuſtitiam malorum maximum: nihilque ad priuatum commodum, ſed ad communem ſocietatem referantur omnia.

ITaq; vt ſine vllo errore diiudicare poſſimus ſi quando cum illo quod honeſtum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus vtile, formula quæda cõſtituenda eſt, quam ſi ſequemur in comparatione rerũ ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, diſciplinæq; maximè conſentanea, quam quidem in his libris propterea ſequimur, quod quanquam & à veteribus Academicis, & Peripateticis noſtris, (qui quondam iidem erant, qui Academici) qui quæ honeſta ſunt, anteponent iis, quæ videntur vtilia: tamen ſplendidius hæc ab iis diſſeruntur quibus quicquid honeſtum eſt, idem vtile videtur, nec vtile quicquam, quod non honeſtum: quàm ab iis, quibus eſt honeſtum aliquod non vtile, aut vtile nõ honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnum licentiam dat, vt quodcunq; maximè probabile occurat, id noſtro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit conuictum humanum, & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, vt propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut violet alterum, diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maximè eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem. Vt ſi vnumquodq; membrum ſenſum hunc haberet, vt poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari, & interire totum corpus nec-

Olim iidem Academici, & Peripatetici.

Quoduis incommodum potius accipiendũ quã iniuſte quid committendum.

ceſſe eſſet: ſic, ſi vnuſquiſq; noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahatq; quod cuiq; poſſit, emolumẽti ſui gratia, ſocietas hominum, communitaſq; euertatur neceſſe eſt. Nam ſibi vt quiſq; malit, quod ad vſum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, cõceſſum eſt, nõ repugnãte natura: Illud quidem natura nõ patitur, vt aliorũ ſpoliis noſtras facultates, copias, opes augeamus.

Ratio naturę ius gentium, ius ciuile quod hic leges populorum vocat.

Neq; verò hoc ſolùm natura, id eſt, iure gẽtiũ, ſed etiã legibus populorũ, quibus in ſingulis ciuitatibus Reſp. continentur, eodem modo conſtitutum eſt, vt non liceat ſui commodi cauſa nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt, incolumem eſſe ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilijs, vinculis, damno coercent. Atque hoc multò magis exigit ipſa naturæ ratio: quæ eſt lex diuina, & humana, cui parêre qui velit (omnes autem parebunt, qui ſecũdum naturam voluut viuere) nunquam committet, vt alienũ appetat, & id quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat. Etenim multo magis eſt ſecundum naturam celſitas animi, & magnitudo, itẽq; cõmunitas, iuſtitia, liberalitas, quàm voluptas, quam vita, quàm diuitiæ. Quæ quidem contemnere, et pro nihilo ducere comparantẽ cum vtilitate communi, magni animi, & excelſi eſt. Detrahere autem alteri ſui commodi cauſa, magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cetera generis eiuſdem. Itemq; magis eſt ſecũdum naturam, pro omnibus gentibus (ſi fieri poſſit) conſeruandis aut iuuandis maximos labores, moleſtiaſq; ſuſcipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama beneficiorum memor, in concilio cœleſtium collocauit, quàm viuere in ſolitudine, non modo ſine vllis moleſtijs, ſed etiam in maximis voluptatibus, abundantem

omnibus

omnibus copijs, vt excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimoq; ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat, vt ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam iniuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis, quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, & multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis aut fortunæ vitium, animæ vitijs grauius existimat. Ergo vnum debet esse omnibus propositum, vt eadẽ sit vtilitas vniuscuiusq;, & vniuersorum. Quam si ad se quisq; rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. Atq; si etiam hoc natura præscribit, vt homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit, necesse est secundum eandem naturam omnium vtilitatem esse communem. Quod si ita est, vna continemur omnes & eadem lege naturæ. Idque ipsum si ita est, certe violare alterũ lege naturæ prohibemur. Verum autem primum, verum igitur & extremũ. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causa. sed aliam rationem esse ciuium reliquorum. Hi sibi nihil iuris, & nullam societatem communis vtilitatis causa statuunt esse cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem distrahit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem dicunt esse habendam, externorum negant,

Complexio qualiscunque.

Societatis ius non modò cum propinquis, sed etiam cum vniuersis ciuibus, postremò & cum hospitibus seruandum.

gant, hi dirimunt communem humani generis societatem: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam aduerſus Deos immortales impij iudicandi ſunt: ab iis enim conſtitutam inter homines ſocietatem euertunt. Cuius ſocietatis arctiſſimũ vinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi cauſa, quàm omnia incommoda ſubire vel externa, vel corporis, vel etiam ipſius animi, quæ vacent iuſtitia. Hæc enim vna virtus omnium eſt domina, & regina virtutum. Forſitan quiſpiam dixerit, Nonne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri homini ad nullam rem vtili? Minimè verò. Non enim mihi eſt vita mea vtilior, quàm animi talis affectio, neminem vt violem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim crudelem tyrannum & immanem vir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpoliare poſſit, nonne faciat? Hæc ad iudicandum ſunt facillima. Nam ſi quid ab homine ad nullam partem vtili, tuæ vtilitatis cauſa detraxeris, inhumanè feceris, contraq; naturæ legem: ſin autẽ is tu ſis, qui multam vtilitatem Reipub. atque hominum ſocietati, ſi in vita remaneas, afferre poſſis, ſi quid ob eam cauſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum: ſin autem id non ſit eiuſmodi, ſuum cuiq; incommodũ ferendum eſt potius, quàm de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid huiuſmodi, quàm detractio, aut appetitio alieni. Sed communis vtilitatis derelictio, contra naturam eſt: eſt enim iniuſta. Itaque lex ipſa naturæ qua vtilitatem hominum conſeruat, & continet, decernit profectò vt ab homine inerti, atq; inutili ad ſapientem,

Alienum nihil vſurpandum, nec ſi citra cuiuſque iniuriam fieri poteſt.

Homini ad nihil vtili detrahere licet, ſi eò ſpectes, vt ſocietati proſis, non propriè tibi.

pientem, bonum fortemq; virum transferantur res ad viuendum necessaria: qui si occiderit, multum de communi vtilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, vt ne ipse de se bene existimans, seq; diligens, hanc causam habeat ad iniuriam. Itaq; semper officio fungatur, vtilitati consulens hominum, & ei (quem ipse commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. Nulla enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio est: neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atq; hoc omne genus pestiferum, atq; impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim vt membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquã spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas & immanitas belluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Huius generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consiliũ eius* peremisset. Ad quas ipsas consultatiões ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinẽ fugiendũ: quid sit id, quod idcirco fugiendũ non sit: quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus: vt Geometræ solent non omnia docere, sed postulare, vt quædã sibi concedãtur, quò facilius, quæ velint, explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero, vt mihi cõcedas (si potes) nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum, at illud certè dabis, quod honestũ sit, id esse maximè propter se

Causam, id est, prætextum, & commentitiam defensionẽ.

* Præuenisset.

Fastigium, id est, summam manum: ab ædificijs trãslatum, quibus perfectis conus aliquis imponitur summo.

Principia prima per se nota.

expetendum. Mihi vtrumuis ſatis eſt, & tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquã probabile. At primùm Panætius in hoc defendendus eſt, quod non vtilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe (neque enim ei fas erat) ſed ea quæ videntur vtilia. Nihil verò vtile, quod non idem honeſtum; nec honeſtum, quod non idem vtile ſit, ſæpe teſtatur: negatq; vllam peſtem maiorẽ in vitam hominum inuaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaq; non vt aliquando anteponeremus vtilia honeſtis, ſed vt ea ſine errore diiudicaremus ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, ſed (vt dicitur) Marte noſtro. Neque enim quicquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur de iis, quæ in manus noſtras venerunt.

Marte noſtro prouerbialiter, à militia tranſlatum, vbi ſuo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliaribus copijs adiuti committebant.

Ne qua nos cõmoditas quantauis cum ſumma etiam impunitate coniuncta permoueat, vt vel tantillum ab honeſto recedamus, ſine quo nihil non pernicioſum.

CVm igitur aliqua ſpecies vtilitatis obiecta eſt, nos commoueri neceſſe eſt: ſed ſi cùm animum attenderis, turpitudinem videas adiunctã ei rei, quæ ſpeciem vtilitatis attulerit: tunc vtilitas non requirenda eſt, ſed intelligendum, vbi turpitudo ſit, ibi vtilitatem eſſe non poſſe. Quod ſi nihil eſt tam contra naturam, quàm turpitudo (recta enim, & conuenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernaturq; contraria) nihilq; tam eſt ſecundum naturam, quàm vtilitas: certè in eadem re vtili, turpitudo eſſe non poteſt. Itemq; ſi ad honeſtatem nati ſumus, eaq; aut ſola expetenda eſt, vt Zenoni eſt viſum, aut certè omni pondere

dere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum: quod autem bonum, id certè vtile: ita quicquid honestum, id vtile. Quare error hominum non proborum, cùm aliquid quod vtile visum est, arripuit, id continuò secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc vēena, hinc falsa testamēta nascūtur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptiones q; sociorum & ciuium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremò etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates, quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari potest. Emolumēta enim rerum fallacibus iudicijs vident: pœnam non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis (quæ acerbissima est) non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant vtrum id assequantur, quod honestum esse videant, an se sciētes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non peruenerit. Ergo ea diliberanda omninò non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione celandi, & occultandi spes, opinio q; remouenda est. Satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes Dees hominesq; celare possimus, nihil tamen auarè, nihil iniustè, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui cum terra discessisset magnis quibusdā imbribus, in illum hiatum descendit, æneum q; equum (vt ferunt fabulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulumque aureum

Turpis vtilitas omnium scelerum parens.

Turpitudo per se fugienda, etiam summa impunitate proposita.

Turpi in re turpis etiam ipsa deliberatio.

Aurea præceptio & semper in pectore gestanda. Lib. 2. de Rep.

Fabula Gygis Platonici, quem habeat sensum.

in digito, quem vt detraxit ipse induit (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit: ibi cum palam eius annuli ad palmam conuerterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in locum annulum inuerterat. Itaq; hac opportunitate annuli vsus, reginæ stuprum intulit: eaq; adiutrice regem dominum interemit, sustulitq; quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco Philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis huius annuli, & huius exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris, si id Dijs, hominibusq; futurum sit semper ignotum, sisne facturus? Negant id fieri posse, quanquam * potest id quidem. Sed quæro: quod negant posse, id si posset, quidnam facerent: Vrgent rusticè sanè: negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus, si possint celare, quod facturi sint, non quærimus, possintne celare: sed tanquam tormenta quædam adhibemus, vt si responderint se impunitate proposita facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multa causa, quæ conturbant animos vtilitatis

Pala, massa, qua annuli gemma claditur.

Cui rei fabulæ fingantur, nempe vt exempla proponantur.

* Alias non potest.

vtilitatis ſpecie, non, cum hoc deliberetur, relinquendáne ſit honeſtas propter vtilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſitne id, quod vtile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio Collega Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id iniuſte: fuerat enim in regibus expellendis ſocius Bruti & conſiliorum etiam adiutor. Cùm autem conſilium hoc principes cepiſſent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam, quod erat vtile patriæ conſulere, id erat ita honeſtum, vt etiam ipſi Collatino placere deberet. Itaque vtilitas valuit propter honeſtatem, ſine qua nec vtilitas quidem eſſe potuiſſet. At in eo rege, qui vrbem condidit, non item? Species enim vtilitatis animum pepulit eius, cui cùm viſum eſſet vtilius ſolum ſe, quam eum altero regnare, fratrem interemit. Omiſit hic & pietatem, & humanitatem, vt id quod vtile videbatur, neque erat, aſſequi poſſet: & tamen muri cauſam oppoſuit, ſpeciem honeſtatis, nec probabilem, nec ſatis idoneam. Peccauit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

In collatino propter inuidiam nominis electio, quia publicæ vtilitati conſultum eſt, ne honeſtas quidem afuit.

Romulus, vt ſolus imperaret Rerum fratrem occidit, hanc quidem eauſam prætexens, quod mœnia contra legem tranſiliret Romulus Quirinus.

Proprijs cõmodis quatenus cuique inſeruire permiſſum.

NEc tamen noſtra nobis vtilitates omittenda ſunt, aliiſq; tradenda, cùm his ipſi egeamus: ſed ſua cuique vtilitati, quod ſine alterius iniuria fiat, ſeruiendum eſt. Scitè Chryſippus, vt multa: Qui ſtadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè poſſit, vt vincat: ſupplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in vita ſibi quemque petere, quod pertineat ad vſum, non iniquum eſt: alteri ſubripere, ius non eſt.

Formula

Formula in amicitijs, vt ſemper honeſtati cedat beneuolentia amici, fides præſtetur, etiam maximis incõmodis propoſitis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantũ religio, & honeſti ratio patitur: cæterùm ne qua res turpis aut petatur ab ãico, aut præſtetur petẽti.

Commodandum amicis, ſed vſque ad aras.

M. Aximè autem perturbãtur officia in amicitijs, quibus & non tribuere, quod rectè poſſis, & tribuere, quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum eſt. Quæ enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, & cætera generis eiuſdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda ſunt. At neque contra Remp. neque contra iuſiurandum, ac fidem, amici ſui cauſa vir bonus faciet, ne ſi iudex quidem erit de ipſo amico. Ponit enim perſonam amici, cùm induit iudicis. Tantum dabit amicitiæ, vt veram amici cauſſam eſſe malit, & vt pororandæ litis tempus, quoad per leges licebit, accommodet. Cùm verò iurato dicenda ſententia ſit, meminerit Deum ſe adhibere teſtem, id eſt (vt arbitror) mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe Deus diuinius. Itaque præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, ſi eum teneremus, Quæ ſalua fide facere poſſit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo antè dixi, honeſta amico à iudice poſſe concedi. Nam ſi omnia facienda ſint, quæ amici velint, non amicitiæ tales, ſed coniurationes putandæ ſunt. Loquar autem de communibus amicitijs: nam in ſapientibus viris, atq; perfectis nihil poteſt eſſe tale. Damonem, & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, vt cùm eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinauiſſet, & is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum cauſa poſtulauiſſet, vas factus eſt alter eius ſiſtendi: vt ſi ille non reuertiſſet,

Peroranda, finienda. Malim equidem ad ampliationem, quam ad clepſydrarũ numerum referre.

Iudex quod ſalua fide præſtare nõ poſſit, ne rogandus quidem eſt.

Damon & Pythias nobile par amicorum.

*Reuertiſſet ad diẽ.

tiſſet,

tisset, moriendũ esset sibi ipsi. Qui cùm ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit, vt se in amicitiã tertium adscriberent. Cùm igitur id quod vtile videtur in amicitia, cùm eo quod honestum est, comparatur, iaceat utilitatis species, valeat honestas. Cùm autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponantur amicitiæ. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij.

Iaceat, pro negligatur.

In publicis consultationibus semper honestum falsa vtilitate potiùs habendum, neque consilium vllum videri vtile oportere, quod cum honesto pugnet. Atque huius rei vtramque in partem exempla.

SEd vtilitatis specie in Republica sapissimè peccatur, vt in Corinthi disturbatione nostri. Durius etiam Athenienses, qui sciuerunt, vt Æginetis (qui classe valebant) pollices præsiderentur. Hoc visum est vtile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Pireæo: sed nihil, quod crudele, vtile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Male etiam qui peregrinos vrbibus vti prohibent, eosq; exterminant, vt Pœnus *apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere, quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scæuola. Vsu verò vrbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ vtilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra Resp. cùm sæpe aliàs, tum maximè bello Punico secundo, quæ Cannẽsi calamitate accepta, maiores animos habuit, quàm vnquã rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, vt speciem utilitatis obscuret. Athenienses cùm Perſæ-*

In Corintho delenda falsa vtilitatis species fefellit Romanos: nihil enim vtiliter fit quod crudeliter.

Ægina insula è regione Atticæ, Pyræus portus Athenarum.

*Petronius.

Cannensi, à Cannis vico Appuliæ, vbi Paulus Æmilius fuit cum innumerabili ciuium & sociorum Rom. multitudine cęsus

Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerent q; vt vrbe relicta coniugibus & liberis Trœzene depositis, naues conscenderent, libertatem q; Græcia classe defenderent * Cyrsilium quendam suadentem, vt in vrbe manerent, Xerxem q; reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi vtilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnãte honestate. Themistocles post victoriã eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium Reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulauit q; vt aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse: quo facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audiuisset, in concionẽ magna expectatione venit, dixitq; perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaq; Athenienses, quod honestum nõ esset, id ne vtile quidem putauerunt, totamq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, autore Aristide repudiauerũt. Melius hi quàm nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse vtile, ne tum quidem, cùm id quod vtile esse putes, adipiscare: Hoc enim ipsum vtile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Trœzen in Peloponeso, in sinu Argolico, quæ olim Posidonia dicta.

*Cyrsilum, alij Lycidam fuisse scribũt. Historia est apud Demosthenem.

ἐν τῷ περὶ στεφάνου.

Sic accipiendi erant, qui nunc tyrannis nostris omnia, vel turpissime suadent, modò quæ stuosa.

Gytheum nobile nauale Lacedæm.

In altero notatus Pompeius, qui ex piratis à se victis, aliquot millia per colonias diuisit: in altero Cæsar qui Campanorum agros distribuit.

In contractibus communibus. quæ formula honesti, & vtilis. Fingit autem speciem quandam Iuris consultorum more; deque ea duos Stoicos diuersa sentientes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia refert, alter ex hominum cõsuetudine, & iure ciuili moderatur.

SEd incidũt (vt supra dixi) sæpe causæ, cùm repugnare vtilitas honestati videatur, vt animaduertendum sit, repugnetne planè, an possit cum honestate coniungi. Eius generis hæ sunt quæstiones: Si

(exempli

(exẽpli gratia) vir bonus ab Alexãdria profectus, Rhodũm, magnũ frumẽti numerũ aduexerit in Rhodiorũ inopia, & fame, ſũmaq; annona caritate: ſi idẽ ſciat cõplures mercatores ab Alexãdria ſoluiſſe, naueſque in curſu frumento onuſtas petentes Rhodum viderit, dicturúne ſit id Rhodijs, an ſilentio ſuum quámplurimo venditurus? Sapientem, & bonũ virũ fingimus: de eius deliberatione, & conſultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe iudicet, ſed dubitet an turpe non ſit. In eiuſmodi cauſis aliud Diogeni Babylonio videri ſolet, magno, & graui Stoico: aliud Antipatro diſcipulo eius homini acutiſſimo. Antipatro omnia patefacienda, vt ne quid omnino quod venditor norit, emptor ignoret: Diogeni venditorem quatenus iure ciuili conſtitutum ſit, dicere vitia oportere, cætera ſine inſidijs agere: & quoniam vendat, velle quàm optime vendere. Aduexi, expoſui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortaſſe etiam minoris, cum maior eſt copia: cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute cum hominibus conſulere debemus, & ſeruire humanæ ſocietati, eaque lege natus ſis, vt ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ ſemper ſequi debeas, vt vtilitas tua cõmunis vtilitas ſit, viciſſimq; communis vtilitas tua ſit, celabis homines, quid ijs adſit commoditatis, & copiæ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic? Aliud eſt celare, aliud tacere: neq; ego nunc te celo, ſi tibi non dico, quæ natura Deorum ſit, quis ſit finis bonorũ, quæ tibi plus prodeſſent cognita, quàm tritici vilitas. Sed non quicquid tibi audire vtile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. Immò verò (inquit ille) neceſſe eſt: ſi quidem eſſe inter homines naturam meminiſti cõiunctam ſocietatem. Me-

Soluiſſe, neutraliter, id eſt, nauigaſſe.

Feſtiuus Dialogiſmus inter Diogenem & Antipatrum.

mini

mini, inquit ille: sed num ista societas talis est, vt nihil suum cuiusq; sit? Quod si ita est, ne vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici: Quamuis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, vt turpe non sit. Ex altera autem parte, eare, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat aedes vir bonus propter aliqua vitia, quae ipse norit, ceteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur in omnibus cubiculis apparere serpentes: malè materiata, ruinosa: sed hoc praeter dominum nemo sciat. Quaero, si hoc emptoribus venditor non dixerit, aedesq; vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit, num* id iustè, an improbè fecerit? Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud errantis viam non monstrare (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm viam non monstrare: nam est scientem in errore alterum inducere. Diogenes contrà. Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? Ille quod non placebat proscripsit: tu quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt villã bonam, beneq; aedificatam, non existimantur fefelliſſe, etiam si illa nec bona est, nec aedificata ratione: multo minùs qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus venditoris quae potest esse? Sin autem dictum non omne praestandum est, quod dictum non est, id praestandum putas? Quid verò est stultius, quàm venditorem eius rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autẽ tam absurdũ, quàm si domini iussu ita praeco praedicet, Domum pestilentẽ vendo? Sic ergo in quibusdam*

* Quidam cubilibus legunt pro latebris.

* *Alias iniustè aut improbè.* Publicę execrationes Athenienſium in eos, qui viam erranti non monſtrarent. Tabula reum venalium.

Praeco, auctionarius.

buſdam cauſis dubijs ex altera parte defenditur honeſtas; ex altera ita de vtilitate dicitur, vt id, quod vtile videatur, non modo facere honeſtũ ſit, ſed etiam nõ facere, turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur vtilium fieri cum honeſtis ſæpe diſſenſio.

Superiori altercationi Philoſophorum ſuam interponit ſententiã, omninò viro bono neque ſimulandum eſſe quicquam, neque diſſimulandum ſui commodi cauſa etiam ſi mos; legeſq; ciuiles quædam reticeri non vetent.

*QVæ dijudicanda ſunt. Non enim, vt quæreremus, expoſuimus, ſed vt explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic adium venditor celare emptores debuiſſe. Neque enim id eſt celare, * cum quid reticeas ſed cum, quod tu ſcias, id ignorare emolumenti tui cauſa velis eos quorum interſit id ſcire. Hoc autem celandi genus quale ſit, & cuius hominis, quis non videt? Certe non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non iuſti, non viri boni: verſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nonne inutile eſt vitiorum ſubire nomina? Quod ſi vituperandi ſunt, qui reticuerunt, quid de ijs exiſtimandum eſt, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius eques Romanus, homo nec infacetus, & ſatis literatus, cum ſe Syracuſas otiandi cauſa, non negotiandi (vt ipſe dicere ſolebat) contuliſſet, dictabat ſe hortulos aliquos velle emere, quò inuitare amicos, & vbi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſit. Quod cùm percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracuſis, dixit, venales quidem ſe hortos non habere, ſed licere vti Cannio (ſi vellet) vt ſuis: & ſimul ad cœnam hominem in hortos inuitauit in poſterum diem. Cum ille promiſiſſet, tum Pythius, qui*

Aliud celare aliud reticere.

*Quicquid retinent.

Turpe celare quod eſt, turpius mentiri quod nõ eſt.

vt argentarius qui eſſet, apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe conuocauit, & ab his petiuit, vt ante ſuos hortulos poſtera die piſcarentur: dixitque quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius: opipare a Pythio * apparatũ erat conuiuiũ. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro ſe quiſq; quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythij piſces abiciebãtur. Tũ Cãnius, Quæſo, inquit, quid eſt ô Pythi? tantúmne piſciũ? tantũne cymbarũ? Et ille. Quid mirũ, inquit? hoc loco eſt Syracuſis quicquid eſt piſciũ: hîc aquatio, hac villa iſti carere non poſſũt. Incẽſus Cãnius cupiditate, contendit à Pythio, vt venderet. Grauatè ille primò. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples tanti quanti Pythius voluit: & emit inſtructos. Nomina facit, negotium conficit, Inuitat Cannius poſtridie familiares ſuos. Venit ipſe maturè, ſcalmum nullum vidit. Quarit ex proximo vicino, num feriæ quædam piſcatorum eſſent, quod eos nullos videret. Nullæ (quod ſciam) inquit ille: ſed hîc piſcari nulli ſolent, itaque heri mirabar quid accidiſſet. Stomachari Cannius: ſed quid faceret? nondum enim Aquilius collega, & familiaris meus protulerat de Dolo malo formulas. In quibus ipſis cùm ex eo quæreretur, quid eſſet Dolus malus, reſpondebat, cùm eſſet aliud ſimulatum, aliud actum. Hoc quidem ſane luculenter, vt ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud ſimulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. Nullum igitur factum eorum poteſt vtile eſſe, cùm ſit tot vitijs inquinatum. Quod ſi Aquiliana definitio vera eſt, ex omni vita ſimulatio, diſſimulatioq; tollenda eſt. Ita nec vt emat melius, nec vt vendat, quicquam ſimulabit, aut diſſimulabit vir bonus

Fabula per quam cœna; quo vſtu Græculus Cannio impoſuerit.

* Paratum erat.

Grauate, vel grauatim inuitus & vix.

Nomina facit, debitorem ſe conſtituit.

Formulas iuris regulas.

Quod dolo malo geſtum eſt, id in integrum reſtitui oportet.

bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, vt tutela xij. tabulis, & circumscriptio adolescentium lege Latoria: & sine lege, iudicijs, in quibus ex fide bona* agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt: In arbitrio rei vxoriæ, Melius, Æquius: in fiducia, vt inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo quod melius, æquius est, potest villa pars inesse fraudis? aut cum dicitur, Inter bonos bene agier, quicquam agi dolosè, aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (vt ait Aquilius) continetur. Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: non licitatorem venditor, nec qui contra se liceatur, emptor opponit. Vterq; si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel eloquetur. Q. quidem Scæuola P. filius, cum postulasset, vt sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq; venditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. Nemo est qui hoc viri boni fuisse neget: sapientis, negant: vt etiam si minoris quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios Bonos, alios Sapientes existimant. Ex quo Ennius, Ne quicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret, Vere id quidem, si, quid esset Prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium discipulum Panætij, video in his libris, quos de officijs scripsit Q. Tuberoni, differentem, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neq; enim solum nobis diuites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeq; Reipub. Singulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. Hinc Scæuola factū (de quo paulo antè dixi) placere nullo modo*

Circumscribere, circumuenire, circumducere.
* *Alias plectoria.*
* *Alias additur.*
Bonæ fidei iudicia.
Inter bonos bene agier.
Verba sunt solennia, quibus in negotijs bonæ fidei vtebantur.
Nouæ Scæuolæ in emendo integritas.
Indicaretur, id est, æstimaretur semel, id est, vt statim summum pretium eloqueretur.
Simile est vendere minoris, quam possis & emere pluris quàm possis.
Ex Ennij Medea.
Compendium, id est, lucrum.

poteſt. Etenim omnino ſe negat facturum compendij ſui cauſa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuenda eſt, nec gratia. Sed ſiue & ſimulatio, & diſſimulatio dolus malus eſt: perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus non verſetur: ſiue vir bonus eſt is, qui prodeſt quibus poteſt, nocet nemini, rectè iuſtum virum bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur eſt vtile peccare, quia ſemper eſt turpe. Et quia ſemper eſt honeſtum virum bonum eſſe, ſemper eſt vtile, ac de iure quidem prædiorum ſancitum eſt apud nos iure ciuili, vt in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota eſſent venditori. Nam cum ex duodecim tabulis ſatis eſſet ea præſtari, quæ eſſent lingua nuncupata, quæ qui infitiatus eſſet, dupli pœnam ſubiret: à Iuriſconſultis etiam reticentiæ pœna eſt conſtituta. Quicquid enim eſt in prædio vitij, id ſtatuerunt, ſi venditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere: Vt cum in arce augurium Augures acturi eſſent, inſiſſentq; Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Celio monte habebat, demoliri eas, quorũ altitudo officeret auſpicijs: Claudius proſcripſit inſulam, vendidit: emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denunciatum eſt: itaque Calphurnius cùm demolitus eſſet, cognouiſſetq; Claudium ædes poſtea proſcripſiſſe, quam eſſet ab Auguribus demolixi iuſſus, ad arbitrium illum adegit, *quid ſibi de ea re facere oporteret, ex fide bona. M. Cato ſententiam dixit, huius noſtri Catonis pater. Vt enim cæteri ex patribus, ſic hic, qui illud *lumen progenuit, ex filio eſt nominandus. Is igitur iudex ita pronunciauit, cùm in venundando rem eam ſciſſet, & non pronunciaſſet, emptori damnum præſtari oportere. Igitur ad

Lingua nuncupata, veterum iuriſprudentium ſermo.

In Claudio reticentia pro dolo malo damnata.

*Quicquid ſibi dare facere oportet.

fidem

*fidem bonam ſtatuit pertinere notum eſſe emptori vitium, quod noſſet venditor. Quod ſi recte iudicauit: nõ recte frumentarius ille, non recte ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed huiuſmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non poſſunt: quæ autem poſſunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noſter C. Sergiæ Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis antè annis emerat. Hæ Sergio ſeruiebant. Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius. Ius Craſſius vrgebat, quòd vitium venditor non dixiſſet, ſciens id oportere præſtari: æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſſet, qui illas ædes vendidiſſet, nihil fuiſſe necesse dici: nec eum eſſe deceptum qui id quod emerat, quo iure eſſet, teneret. Quorſum hæc? vt illud intelligas, non placuiſſe maioribus noſtris aſtus. Sed aliter Leges, aliter Philoſophi tollunt aſtutias. Leges quatenus manu tenere res poſſunt Philoſophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc poſtulat, ne quid inſidioſè, ne quid ſimulatè, ne quid fallaciter. Súntne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non * ſis, nec agitaturus? ipſæ enim feræ nullo inſequente ſæpe incidunt. Sic tu cum ædes proſcribas, tabulam tanquam plagam ponas, domũ propter vitia venda, ſi in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter depranationem conſuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege ſanciri aut iure ciuili: tamen natura lege ſancitum eſt. Societas eſt enim (quod etſi ſæpe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſæpius) latiſſime quidem quæ pateat * omnium inter omnes: interior eorum, qui eiuſdem gentis*

Seruiebant, id eſt, debebant ſeruitutem.

Rigor iuris. Vrgebat, id eſt, premebat.

Æquitas.

Quid inter leges & Philoſophorum dogmata.

* Sis beſtia nec agit.

* Hominum inter homines.

Ius gentium, ius ciuile continet, non contra.

gentis sunt, propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. Itaque maiores aliud ius gentium aliud ius ciuile esse voluerunt. Quod enim ciuile, non idem continuò Gentium: quod autem Gentium, idem Ciuile esse debet. Sed

Iuris formulæ à diuina, & naturali ratione ductæ.

nos veri iuris germanæq; iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullam tenemus, umbra & imaginibus vtimur, easq; ipsas vtinam sequeremur. Feruntur enim ex optimis * naturæ, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa? Vt tine propter te, fidemue tuam captus, fraudatusne sim: quam illa aurea? Vt inter

* Naturæ principijs, & ver.

bonos bene agier oportet, & sine fraudatione? Sed qui sint boni, & quid sit Bene agier, magna quæstio est. Q. quidem Scæuola pontifex maximus summam vim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus * adderetur, Ex fide bona: fideique bonæ nomen existimabat manare latissime, idq; versari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur. In his magni esse iudicis statuere, præsertim cùm in plerisque essent iudicia contraria, quid quenque cuique præstare oporteret. Quocirca astutia tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatque plurimum. Prudentia est enim

* Aliàs ageretur ex fide.

locata in delectu bonorum, & malorum: malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. Nec verò in prædijs solùm ius ciuile ductum à natura malitiam, fraudemque vindicat, sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædilium. Hæredum alia est causa; Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, vt ex

Iu mãcipijs, id est, seruis aut ancillis quæri solet, an sana, an fugitiua, an furacia.

alterius

alterius prædetur inscitia. Nec vlla pernicies vitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo illa innumerabilia nascuntur, vt vtilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria? Periclitemur (si placet) & in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse nõ putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est: qui non verbis sunt, & disputatione Philosophorum, sed vinculis, & carcere *fatigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui falsum testamentum quidam è Gracia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos, qui cùm illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent concij culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. Quid ergo? satin' hoc est, vt non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur, quanquam alterum amaui viuum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilius Marcum Satyrium sororis filium nomen suum ferre voluisset, eumq; fecisset hæredem, hunc autem dico patronum agri Piceni, & Sabini (ô turpem notam temporum illorum!) non erat aquum principes *ciuis rem habere, ad Satyrium nihil præter nomen peruenire. Etenim si is, qui non defendit iniuriam, neque propulsat à suis, cùm potest, iniustè facit, vt in primo libro disseruimus: qualis habendus est is, qui nõ modò non repellit, sed etiam adiuuat iniuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honestæ videntur, si

*Aliàs cahabentur bona. L. Minutij Basilij locupletis hominis stigandi.

Testamentum falsum.

Notati Crassus & Hortensius.

*ciuitatis.

Hæredipetæ turpes.

*sint malitiosis blanditijs officiorum, nõ veritate, sed simulatione acquisita. Atqui in talibus rebus aliud vtile interdum, aliud honestum videri solet falsò. Nam eadem vtilitatis, quæ honestatis est regula: qui hoc nõ *præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: est illud quidem honestum, verùm hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore dirimere, qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaq; si vir bonus habeat hanc vim, vt si digitis cõcrepuerit, possit in locupletũ testamenta nomen eius irripere, hac vi non vtatur, ne si exploratum quidem habeat, id omninò neminem vnquam suspicaturũ. At si dares hanc vim M. Crasso, vt digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re vera nõ esset hæres, in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem iustus, & is quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, ipse, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionẽ euoluere, iam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit: noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, vt veros hæredes moneat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod vtile sit, quod q; expediat? imo intelligat, nihil nec expedire, nec vtile esse, quod sit iniustum. Hoc qui nõ didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularẽ audiebam de patre nostro puer, iudicẽ M. Lutatio Pythia fuisse, Equiti Romano sanè honesto, cùm is spõsionẽ fecisset, vt bonus vir esset. Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturũ: ne aut spoliares fama probatũ hominem, si contra iudicasses: aut stultum videretur*

*Aliàs peruiderit.

Supini, & quibus loqui non liberet, digitulo crepitantes quippiam significabant.

Notionem, formam, & speciem dicit.

De patre, pro à patre iniustitiæ.

virum

*virum bonum aliquem esse, cùm ea res immunerabilibus officijs, & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono quem Fimbria etiam, non modò Socrates nonerat, nullo modo videri potest quicquam esse vtile, quod non honestum sit. Itaq; talis vir non modò facere, sed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nónne est turpe dubitare Philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id quod iam tritum est vetustate prouerbium: cùm enim fidem alicuius, bonitatemq; laudant, Dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam: nihil expedire quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? Videsne igitur hoc prouerbio neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse conuertere? Vt enim quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic quod honestum non est, id vtile vt sit, effici non potest, aduersante etiã & repugnante natura. At enim cùm permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius cùm à spe Consulatus longè abesset, & iam septimum annum post præturam iaceret, neque petiturus vnquam Consulatum videretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, summum virum, & ciuem, cùm ab eo Imperatore suo Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum illum * ducere: si se Consulem fecissent, breui tempore aut viuum, aut mortuum Iugurtham sein potestatẽ populi Rom. redacturum. Itaq; factus est ille quidẽ Consul, sed à fide, iustitiaq; discessit, qui optimũ, & grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiam, falso crimine adduxerit. Ne noster quidem*

Exaggeratio est à Socrate ad Fimbriã, à Fimbria ad rusticos.

Lusus genus erat micatio digitis repentè motis. Cic de diuinatione. Quid est enim sors? idem propemodum quod micare quod talos iacere, quod tesseras. Citat idem adagium & in secundo de finib. lib.

Notatus Marius, qui consulatus gratia ab officio recesserit.

* Producere.

Notatus Gratidianus, qui collegarum communem gratiam ad se propriè transtulit.

quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cùm Prætor esset, collegiumq; Prætorum Tribuni plebis adhibuissent, vt res nummaria de cõmuni sententia constitueretur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, vt nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna, atq; iudicio, constituerunt q; vt omnes simul in rostra post meridiem descenderent, & cæteri quidem alius alio: Marius à subsellijs in rostra rectà: idq; quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ, ad eas thus & cerei. Quid multa? nemo vnquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in quo violatur æquitas non habetur ita magnum: illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videatur: vt Mario, præripere collegis, & Tribunis plebis populare gratiã non ita turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valdè vtile videbatur. Sed omnium vna regula est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud quod vtile videtur, turpe ne sit, aut si turpe est, ne videatur esse vtile. Quid igitur? possumúsne aut illũ Marium virum bonum iudicare, aut hunc? Explica atq; excute intelligentiam tuam, vt videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? Nihil profectò minus. Est ergo vlla res tanti, aut commodum vllum tam expetendum, vt viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum vtilitatis ista, quæ dicitur, possit, quantũ auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, iustitiam q; detraxerit? Quid enim interest, vtrum ex homine se

Explica, nam superius complicatam dixit notionem.

conuertat

conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat bellua? Quid? qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nónne idem faciunt quod is, qui etiam socerum habere voluit eũ, cuius ipse audacia potens esset? Vtile enim videbatur plurimum posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quam turpe esset, nõ videbat. Ipse autẽ socer in ore semper Graecos versu Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam vt potero, inconditè fortasse, sed tamen vt res possit intelligi:

Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: alijs rebus pietatem colas.

Capitalis Etheocles, vel potiùs Euripides, qui id vnũ, solũ quod õniũ sceleratissimũ fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus? hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Rom. dominusq; omnium gentium esse concupierit, idq; perfecerit. Hanc cupiditatem, si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum, & libertatis interitum: earumq; oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur honestum non esse in ea ciuitate, quae libera fuit, quaq; esse debeat, regnare: sed ei, qui id facere possit, esse vtile: quae hunc obiurgatione, aut quo potiùs conuitio à tanto errore coner auertere? Potest enim, Dij immortales, cuiquam esse vtile fœdissimum, & teterrimum parricidium patriae: quamuis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis ciuibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda vtilitas est, & quidem sic, vt haec duo verba inter se discrepare, sed tamen vnum sonare videantur. Nunc *adeo ad vulgi opinionem. Quae maior vtilitas, quàm regnandi esse possit? Nihil contrà inutilius ei, qui iniustè

Pompeius notatus, qui turpi consilio Cæsarem affinem adiunxerit ducta eius filia.

Euripideum carmen à Cæsare vsurpatum.

εἰ γὰρ δίκειν χρὴ, τυραννίδος πέρι κάλλιστον δίκειν· τἄλλα δ' εὐσεβῆ χρὴν.

Cæsar pater patriæ appellatus, id est ab oppressis. At Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.

* Abeo.

iuſtè conſecutus ſit, inuenio, cùm ad veritatem cœpi reuocare rationem. Poſſunt enim cuiquam eſſe vtiles angores, ſolicitudines, diurni & nocturni metus, vita inſidiarum, periculorumque pleniſſima?

Multi iniqui, atque infideles regno, pauci ſunt boni,

inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo, & Pelope proditum iure obtinebatur. Nã quanto plures ei regi putas, qui cũ exercitu Pop. Rom. populum ipſum Romanum oppreſſiſſet, ciuitatemq; non modò liberam, ſed etiam gentibus imperantem, ſeruire ſibi coegiſſet? Hunc tu quas conſcientiæ labes in animo tenſes habuiſſe? quæ vulnera? Cuius autem vita ipſi poteſt vtilis eſſe, cùm eius vitæ ea conditio ſit, vt qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus ſit, & gloria? Quod ſi hæc vtilia non ſunt, quæ maximè videntur, quia plena ſunt dedecoris, ac turpitudinis, ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe vtile, quod non honeſtum ſit. Quanquam id quidem, cùm ſæpè aliàs tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Conſule iterum, & à ſenatu noſtro iudicatum eſt. Cùm enim rex Pyrrhus Pop. Rom. bellum vltrò intuliſſet, cumq; de Imperio certamen eſſet cum Rege generoſo, ac potente, perfuga ab eo venit in caſtra Fabritij, eiq; eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, vt clàm veniſſet, clàm in Pyrrhi caſtra rediturum & eum veneno necaturum. Hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à Senatu laudatum eſt. Atque ſi ſpeciem vtilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum perfuga vnus, & grauem aduerſarium Imperij ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute, ſed ſcelere ſuperatum.

Hiſtoriæ à Pyrrhi medico epiſtolam Fabritio miſſam narrant.

Vtrum

Vtrũ igitur vtilius vel Fabritio, qui talis in hac vrbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel Senatui nostro, qui nunquam vtilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causa Imperium expetendũ est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsa opes expetuntur quoquo modo; non potuerunt esse vtiles cum infamia. Non igitur vtilis illa L. Philippi Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex Senatusconsulto liberauisset, vt hæ rursus vectigales essent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederat, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides quàm Senatus. At aucta vectigalia. Vtile igitur? Quousque audebunt dicere quicquam vtile, quod non honestum? Potest autem vlli Imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, vtile esse odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi videbatur præfracte ærarium, vectigaliaq; defendere, omnia publicanis negare, multa sociis, cùm in hos beneficî esse deberemus: cum illis sic agere, vt cum colonis nostris soleremus. Eog; magis, quòd illa ordinum coniunctio ad salutem Reipub. pertinebat. Male etiam Curio, cùm causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, vincat Vtilitas. Potius diceret: non esse æquam, quia non esset vtilis Reip. quàm cùm æquam esse diceret, non esse vtilem fateretur.

Turpis, eóque nec vtilis L. Philippi sententia.

Cato perstrictus.

Turpis oratio Curionis, Vincat vtilitas.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non in amœnas, in quibus videtur aliud hortari vtilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de officijs Hecatonis talium quæstionum: sitne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere. In vtramque partem disputat:

disputat, sed tamen ad extremum, vtilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari iactura facienda sit, equíne pretiosi potiùs iacturam faciat, quã seruuli vilis. Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiẽs, si potuerit? Negat, quia sit iniurium. Quid dominus nauis, eripietne suum? Minimè: non plus, quàm si nauigantem in altũ eijcere de naui velit, quia sua sit. Quoad enim peruentum sit eò, quò sumpta nauis est, non domini est nauis, sed nauigãtiũ. Quid si in vna tabula sint duo naufragi, aq; sapientes, sibine vterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò: sed ei, cuius magis interſit vel sua, vel Reip. causa viuere. Quid si hæc paria in vtroq; sint? Nullum erit certamen, sed quasi in sorte, aut in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid si pater fana expilet, cuniculos agat in erarium, indicetne id magistratibus filius? Nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstabit omnibus officijs. Imò verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. Quid si tyrãnidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? Imò verò obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiam. Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id rescierit, soluturúsne sit eos, si cui debeat, pro bonis? Diogenes ait: Antipater negat, cui potiùs assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeátne dicere? Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. Hæ sunt quasi cõtrouersiæ in iure Stoicorum,

Sumpta, conducta.

*Vetus exemplar, sibi vter rapiat.

* in micando.

Agere cuniculos, vt antè, agere rimas.

Fugiẽs quod duraturum non sit.

*cerum. In mancipio vendendo, dicendáne vitia? Non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili: ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri *non videntur. Si quis aurum vendens, orichalcum ſe putet vendere, indicétne ei vir bonus aurum illud eſſe, an emat denario, quod ſit mille denariũm? Perſpicuum eſt iam, & quid mihi videatur, & quæ ſit inter eos Philoſophos, quos nominaui, controuerſia. Pacta, & promiſſa ſemperne ſeruanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo (vt prætores dicere ſolent) facta ſint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque ne illo medicamento unquam poſtea vteretur: ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, vt item eo liceat vti, quid faciendum ſit, cum ſit is inhumanus qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat iniuria? Vitæ, & ſaluti conſulendum eſt. Quid? ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum hæredem faciat, cùm ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, vt ante quàm hæreditatem adeat, luce palàm in foro ſaltet, idque ſe facturum promiſerit, quod aliter eum hæredem ſcripturus ille non eſſet: faciat quod promiſerat ille, necne? Promiſiſſe nollem, & id arbitror fuiſſe grauitatis: ſed quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit, quàm ſi ceperit: niſi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquod tempus contulerit, vt vel ſaltare eum, cùm patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit. Ac ne illa quidem promiſſa ſeruanda ſunt, quæ non ſunt ijs ipſis vtilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaethonti filio (vt redeamus*

Redhibitio, cùm venditor rem, emptor pretium recipit, verbum eſt iuriſconſultorum.

*Non dicenda.

Aqua intercus, quæ hydrops, aut hydropiſis.

D. Sole & Phaethonte filio.

ad

ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset: optauit, vt in currum patris tolleretur: sublatus est, * atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagrauit. Quanto melius fuerat in hoc promissum patris non esse seruatum? Quid? quod Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dedisset, optauit interitum Hypoliti filij sui, cùm is patri suspectus esset de nouerca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cùm deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natũ pulchrius. Promissum potiùs non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit? Ergo & promissa non facienda nonnunquam. Neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit: non reddere, officium. Quid? si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddesne depositum? Non credo: facies enim contra Remp. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturæ honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta: Facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata vtilitate fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse vtilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus ea, quæ videntur esse vtilia, neque sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de Prudentia quidem, quam vult imitari Militia: itemque de iustitia (quæ semper est vtilis) disputatum est.

* Atque quà constitit.

De Theseo & Neptuno.

De Agamemnone, & filia immolata.

De

De Fortitvdine.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur: altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Vtile videbatur Vlyssi (vt quidã poetæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimum autorem, talis de Vlysse nulla suspicio est) sed simulant eum tragœdia simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At vtile (vt aliquis fortasse dixerit) regnare, Ithacæ viuere otiosè cùm parentibus, cùm vxore, cùm filio. An vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abiciendam: quoniam quæ honesta non sit, ne vtilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseuerasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace:

Vlysses ne ad Troiam iret, furorem simulauit, agrũ proscissũ sale serens. Palamedes odoratus illius astutiam filium eius, quà sulcus ducendus erat obiecit. Vlysses arte aratrum suspendit. Itaque detecta fraus, cuius rei memor Vlysses, postea Palamedem falsò criminatus oppressit.

Cuius ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furere assimulauit, ne quò iret, institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepisset malitiosam audaciam,
Fide sacratum ius perpetuo falleret.

Ex tragœdia quapiam senarij sunt.

Illi verò non modò cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendũ. Sed dimittamus & fabulas, et exitrmo: ad rem factã, nostramq; veniamus. M. Atilius Regulus cum consul iterùm in Africa, ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis

Annibalis Hamilcare, iuratus missus est ad Senatum, vt nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginẽ: is cum Romam venisset, vtilitatis speciem videbat, sed eam (vt res declarat) falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum vxore, cum liberis: quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ iudicare: tenere Consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse vtilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum proprium nil extimescere, omnia humana despicere, nihil quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaq; quid fecit? In Senatum venit, mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusauit: quamdiu iureiurando hostium teneretur, non esse se Senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem dixerit quispiam, & repugnantem vtilitati suæ!) reddi captiuos, negauit esse vtile: illos enim adolescentes, et bonos duces esse, se iam confectũ senectute. Cuius cùm valuisset auctoritas, captiui retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neq; verò tum ignorabat se ad crudelissimum hostem & ad exquisita supplicia proficisci; sed iusiurandum conseruandum putabat. Itaq; tum, cum vigilando necabatur, erat in meliori causa, quã si domi senex, captiuus, et periurus Consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captiuos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodò stultè? etiamne si Reip. conducebat? Potest autẽ quod inutile Reip. sit, id cuiquã ciui vtile esse? Peruertunt homines ea quæ sunt fundamenta naturæ, cùm vtilitatem ab honestate seiungunt. Omnes

enim

enim expetimus vtilitatem, ad eamq; rapimur, nec facere aliter vllo modo possumus. Nam quis est, qui vtilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate vtilia reperire, propterea illa prima & summa habemus: vtilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iureiurando? Num, iratum timemus Iouem? At hoc quidem commune est omnium Philosophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deũ, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam vtilitatem peruerteret. An ne turpiter faceret? Primùm, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudo ista habebat quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, Fregestine fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam. Quanquam ab impio Rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam vtilia, quæ non sint: sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: vt hoc ipsum videtur honestum conseruandi iurisiurandi causa ad cruciatum reuertisse: sed sit non honestum, quia quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam quicquid valde vtile sit, id fieri honestum, etiamsi antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, qui neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm con-

Minima de malis eligenda.

Eclipsis vsitata in sermonibus vulgo vinr patis.

Iusiurandū. tra omne iusiurandum valet. Sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim iusiurandum affirmatio religiosa. Quod autē affirmatiue quasi Deo teste promiseris, id tenendum est. Iam enim non ad iram deorum, quæ nulla est, sed ad institiam, & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius: O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis! Qui igitur iusiurandum violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Ioui Opt. Max. (vt in Catonis oratione est) maiores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset quam sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolere: Id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima auctoritate Philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an grauissimum, Regulum, nolite quæso vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Pop. Ro. qui retinendi officij causa cruciatum subierit voluntarium? Nam quod aiunt, Minima de malis, id est, vt turpier potius, quàm calamitosè: an est vllum maius malum turpitudine? Quæ, si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quãta illa deprauatio, & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque neruosius qui ista dixerunt, solùm audent malum dicere id quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam: idcirco rectè à poeta dicitur, quia cum tractaretur Atreus, personæ seruiendum fuit. Sed si * hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant ne quæratur latebra periurio. Est autem inter etiam bellicum, fides quę iurisiurandi sæpe hosti seruanda. Quod enim

Fides in Capitolio loui proxima.

Certè, concedentis.

Neruosius vt Stoici: Remissius, vt Peripatetici.

* Hinc.

enim ita iuratum est, vt mens conciperet fieri oportere, id obseruandũ est: quod aliter, id si non feceris, nullum periurium est. Vt si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec iusiurandum commune. Non enim falsum iurare, peierare est: sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis concipitur (more nostro) id non facere, periurium est. Scite enim Euripides,

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

Iustis hostibus pacta præstanda: latronibus nihil oportet.

Quid peierare.

In Hippolyto coronato; ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ' ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

Regulus vero non debuit conditiones, pactionesq́ bellicas & hostiles perturbare periurio: cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur, aduersus quem & totum ius feciale, & multa sunt iura communia. Quod ni ita esset, nũquã claros viros Senatus vinctos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, & Spurius Posthumius, cùm iterum consules essent, quia cum malè pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: iniussu enim populi, Senatusq́ fecerant. Eodemq́ tempore T. Numitius, Q. Æmilius, qui tum tribunus plebis erat, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, vt pax Samnitum repudiaretur. Atqui huius deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor, & autor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui vt Numantinis, quibuscũ sine Senatus autoritate fœdus fecerat, dederetur: rogationem suasit eam, quam Lucius Furius, & Sextus Atilius ex Senatusconsulto ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. Honestius hic, quam Q. Pompeius,

Rom. exercitus in Caudinis furcis sub iugum missus à Samnitibus.

quo, cùm in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur vtilitas, plus valuit, quàm honestas. Apud superiores vtilitatis species falsa, ab honestatis authoritate superata est. At nō debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad Senatum proficiscebatur, cùm præsertim de captiuis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehendistis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, vt esset iudicium Senatus: cui nisi ipse autor fuisset, captiui profecto Pœnis redditi essent, ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non vtile putauit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam (quod aiunt) quod valde vtile sit, id fieri honestum: imo verò esse, non fieri. Est enim nihil vtile, quod idem non honestum: nec quia vtile honestum: sed quia honestum, vtile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, vnum illud est admiratione dignum, quòd captiuos retinendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaq; ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuinciuntur fides: indicant notationes, animaduersiones q; Censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iure iurando iudicabant. L. Manlio Auli filio, cum Dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur

Quanta antiquitus iurisiurandi religio.

Pomponius iusiurandum etiam metu extortum præstandum putauit.

minabatur etiam, quòd Titum filium, qui posteà est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. Quod cùm audisset adolescens filius negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & prima luce Pomponij domum venisse dicitur. Cui cùm esset nunciatum, quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem, arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq; arbitris, ad se adolescentem iussit venire. At ille, vt ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturum, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit cur sibi à causa desistere necesse esset. Manlium missum fecit: tantum temporibus illis iusiurandum valebat. Atq; hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio Consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati. Magnus vir inprimis, & qui nuper indulgens in patrẽ, idẽ acerbus, & seuerus in filiũ. Sed vt laudandus Regulus in conseruando iureiurando: sic decem illi quos post Cannensem pugnam iuratos ad Senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes vno modo. Nam Polybius, bonus autor, inprimis scribit, ex decẽ nobilissimis, qui tum erant missi, nouẽ reuertisse, à Senatu re non impetrata: vnũ ex decẽ, qui paulo postquàm egressus è castris, redijsset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remãsisse. Reditu enim in castra liberatũ se esse iureiurãdo interpretabatur: non rectè. Fraus enim distringit non dissoluit periurium. Fuit igitur stulta calliditas

Torquati cognomen.

Epiphon.

Indulgens quem acerbum in se, sic tamen amauit, idem filium securi percussit.

lidas, pernersè imitata prudentiam. Itaq; decreuit Senatus vt ille veterator, & callidus vinctus ad Annibalem auceretur. Sed illum maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo, & Varrone Consulibus. Eos Senatus non censuit redimēdos cùm id parua pecunia fieri potuisset: vt esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Annibalis scripsit idem, quòd Senatus populusq; Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea quæ videntur vtilia, vincuntur.* Acilius autem, qui Græcè scripsit historiam plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, vt iureiurando liberarentur, eosque à Censoribus omnibus ignominijs notatos. Sit iam huius loci finis. Perspicuum est enim ea, quæ timido animo, humili, demisso, fractoq; fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse videretur, non quod Reip. censuisset, aut domi remanere voluisset) nō esse vtilia, quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia.

* Acilius.

De Temperantia.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quicquam vtile esse, quod sit huic talium virtutū choro contrariū? Atqui ab Aristippo Cyrenaici, atq; Annicerij Philosophi nōinati, omne bonum in voluptate posuerunt: virtutemq; censuerunt ob eam rem esse laudandam, quòd efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, eiusdem ferè adiutor autorq; sententiæ. Cum his, velis, equisq; (vt dicitur)

Cyrenaici Epicurei ab Aristippo Cyrenaico.

Annicerij ab Annicere, qui priorem Secta emendauit.

Obsoletis, id

dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modo vtilitas, sed vita omnis beata corporis firma constitutione, eiusq; constitutionis spe explorata (vt à Metrodoro scriptum est) continetur, certè hac vtilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam vbi primùm prudentiæ locus dabitur? An, vt conquirat vndique suauitates? Quàm miser virtutis famulatus sensientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligetur voluptates? Fac nihil isto esse iucundius, quid cogitari potest turpius? Iam qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumq; contemptio? Quamuis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore, tamen non id spectandum est quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminauerit, mala dolore: vt si illum audiam de continentia, & temperantia: dicit ille quidem multa multis locis, sed aqua hæret, vt aiunt, Nam quî potest Temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? Est enim Temperantia libidinum inimica: libidines autem consectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidè tergiuersantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facilimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Iustitia vacillat, vel iacet potiùs, omnesq; eæ virtutes,

est, obscuratis, Velis, equisque, peruerbialiter.

Aqua hæret.

quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neq; enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quàm Amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, vtilitatémue referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam vt vtilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria, sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico, qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem copulauissent. Non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus miscери, & temperari potest. Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. Nũc ad propositũ. Quẽadmodũ igitur, si quãdo ea, quæ videretur vtilitas, honestati repugnat, diiudicãda res sit, satis est supra disputatũ. Sin autẽ specie vtilitatis etiã voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. Nam vt tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, vtilitatis certè nihil habebit.

De finibus bonorum & malorum.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia magnũ: sed perinde erit, vt acceperis, Quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios tanquam hospites erunt recipiendi. Sed vt si ipse veniſſem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clara voce patria reuocasset) aliquando me quoque audires? sic quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his temporis

quantum

quantumpoteris: poteris autem quantum voles. Cùm verò intellexero te hoc ſcientia genere gaudere, tum & præſens tecum propediem (vt ſpero) & dum aberis abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibiq; perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum: ſed multo fore chariorem, ſi talibus monumentis, præceptiſq; læt abere.

Marci Tullij Ciceronis libri tertij de Officijs finis.

M. T. CICERONIS LÆLIVS SIVE DE AMICITIA DIALOGVS AD T Pomponium Atticum.

PRAEFATIO.

*QVintus Mutius Augur Scæuola multa narrare de C. Lælio ſocero ſuo memoriter, & iucundè ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare Sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolam ſumpta virili toga, vt quoad poſſem, & liceret, à ſenis latere nunquam diſcederem. Itaq; multa ab eo prudenter diſputata, multa etiã breuiter & commodè dicta memoriæ mandabam, fieriq; ſtudebam eius prudentia doctior. Quo mortuo, me ad Pontificem Scæuolam contuli, quem vnũ noſtræ ciuitatis & ingenio, & * induſtria præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc aliâs: nunc redeo ad Augurem. Quum ſæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo ſedentem (vt ſolebat) quum & ego eſſem vnà & pauci admodum familiares, in eum ſermonẽ illum incidere, qui tum ferè multis erat in ore. Meminiſti enim profectò (vt opinor) Attice,*

Lælius Scæuolæ Auguris, & Fannij ſocer. Togã viriles mores exigebat.

Scæuola pontifex. * Iaſtitia.

Hemicyclus cathedra in modum medij circuli.

Pomponius Atticus.

P. Sulpitius & Q. Pompeius, quorum alter tribunus, alter verò conſul fuit.

Attice, et eo magis, quod P. Sulpitio vtebare multùm, quum is tribunus Pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tũ erat conſul, diſſideret, quicù coniunctiſſimè, & amantiſſimè vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela. Itaq; tum Scæuola, quum in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælij, de amicitia habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio Marci filio, paucis diebus poſt mortem Africani. Cuius diſputationis ſentẽtias memoria mandaui, quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos introduxi loquentes, ne Inquam, & Inquit, ſæpiùs interponeretur. Atq; ideo feci, vt tanquam à præſentibus coràm haberi ſermo videretur. Cum enim ſæpè mecum ageres Attice, vt de amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi res, tum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate, viſa eſt: itaq; feci non

Cato maior.

inuitus, vt prodeſſem multis tuo rogatu. Sed vt in Catone maiore feci (qui eſt ſcriptus ad te de Senectute) Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic quum accepiſſemus à patribus maximè memorabilem C. Lælij & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, C. Lælij perſona viſa eſt idonea mihi, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scæuola. Genus autẽ hoc ſermonũ poſitũ in hominũ veterũ auctoritate, & eorũ illuſtriũ, plus (neſcio quo pacto) videtur habere grauitatis. Itaque ipſe mea legẽs, ſic afficior interdum, vt Catonem, non me loqui exiſtimem. Sed vt tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de Amicitia ſcripſi. Tum eſt Ca-

C. Lælij, & P. Scipionis familiaritas.

Plus habet grauitatis ſermo poſitus in autoritate veterum & illuſtrium virorum.

to

to locutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper auertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerum veniunt post mortem Africani, ab his sermo oritur: respondet Lælius, cuius tota disputatio est de amicitia: quã legens tu ipse cognosces. FANINVS. *Sunt ista vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior: sed existimare debes omnium oculos in te esse coniectos; vnum te sapientem & appellant & existimãt; tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem: sed vterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum vsum haberet, multaq; eius & in Senatu & in foro vel prouisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acute ferebantur: propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis: Te autem alio quodam modo dicunt, non solùm natura & moribus, verùm etiam studio, & doctrina esse sapientem: nec sicut vulgus, sed vt eruditi solent appellare sapientem, qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos qui ista subtiliùs quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis vnum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, vt omnia tua in te posita esse ducas, humanosq; casus virtute inferiores esse putes. Itaque ex me quærunt, credo, & ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortẽ Africani feras, eoq; magis, quòd his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti Auguris com-*

L. Acilius

Septem Græciæ sapientes.

Socrates Apollinis oraculo sapientissimus iudicatus.

Commentarij.

commentandi causa (vt assolet) venissemus, tu non affuisti: qui diligentissimè semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCAEVOLA. Quærunt quidem, C. Læli, multi, vt est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis cùm summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LAELIVS. Rectè tu quidem Scæuola, & vere. Nec enim ab isto officio, quod semper vsurpaui cum valerem, adduci incommodo meo debui: nec vllo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, vt vlla intermissio fiat officij. Tu autem Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed (vt mihi videris) non rectè iudicas de Catone: aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (vt alia omittam) mortem filij tulit? Memineram Paulum, videram Caium: sed hi ne comparentur Catoni maximo & spectato viro. Quamobrem cane Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (vt ais) sapientissimum iudicauit. Huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (vt iam cùm vtroq; loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moueri negem, quàm id rectè faciã, viderint sapientes, sed certe mentiar. Moueor enim tali amico orbatus, qualis (vt arbitror) nemo vnquam erit: & vt confirmare possim, nemo certè fuit. Sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto:

Scipionis laus.

mihi

mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclare? Nisi enim (quod ille minime putabat) immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superauit: qui Consulatum petijt nunquam, factus est consul bis: primùm ante tempus, iterum sibi suo tempore, Reipub. pene serò: qui duabus vrbibus euersis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verùm etiam futura bella delenit. Quid dicam de moribus facilimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? iustitia in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio iuuare potuisset? Senectus enim quamuis non sit grauis (vt memini Catonem vno anno antequàm mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam * tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, vt nihil posset accedere. Moriendi autẽ sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis: hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimosq; viderit, illum diem clarissimum fuisse cùm Senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani socijs, & Latinis, pridiè quàm excessit è vita, vt ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm ad inferos peruenisse. Neque enim assentior ijs, qui hæc nuper

Scipionis mors à tota Roma deplorata.

* Nunc.

differere

Quòd anima fit immortalis.

disserere cœperunt, cum corporibus simul animas interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum autoritas valet, vel nostrorum maiorum, qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur, vel eorum qui in hac terra fuerunt, magnamq; Graciam (quæ nunc quidem deleta est, tum florebat) institutis, & præceptis suis erudierunt: vel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus: qui non tum hoc, tum illud, vt in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse diuinos, iisq; cùm è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimoque & iustissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui idem quasi præsagiret, perpaucis

Philus. Manilius.

ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius adessent, & alij plures, tuq; etiã Scæuola me conuenisset, triduum disseruit de repub. Cuius disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, vt optimi cuiusque animus in morte facilimè euolet, tanquam è custodia, vinculisq; corporis: cui censemus cursum ad Deos faciliorem fuisse, quam Scipioni? Quocirca mœrere hoc eius euentu, vereor ne inuidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa vereor, vt idem interitus sit animorum & corporum, nec vllus sensus maneat: vt nihil boni est in morte, sic certè nihil est mali. Sensu enim amisso, fit idem quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc ciuitas dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (vt supra dixi) actum optimè est, mecum autem incommodius: quem fuit æquius, vt prius introieram in vitam, sic prius exire de vita.

Sed

Sed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, vt beate vixiſſe videar, quia cum Scipione vixerim, quicum mihi coniuncta cura de repub. & de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia communis: & id, in quo eſt omnis vis amicitiæ, voluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio, Itaq; non tam iſta me ſapientia (quam modo Fannius commemorauit) fama delectat, falſa præſertim, quàm quòd amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore: idq; mihi eo magis eſt cordi, quòd ex omnibus ſeculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere ſperare videor Scipionis amicitiam, & Lælij notam poſteritati fore. FAN. *Iſtud quidem Læli ita neceſſe eſt: ſed quoniam amicitiæ mentionem feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, ſpero item Scæuolæ, ſi quemadmodum ſoles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, ſic de Amicitia diſputaris, quid ſentias, qualẽ exiſtimes, quæ præcepta des.* SCAE. *Mihi verò pergratum hoc erit, atq; id ipſum cùm tecum agere conarer, Fannius anteuertit: quamobrem vtrique noſtrũm gratum admodum feceris.* LAEL. *Ego vero non grauarer, ſi mihi ipſe confiderem. Nam & præclara viſa res eſt, & ſumus (vt dixit Fannius) otioſi. Sed quis ego ſum? aut quæ in me facultas? doctorum eſt iſta conſuetudo, eaq; Græcorum, vt ijs proponatur, de quo diſputent; quamuis ſubitò, Magnum opus eſt, egetq; exercitatione nõ parua. Quamobrẽ quæ diſputari de Amicitia poſſunt, ab eis cẽſeo petatis, qui iſta profiteãtur. Ego vos hortari tantum poſſum, vt amicitiã omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil eſt enim tã naturæ aptũ, tam conueniens ad res vel ſecũdas, vel aduerſas. Sed hoc primùm ſentio, niſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe.*

Quid ſit amicitia.

Vix tria aut quatuor amicorum paria nominãtur.

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sint boni.

posse. Neque id ad vsum reseco, vt illi, qui haec subtilius disserunt, fortasse vere, sed ad communem vtilitatem parùm. Negant enim quenquam virum bonum esse nisi sapientem. Sit ita sane: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus, Nos autem ea quae sunt in vsu, vitaq; communi, non ea quae finguntur, aut optantur sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium T. Coruncanum, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiae nomen & inuidiosum, & obscurum, concedantq; vt hi boni viri fuerint: Neq; id quidem

Pingui Minerua.

facient, negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minerua, vt aiunt. Qui ita sese gerunt, ita viuunt, vt eorum probetur fides, integritas, aequitas, liberalitas: nec sit in eis vlla cupiditas, vel libido, vel audacia, sintq; magna constantia, vt hi fuerunt, quos modò nominaui: hos viros bonos, vt habiti sunt, sic etiam appellandos esse putemus: qui assequuntur, quantum homines possunt, naturam optimam rectè viuendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor: ita natos esse nos, vt inter omnes esset societas

Natura optima rectè viuendi dux.

quaedam: maior autem, vt quisq; proxime accederet. Itaq; ciues potiores sunt, quàm peregrini: & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc praestat Amicitia Propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autē non potest. Sublata enim benevolentia, amicitiae nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiae sit, ex hoc intelligi maximè potest, quod ex infinita societate generis humani, quā conciliauit ipsa

ſa natura, ita contracta res eſt, et adducta in angustũ, vt omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iũgeretur. Eſt autem amicitia nihil aliud, niſi omnium diuinarum, humanarumq; rerum cum beneuolentia, & charitate, ſumma conſenſio. Qua quidem haud ſcio, an excepta ſapientia, quicquam melius homini ſit à Dijs immortalibus datum. Diuitias alij præponunt, bonam alij valetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora ſunt caduca, & incerta, poſita non tam in noſtris conſilijs, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in Virtute ſummum bonum ponunt, præclare illi quidem: ſed hæc ipſa virtus amicitiam gignit, & continet: nec ſine virtute amicitia eſſe vllo pacto poteſt. Iam virtutem ex conſuetudine vitæ, ſermoniſq; noſtri interpretemur: nec metiamur eam (vt quidam indocti) verborum magnificentia: viroſq; bonos eos, qui habẽtur, numeremus: Paulos, Catones, Caios, Scipiones, Philos: his communis vita contenta eſt. Eos autem omittamus, qui omnino nuſquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quãtas vix queo dicere. Principio cui poteſt eſſe vita vitalis (vt ait Ennius) qui non in amici mutua beneuolentia conquieſcat? Quid dulcius quam habere, quicum omnia audeas ſic loqui, vt tecum? Quis eſſet tantus fructus in proſperis rebus, niſi haberes, qui illis æquè ac tu ipſe gauderet: Aduerſus verò res ferre difficile eſſet ſine eo, qui illas grauius etiam quam tu, ferret. Denique cætera res, quæ expetũtur, opportunæ ſunt ſingulæ rebus fere ſingulis, diuitiæ, vt vtare: opes vt colare: honores, vt laudere: voluptes te, vt gaudeas: valetudo, vt dolore careas, &

Amicitiæ definitio.

Sine virtute amicitia eſſe non poteſt.

* Quis poteſt.

muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet, quoquò te verteris, præstò est, nullo loco excluditur, nunquam intempestiua, nunquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, non aëre (vt aiunt) pluribus locis vtimur, quam amicitia. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa delectat, & prodest) sed de vera, & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & aduersas partiens, communicansq; leuiores. Cumq; plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe prælucet in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur: verùm etiam, amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles valent, & quod difficilius dictu est, mortui viuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis.

Amicitia æque necessaria, ac elementa.

Quod si exemeris ex natura rerum beneuolentiæ coniunctionem, nec domus vlla, nec vrbs stare poterit, nec agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitia, concordiaq; sit, ex dissensionibus, atq; ex discordijs percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atq; diffidijs funditus possit euerti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum doctum quendam virum carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, toto q; mundo cõstarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atq; hoc quidem omnes mortales & intelligunt, et re probant. Itaq; si quando aliquod

Omnia sine amicitia corruunt.

Empedocles Agrigentinus poëta, dicebat omnes res, & mundum totum constare ex amicitia.

officium

officium extitit amici in periculis, aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cauea nuper in hospitis, & amici mei M Pacuuij fuerunt nona fabula: cùm ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, vt pro illo necaretur: Orestes autem, ita vt erat, Orestem se esse perseueraret? Stantes autem plaudebant in re ficta. Quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facilè indicabat ipsa natura vim suam, cùm homines quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero iudicarent. Hactenùs mihi videor de amicitia, quid sentirem potissimè dixisse: si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab ijs, si videbitur, qui ista disputant, queritote. FAN. Nos autem à te potius: quanquam etiam ab istis sæpè quæsiui, & audiui non inuitus equidem, sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. SCAE. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm est de Repub. disputatum, affuisses: qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidem fuit, iustitiam iustissimo viro defendere. SCAE. Quid amicitiam? nònne facile ei erit, qui ob eam summa fide, constantia, iustitiaq; seruatam, maximam ceperit gloriam? LAEL. Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, quame ratione cogatis? Cogitis certè: studijs enim generorum, præsertim in re bona, cùm difficile est, tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia: vt in dando, recipiendisq; meritis, quod quisq; minus per se possit, id acceperit ab alio vicissimque redderet:

Cauea. M. Pacuuij tragœdia de Oreste & Pylade.

Filum orationis.

Antiquior, id est, Nobilior.

Amor ex quo amicitia, à natura potius quàm ab imbecilitate orta.

Fictum & simulatum.

*Indigentia.

*en esset hoc quidem proprium amicitiæ, sed antiquior, et pulchrior, et magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim (ex quo amicitia est nominata) princeps est ad benevolentiam coniungendam. Nam vtilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & obseruantur causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum: & quicquid in ea est, idem verum & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potius, quàm ab *imbecillitate orta amicitiæ: & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res vtilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibus dum animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, vt facilè earum appareat sensus. Quod in homine multo est euidentius. Primùm ex ea charitate, quæ est inter natos, et parentes: quæ dirimi (nisi detestabili scelere) non potest. Deinde cum similis sensus extiterit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus, & natura conueniamus, quod in eo quasi lumẽ aliquod probitatis, & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum, quippe cum propter virtutem, & probitatem eos etiam quos nunquam vidimus, quodammodo diligamus. Quis est, qui C. Fabritij, M. Curij cum charitate aliqua, & benevolentia memoriam non vsurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale: Ab altero propter probitatẽ eius, non nimis alienos animos habemus: Alterum*

propter

propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est vt eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moueantur, cùm eorum quibuscum vsu coniuncti esse possint. virtutem, & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adiuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit beneuolentiæ magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, vt sit per quam quisq; assequatur, quod desideret, humilem sanè relinquunt, & minimè generosum (vt ita dicam) ortum amicitiæ, quam ex inopia, atque diligentia nasci volunt. Quod si ita esset, * vt quisque valetudinis minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus, quod longè secus est. Vt enim quisq; sibi plurimũ confidit, & vt quisq; maximè virtute, & sapientia sic munitus est, vt nullo egeat, suaq; omnia in se ipso posita iudicet: ita in amicitys expetendis, colendisq; maximè excellit. Quid enim erat Africanus indigens mei? Minimè hercle. Ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis eius, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit beneuolentiam consuetudo. Sed quanquàm vtilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamẽ ab earum spe causæ diligendi profectæ: vt enim benefici, liberalesq; sumus, non vt exigamus gratiã, (neq; enim beneficium fœneramur) sed natura propẽsi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quod omnis eius fructus in ipso amore inest, expetendã putamus,

* Aliàs, vt quisque minimũ in se.

Non esse fœnerandum beneficium. Amicitia nõ spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

Ab iis, qui pecudũ ritu ad voluptatem omnia referũt, longè dissentimus. Nec mirũ: nihil enim altum, nihil magnificũ, ac diuinũ suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidẽ ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ charitatem, facta significatione probitatis. Quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propiùs admouent, vt & vsu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus: sintq; pares in amore, & æquales, propensioresq; ad bene merendũ, quàm ad reposcendum. Atq; hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & vtilitates ex amicitia maxima capientur, & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate & grauior, & verior. Nam si vtilitas amicitiam conglutinaret, eadem commutata dissolueret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc forte vultis. SCÆ. Tu verò perge Lali: pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo. FAN. *Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.*

Sicut natura mutari non potest, ita amicitia, quæ a natura est, perpetuò durat.

LAELIVS.

AVdite verò optimi viri ea, quæ sapientissimè inter me, & Scipionem de Amicitia disserebantur: quanquam ille quidẽ nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam vsq; ad extremum vitæ diem permanere. Nam vel vt non idem expediret vtrique incidere sæpe: vel vt de Repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpè dicebat, aliàs aduersis rebus, aliàs ætate ingrauescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quòd summi

Nihil difficilius, quàm amicitiam vsque ad extremum vitæ diem permanere.

*nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Cato frater, nunc idem acerrimus * inimicus.*

* Hostis.

Hæc igitur prima lex in amicitia sanciatur, vt neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minime accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra Remp. se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scæuola, locati sumus, vt nos longè prospicere oporteat futuros casus Reip. Deflexit enim iam aliquantulum de spatio, curriculoq; cõsuetudo maiorũ. Tib. Gracchus regnũ occupare conatus est, vel regnauit is quidẽ paucos menses. Num quid simile pop. Ro. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortẽ secuti amici, & propinqui. Quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoq; quẽ modò posuimus, propter recentẽ pœnã Tib. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autẽ tribunatu quid expectem non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cùm semel cepit, labitur. Videtis in tabella iam antè quanta sit facta labes, primò Gabinia lege, biennio autẽ post, Cassia. Videre iam videor pop. Rom. à Senatu disiunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodũ his resistatur. Quorsum hæc? quia sine socijs nemo quicquã tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, vt si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, vt ab amicis in magna re aliqua in Rempub. peccantibus non discedant. Improbis autem pœna statuenda est: nec minor verò ijs, qui sequuti

Prima lex in amicitia, vt neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

quanti erunt alterum, quàm ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cùm Imperator bello Persico seruitute Græciam liberasset, propterque inuidiam in exilium missus esset, ingratæ patriæ *inuidiam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx. annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inuentus est nemo: itaq; mortem sibi vterque consciuit. Quare talis improborum consensio non modò excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: vt ne quis concessum putet, amicum, bellum patriæ inferentem, sequi. Quod quidem, vt res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis Respub. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodiè sit.

* Alias iniuriam.

Coriolanus, & Themistocles mortem sibi conciuerunt.

HÆc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, vt ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: neq; expectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit: consilium verum dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum benè suadentium valeat autoritas: eaq; adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter si res postulabit: & authoritati adhibita pareatur. Nã quibus dã, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam: sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutijs, partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit vnum solicitum esse pro pluribus: satis superq; esse sibi suarum cuiq; rerum curam, alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum esse quam laxissimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè viuendum securitatem:

Πολυφιλία.

qua

qua frui non possit animus, si tanquam parturiat vnus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius, (quem locum breuiter perstrinxi paulo antè) præsidij adiumentiq; causa, nõ benevolẽtiæ, neq; charitatis amicitias esse expetendas. Itaq; vt quisquis minimum firmitatis habeat, minimum mq; virium, ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, vt mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri: & inopes, quàm opulenti: & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quæ à Dijs immortalibus nihil melius habemus, nihil iucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidẽ blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. Neq; enim est consentaneũ, vllam honestã rem, actionémue, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quod si curã fugimus, virtus fugienda est, quæ necesse est, vt cum aliqua cura res sibi cõtrarias asperneturr, atq; oderit: vt bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. Itaq; videas rebus iniustis iustos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc propriũ est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere cõtrarijs. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profectò cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur, quæ causa est, vt amicitiam funditùs tollamus è vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest (motu animi sublato) non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? Neq; enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferreã esse volunt: quæ quidẽ est tum multis in rebus,

Solem è mũdo tollere videntur qui amicitiam è vita tollunt.

Proprium animi bene constituti.

In stoicos. rebus, tum in amicitia, tenera, atque tractabilis, vt & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantùm valet vt tollat è vita amicitiam: non plus quàm vt virtutes, quia nonnullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam (vt suprà dixi) si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adiungat: id cum contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum quàm delectari multis inanibus rebus, vt honore, vt gloria, vt ædificio, vestitu, cultuq; corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (vt ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum, officiorumq; iucundius. Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse quod ad se rem vllam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam similitudo: conceditur profectò verum esse, vt bonos boni diligãt, adsciscantq; sibi quasi propinquitate coniunctos, atq; natura. Nihil est enim appetentius simile sui, nihil rapacius, quàm Natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scævola, constat & vt opinor, bonis inter bonos quasi necessariam Benevolentiam esse, quæ est amicitiæ fons, à natura cõstitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immunis neq; superba, quæ etiam populos vniuersos tueri, eisq; optimè consulere soleat: quod non faceret profectò, si a charitate vulgi abhorreret. Atq; etiam mihi quidem videntur, qui vtilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere: non enim tam Vtilitas

Amicitia ex amore nascens.

Morum similitudo amicitiam contrahit. ὅμοιον ὁμοίῳ φίλον.

tilitas parta per amicum, quàm amici Amor ipse delectat. Tumq; illud fit, quòd ab amico est profectum, iucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantumq; abest, vt amicitiæ propter indigentiam colãtur, vt ij, qui opibus, & copijs, maximeque virtute prædíti (in qua plurimum est præsidij) minimè alterius indigent, liberalissimi sint, & beneficentissimi: atque haud scio, anne opus sit quidem nihil vnquam omnino deesse amicis. Vbi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur vtilitatem amicitia, sed vtilitas amicitiam consequuta est. Non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec vsu, nec ratione habent cognitam, disputabunt: Nam quis est (proh Deũm fidem atque hominum) qui velit, vt neq; diligat quenquam, nec ipse ab vllo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atq; in omnium rerum abundantia viuere? Hæc enim est tyrannium vita, nimirum in quâ nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque solicita sunt, nullus locus est amicitiæ. Quis enim aut eum diliget, quem metuit: aut eum, à quo se metui putet? Coluntur tamen simulatione amicitiæ dumtaxat ad tempus, quod si forte (vt fit plerunq;) ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixisse ferunt tum, cum exul esset, se intellexisse quos fidos amicos habuisset, quos q; infidos, cùm iam neutris gratiã referre posset. Quanquam miror in illa superbia & importunitate, si quenquam habere potuit. Atq; vt huius (quẽ dixi) mores veros amicos parare non potuêre, sic multorum opes præpotentium excludunt

Tyrannorum vita.

In aduersis cognoscuntur amici.

cludunt amicitias fideles. Non enim solùm ipsa Fortuna caca est: sed eos etiam plerunq; efficit cæcos, quos complexa est, itaq; illi efferuntur fastidio fere, & contumacia: neque quicquam in sapiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hæc quidem videre licet, eos, qui anteà commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperniq; ab iis veteres amicitias, & indulgeri nouis. Quid autem stultius, quam (vt plurimum copijs, facultatibus, opibus possint) cætera parare, quæ parant pecuniam, equos, famulos, vestes, gloriam, vasa pretiosa: amicos non parare, optimam, & pulcherrimam vitæ (vt ita dicam) supellectilem? Etenim cætera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cuius causa laborent. Eius enim est istorum quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio: vt etiam si illa maneat, quæ sunt quasi dona Fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse iucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, et quasi termini deligendi: de quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo. Vnam, vt eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmet ipsos. Alteram, vt nostra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentiæ pariter, æqualiterq; respondeat. Tertiam, vt quanti quisque se ipsum facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, vt quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostra causa nunquam faceremus, facimus causa amicorũ? precari ab indigno, supplicare, tũ acerbius in aliquẽ inuehi, insectariq; vehementius: quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum

Fortuna cæca.

Melius laudabiliusque est amicos quam diuitias parare.

Qui sunt in amicitia fines.

Precari amicos ab indigno.

amicorum fiunt honestissimè. Multa quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt detrahiq; patiuntur, vt ijs amici potius, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue & exiliter ad calculos reuocare amicitiam, vt par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditior mihi et fluentior videtur esse vera amicitia, nec obseruare strictè, ne plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, ne quid accidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus aquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis determinus, vt quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior: non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed * potius eniti, & efficere, vt amici iacentem animum excitet, inducatque in spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat vllam vocem inimicitiorem amicitiæ potuisse reperiri quam eius, qui dixisset, ita amare oportere, vt aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, vt hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset vnus è septem: sed impuri cuiusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus eius esse poterit, cuius se putabit inimicum esse? Quin etiam necesse erit cupere, & optare, vt quàm sæpissimè peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisq; amicorum necesse erit

Ad calculos reuocare.

* Potius debes eniti.

erit angi, dolere, inuidere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuscunq; est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam adhibeamus in amicitijs comparandis, vt nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quinetiam si minus fœlices in diligendo fuissemus, ferendum id Scipio potius, quam inimicorum tempus cogitandum putabat. His igitur finibus vtendum arbitror, vt cùm emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorũ, et voluntatum sine vlla exceptione communitas? vt etiam si qua fortuna acciderit, vt minus iustæ amicorum voluntates adiuuandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur aut fama, declinandum est de via, modo ne summa turpitudo sequatur. Est enim quatenus amicitiæ dari venia possit. Nec verò neglegenda est fama. Nec mediocre telũ ad res gerendas existimare oportet beneuolentiam ciuium: quam blanditijs, & assentationibus colligere turpe est. Virtus quam sequitur Charitas, minimè repudiandæ sit. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quod in omnibus rebus homines diligentiores essent; capras, & oues quot quisque haberet, dicere posse: amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere, in amicis eligendis negligentes esse, nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, et constantes eligendi: cuius generis est magna penuria: & iudicare difficile est sane, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq; experiendi potestatem. Est igitur prudentis

Quousque amicitia producenda.

Difficile est amicum iudicare.

tis sustinere, vt cursum sic impetum benevolentiæ: quo vtamur, quasi aquis tentatis, sic amicitijs, aliqua parua periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parua pecunia perspiciuntur, quam sint leues: quidam autem, quos parua monere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniæ præferri amicitiæ sordidum existiment: vbi eos inuenemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponant? vt cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera * vis amicitiæ: non multo illa malint? Imbecilla enim * natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si neglecta amicitia consecuti sint, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in ijs, qui in honoribus, Req; publica versantur. Vbi enim istum inuenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc vt omittam) quam graues, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas non est facilè inuentus, qui descendat. Quanquàm Ennius rectè:

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis pleroq; coniunxunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur vtraque in re graue, cõstantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime rarо hominum genere iudicare debemus, & pene diuino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiæq; eius, quam in amicitia quærimus, Fides est: Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicè præterea, & communem, & consentientem, * & qui rebus ijsdem moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum potest esse multiplex

* Ius.
* Aliàs humana natura.

Fides stabilis amicitiæ fundamentum.

* Alias, id est, qui rebus.

ingenium, & tortuosum: neq; verò qui non iisdem rebus mouetur, & natura consentit, fidus aut stabilis potest esse. Addendum eódem est, vt ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat * oblatis: quæ omnia pertinent ad eam, quã iamdudum tracto, Constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem Sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primùm, ne quid fictum sit, neue simulatum: Apertè enim vel odisse, magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo, oblatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatũ. Accedat huc suauitas quædam oportet sermonum, atq; morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re seueritas absit. Habet illa quidem grauitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemq; proclivior. Existit autem hoc loco quædã quæstio subdifficilis: Num quando amici noui, non indigni amicitia, veteribus sint anteponendi, vt equis vetulis, teneros antepuere solemus? Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæque (vt ea vina quæ vetustatem ferunt) esse debent suauissima: verumq; illud est, quod vulgo dicitur: Multos modios salis simul edendos esse, vt amicitiæ munus expletum sit. Nouitates autem, si spem afferunt, vt tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conseruanda est. Maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis

* Illatis.

Tristitia & seueritas abesse debent ab amicitia.

Noui amici non sunt veteribus anteponendi.

Notandum prouerbium.

ſuetudinis. Atqui in ipſo equo (cuius modò mentionem feci) ſi nulla res impediat, nemo eſt qui nõ eo, quo conſuenit, libentius vtatur, quam intractato, & nouo. Nec modò in hoc quod eſt animal, ſed in ijs etiam quæ ſunt inanimata, conſuetudo valet: cùm locis etiam ipſis montoſis delectemur, & ſylueſtribus, in quibus diutiùs commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori. Sæpè enim excellentia quædam ſunt, qualis erat Scipionis in noſtro (vt ita dicam) grege. Nunquam ſe ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio anteposuit, numquam inferioris ordinis amicis. Q. verò maximum fratrem, egregium virum, omnino ſibi nequaquam parẽ, quò d is anteibat ætate, tanquam ſuperiorem colebat: ſuoſq; omnes per ſe eſſe poſſe ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumq; eſt omnibus: vt ſi quam præſtantiam virtutis, ingenij, fortunæ conſecuti ſunt, impertiant eam ſuis, communicent q; cum proximis: vt ſi parentibus nati ſint humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eiſq; honori ſint & dignitati: vt in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiam ſtirpis, & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti ſunt, & aut Deorum aut regum filij inuenti, retinent tamen charitatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerunt. Quod quidem eſt multo profectò magis in veris patribus certiſq; faciendum. Fructus enim ingenij, & virtutis, omniſq; præſtantiæ tum maximè capitur, cùm in proximum quenque confertur. Vt igitur ij, qui ſunt in amicitia, coniunctioniſq; neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores dolere non debent, ſe à ſuis amicis aut ingenio

Superior ætate colendus eſt.

aut fortuna, aut dignitate ſuperari. Quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid, aut etiam exprobrant, eoq; magis, ſi aliquid habere ſe putant, quod officiosè, aut amicè, & cum labore aliquo ſuo factum queant dicere. Odioſum ſane genus hominum officia exprobrantium: quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt: non commemorare qui contulit. Quamobrem vt ij qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe debent in amicitia: ſic quodammodo inferiores extollere. Sunt enim quidã qui moleſtas amicitias faciunt, cùm ipſi ſe contemni putant: quod non ferè contingit niſi iis, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur, qui hac opinione non modo verbis, ſed etiam opere leuandi ſunt. Tantum autem cuique tribuendum eſt primùm, quantum ipſe efficere poſſis: Deinde etiam quantum ille, quem diligas, atque adiuues, poſſit ſuſtinere. Non enim tu poſſis (quantum vis licèt excellas) omnes tuos ad honores ampliſſimos perducere: vt Scipio P. Rutilium potuit Conſulem efficere, fratrem eius * Lucium non potuit. Quod ſi etiam poſſis quiduis deferre ad alterum, videndum eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere. Omnino amicitiæ corroboratis iam confirmatiſq; & ingenijs, & ætatibus iudicandæ ſunt. Nec ſi qui ineunte ætate venandi, aut pilæ ſtudioſi fuerunt, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio præditos dilexerunt: iſto enim modo nutrices, & pædagogi iure vetuſtatis plurimum benevolentiæ poſtulabunt: quinegligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi: aliter enim amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt. Diſpares enim mores, diſparia ſtudia ſequuntur: quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias: nec ob aliam cauſam vllam boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt

Meminiſſe debet is, in quem collatum eſt beneficium, non memorare qui contulit.

Scipio Rutilium conſulem fecit.

* *Alias Lælium.*

Amicitiæ ætate pronecta iudicandæ ſunt.

ſunt, niſi, quòd tanta eſt inter eos, quanta maxima poteſt eſſe, morum ſtudiorumq; diſtantia. Rectè etiam præcipi poteſt in amicitijs, ne quis intemperata quadã benuolentia (quod perſæpè fit) impediat magnas vtilitates amicorum. Nec enim (vt ad fabulas redeam) Troiã Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuum impedientem audire voluiſſet. Et ſæpe incidunt magnæ res, vt diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult, quòd deſiderium non facile ferat, is & infirmus eſt, molliſq; natura, & ob eam ipſam cauſam in amicitia parùm iuſtus. Atque in omni re conſiderandum eſt, & quid poſtulares ab amico, & quid patiare à te impetrari. Eſt etiam quaſi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam neceſſaria. Iam enim à ſapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio noſtra delabitur. Erumpunt ſæpè vitia amicorum tum in ipſos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione vſus eleuandæ, & (vt Catonem dicere audiui) diſſuendæ magis, quàm diſcindendæ ſunt: niſi quædam admodum intoleralilis iniuria exarſerit, vt neq; rectum, neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, vt non ſtatim alienatio, diſiunctioq; facienda ſit. Sin autem morum aut ſtudiorum commutatio, quædam (vt fieri ſolet) facta erit, aut in Reip. partibus diſſenſio interceſſerit, (loquor enim, vt paulò antè dixi, non de ſapientum, ſed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non ſolùm amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris: Ab amicitia Q. Pompeij meo nomine ſe

Neoptolemus. Lycomedes.

Conſiderandum eſt quid ab amicis petatur.

Diſſuendæ magis quam diſcindendæ amicitiæ.

Q. Pompeius.

se remouerat (vt scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in repub. alienatus est à collega nostro Metello. Vtrumq; egit graniter, autoritate & offensione animi non acerba. Quamobrem primùm danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, vt extincta potiùs amicitia, quam oppressa esse videantur. Cauendum verò est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ: è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferenda sunt, & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, vt is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omninò omnium horum vitiorum, atque incommodorum vna cautio est, atque vna prouisio, vt ne nimis citò diligere incipiamus, neue indignos: Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis ineſt causa, cur diligantur. Rarum genus (& quidē omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectū. Sed plerique neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrima illa, & maximè naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ, qualis, & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non vt aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisque charus est: quod nisi idem in amicitiā transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is Amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hæc apparent in bestijs, volucribus, agrestibus, natantibus, ciçuribus, feris, primùm se vt ipsæ diligant (id enim pariter

Metellus.

Quis sit amicus.

pariter cum omni animãte naſcitur) deinde vt requirant, atq; appetant, ad quas ſe applicent, eiuſdem generis animantes: idq; faciunt cum deſiderio, & cum quadam ſimilitudine amoris humani: quantò id magis in homine fit natura, qui & ſe ipſe diligit, & alterum acquirit, cuius animum ita cum ſuo commiſceat, vt efficiat penè vnum ex duobus? Sed pleriq; peruerſè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: quæq; ipſi non tribuunt amicis, hæc ab ijs deſiderant. Par eſt autem, primùm ipſum eſſe virum bonum, tum alterum ſimilem ſui quærere. In talibus ea, quam iamdudũ tractabamus, ſtabilitas amicitiæ conſirmari poteſt, cùm homines beneuolentia coniuncti, primùm cupiditatibus ijs, quibus ceteri ſeruiunt, imperabunt: deinde æquitate, iuſtitiaque gaudebunt, omniaq; alter pro altero ſuſcipiet, neque quicquam vnquam niſi honeſtum & rectum alter ab altero poſtulabit: neque ſolùm colent ſe inter ſe, ac diligent, ſed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaq; in ijs perniciosũ eſt error, qui exiſtimant libidinum, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data eſt, non vitiorum comes: vt quoniam ſolitaria non poſſet virtus ad ea quæ ſumma ſunt, peruenire, coniuncta & ſociata cum altera peruueniret: quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt, eorũ eſt habendus ad ſummum naturæ bonum, optimus beatiſſimuſque comitatus. Hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putãt homines expetẽda, honeſtas, gloria, trãquillitas animi, atq; iucũditas: vt cùm hæc adſint, beata vita ſit, & ſine his eſſe non poſſit. Quod cùm

Amicus virbonus eſſe debet.

Nunquam niſi honeſtum, & rectum petendum eſt.

Non debet verecundia ab amicitia abeſſe.

optimum maximumq́, sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est: sine qua neq́, amicitiam, neq́, vllam rem expetendam consequi possumus. Ea vero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se deniq́, errasse sentiunt, cùm eos grauis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cùm iudicaueris, diligere oportet: non cùm dilexeris, iudicare. Sed cùm multis in rebus negligentia plectimur, tum maximè in amicis & diligendis, & colẽdis. Preposteris enim vtimur consilijs, & acta agimus, quæ vetamur veteri prouerbio. Nam implicati vltrò & citrò, vel vsu diuturno, vel etiam officijs, repentè in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus. Quo etiam magis vituperanda est rei tam maximè necessariæ tanta incuria. Vna est enim amicitia in rebus humanis, de cuius vtilitate omnes vno ore consentiunt: quanquàm à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atq́, ostentatio esse dicitur. Multi diuitias despiciunt, quos paruo cõtentos, tenuis victus, cultusq́, delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, vt nihil inanius esse, nihil leuius existiment. Item cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad vnum idem sentiunt, & hi, qui ad remp. se contulerunt, & ij, qui rerum cognitione, doctrinaq́, delectantur, & ij qui suum negotium gerunt otiosè: postremò ij, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex parte liberaliter viuere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia, nec vllam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quientiam si quis

Apophthegma. Iudicandum est prius, quàm diligamus. Actum agere.

asperitate

asperitate ea est, et immanitate naturæ, vt congressus, & societatem hominum fugiat atq; oderit, qualem fuisse Athenis Timonem, nescio quem, accepimus: tamẽ is pati non possit, vt non acquirat aliquem, apud quem euomat virus acerbitatis suæ. Atq; hoc maximè indicaretur, si quid tale posset contingere, vt aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudinem vspiam collocaret, atq; ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitã ferre posset? cuiq; non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est, quod à Tarentino Archita (vt opinor) dici solitum nostros senes commemorare audiui, ab alijs senibus auditum: Si quis cœlum ascendisset, naturamq; mundi et pulchritudinem siderum perspexisset, insuauem illam admirationem ei fore, quæ iucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitariũ nihil amat, semperq; ad aliquid tanquam adminiculũ annititur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cùm tot signis eadem natura declaret, quid velit, ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multiplex vsus amicitia, multæq; causæ suspicionum offensionumque dantur, quas tùm euitare, tùm eleuare, tùm ferre sapientis est. Vna illa subleuanda offensio est, vt et * veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & obiurgandi: & hec accipienda amicè, cùm beneuole fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terẽtius dixit, Obsequium amicos, veritas odium parit. Molesta veri-

Timon.

Natura nihil solitarium amat.

* Vtilitas. An verum sit Terentianum illud, Obsequium amicos, veritas odium parit.

tas

tas est, siquidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiæ: sed obsequiũ multò molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligentia est, primum vt monitio acerbitate, deinde, vt obiurgatio contumelia careat. In obsequio autẽ (quoniam Terentiano verbo libenter vtimur) comitas adsit, assentatio vitiorũ adiutrix procul amoueatur, quæ non modò amico, sed ne libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico viuitur. Cuius autem aures clausæ veritati sunt, vt ab amico verum audire nequeat, huius salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum, sæpè dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ij scilicet qui monentur, eam molestiam, quã debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent carere. Peccasse enim se non anguntur, obiurgari molestè ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere & moneri proprium est veræ amicitiæ, & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullã in amicitijs pestem esse maiorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem: quamuis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, leuium hominum atque fallacium, ad voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim iudicium veri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiæ valere

Fugiendam esse assentationem.

Audienda est veritas.

Nota.

lore non poteſt. Nam cùm amicitiæ vis ſit in eo, vt vnus quaſi animus fiat ex pluribus: quid id fieri poterit, ſi ne in vno quidẽ vnus animus erit, idemque ſemper, ſed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modò ſenſum ac voluptatem, ſed etiam vultum atq; nutum conuertitur? Negat quis? nego: aitſ aio. Poſtremò imperauí egomet mihi, omnia aſſentari, vt ait idem Terentius: ſed ille ſub Gnathonis perſona: quod amici genus adhibere omninò leuitatis eſt. Multi autem Gnathonum ſimiles cùm ſint, loco, fortuna, fama, ſuperiores: horum eſt aſſentatio moleſta, cùm ad vanitatem acceſſit auctoritas. Secerni autem blandus amicus à vero & internoſci tam poteſt adhibita diligẽtia, quàm omnia fucata & ſimulata à ſinceris atq; veris. Concio, qua ex imperitiſſimis conſtat, tamen iudicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt, aſſentatorem, & leuem ciuem, & inter conſtantem, ſeuerum & grauem. Quibus blanditijs C. Papyrius Conſul nuper influebat in aures concionis, cũ ferret legẽ de Tribunis pleb. reficiẽdis? Diſſuaſimus nos. Sed nihil de me, de Scipione dicã libentius. Quanta illi (Dij immortales) fuit grauitas, quanta in oratione maieſtas! vt facile ducem Pop. Rom. non comitẽ diceres: ſed aſſuiſtis, & eſt in manibus oratio. Itaq; lex popularis ſuffragijs populi repudiata eſt. Atque (vt ad me redeam) meminiſtis Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino conſulibus, quàm popularis lex de ſacerdotijs C. Licinij Craſſi videbatur: coopiatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primùm inſtituit in forum verſibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem

Amicitiæ vis.

Papyrius.

* Al iubebatur.

* Verſus.

religio

religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id actum est Prætore me, quinquennio antequàm Consul sum factus. Itaque re magis, quàm auctoritate causa illa defensa est. Quòd si in scena, id est, in consœtu, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, qua tota veritate perpenditur? in qua nisi (vt dicitur) *apertũ pectus videas, tuumq; ostendas, nihil fidem, nihil exploratum habeas: nec amare quidẽ aut amari possis, cũ id, quàm verè fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamuis periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atq; ea delectatur. Ita fit, vt is assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omninò est amans sui virtus: optimè enim se ipsa nouit, quamq; amabilis sit, intelligit. Ego autẽ non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa võ tam multi præditi esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad eorum* voluptatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarũ putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis facета videretur, nisi essent milites glorioſi. Magnas verò agere gratias Thais mihi? Satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cuius ad voluntatẽ dicitur, vult esse magnũ. Quamobrem quamuis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant, & inuitant: tamen etiam grauiores constantioresq; admonẽdi sunt, vt animaduertant

Scena.

*apertum amici pectus.

Assentationem amat, qui ipse sibi assentatur.

*voluntatem.

Semper auget assentatio.

tant, ne callida assentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultius ne se insinuet, studiosè cauendum est: nec enim facilè agnoscitur, quippe qui etiam aduersando sæpè assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atq; ad extremum det manus, vinciq; se patiatur, vt is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod ne accidat, magis cauendum est, vt in Epicureo:

Nota.

Hodie me ante omnes comicos, stultos, senes
Versaris, atque luseris lautissimè.

Hæc etiam in fabulis stultissima persona est, improuidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominẽ cadere posse) ad leues amicitias defluxit oratio. Quamobrem ad illã primã redeamus, eaq; ipsam concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conseruat. In ea est enim conuenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cùm se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnouitq; in alio, ad id se admonet, vicissimq; accipit illud, quod in altero est, ex quo eorum exardescit siue amor, siue amicitia: vtrumq; enim dictum est ab Amãdo. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla vtilitate quæsita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minùs sequutus sis. Hac nos adolescentes benenolentia, senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum Scipionis nostri socerum dileximus. Hac etiam magis elucet inter æquales, vt inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium.

Alias deflexit Epilogus disputationis de amicitia.

Virtus conciliat amicitias & conseruat

Quid sit amare.

lium, Sp. Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: vt in vestra & in Q. Tuberonis equidem admodum adolescentis, & P. Rutilij Virginij familiaritate delector. Quandoquidem enim ita ratio comparata est vitæ, naturæq; nostræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum est, vt cum æqualibus possis, quibuscum tanquam è carceribus emissus sis, ijsdem ad calcem (vt dicitur) peruenire. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, benevolentiaq; sublata, omnis est è vita sublata iucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam est subitò ereptus, vivit tamen, semperq; viuet. Virtutem enim semper amanti illius viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui: sed etiam posteris erit clara, & insignis. Nemo vnquam animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atq; imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possit comparari. In hac mihi de Repub. fuit consensus, in hac rerum priuatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nũquam illum, ne minima quidem re, offendi, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Vna domus erat, idem victus, isq; communis: neq; solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq; communes. Nam quid ego de studijs dicam, cognoscendi semper aliquid, atq; discendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otium, tempusq; contriuimus. Quarum rerum recordatio & memoria, si vna cum illo occidisset,

desiderium

desiderium coniunctissimi viri, atq; amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, aluntur q; potius & augẽtur cogitatione & memoria. Et si plane illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi atas ipsa solatium: diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem breuia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hac habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor, vt ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) vt ea excepta, nihil amicitia præstabilius putetis.

M. T. C. LÆLII, SEV DE AMICITIA FINIS.

M. T. CICERONIS CATO MAIOR, SEV DE SENECTVTE AD T. POMPONIVM *Atticum*.

PRÆFATIO.

O Tite, si quid ego adiuto, curamue leuasso,
Quæ nunc te coquit, & versat sub pectore fixa,
Ecquid erit pretij? * *Piami.*
Licet enim mihi versibus eisdem affari te Attice, quibus affatur Atticus.
Flaminium ille vir haud magna in re, sed fidei plenus: quanquàm certo scio, non vt Flaminium,
Solicitari te Tite, sic noctesque, diesque.
Nous enim moderationẽ animi tui & æquitatẽ, teq; nõ

cognomen

cognomen solùm Athenis deportasse, sed humanitatē etiam & prudentiam intelligo. Et tamen suspicor ijsdem rebus te, quibus me ipsum interdum, grauius commoueri: quarum consolatio & maior est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est, de Senectute aliquid ad te scribere: hoc enim onere (quod mihi tecum commune est) aut iam vrgentis, aut certe aduentantis senectutis, & te, & meipsum leuari volo: etsi te quidem id modeste, ac sapienter sicut omnia, & ferre, & laturum esse certo scio. Sed mihi cum de Senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo vterque nostrum communiter vteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, vt non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam, & iucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari digne poterit Philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpè dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonē tribuimus, nō Tithono, vt Aristo Chius, ne parum esset autoritatis tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quò maiorem autoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè senectutem ferat, ijsq́ eum respondentem. Qui si eruditiùs videbitur disputare, quàm consueuit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis: quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

Tihonus, Aristo Chius. Personarum dignitas addit orationi autoritatem.

DIA-

DIALOGVS. P. SCIPIO, C. LÆLIVS ET CATO, INTERLOCVTORES.

SCIPIO.

SÆpenumero admirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamq́ sapientiam, cum vel maximè, quod senectutem tuam nunquam tibi grauem esse senserim. Quæ plerisq́ senibus sic odiosa est, vt onus se Ætna grauius dicant sustinere. CATO. *Rem haud sane, Scipio et Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opus est in ipsis ad bene beateq́ viuendum, ijs omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona à se ipsis petunt, ijs nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est Senectus, quam vt adipiscuntur, omnes optant: eandem accusant adepti: tanta est inconstantia, stultitia, atq́ peruersitas, Obrepere aiunt eam citiùs, quàm putassent. Primùm, quis coegit eos falsum putare? Quî enim citiùs adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia obrepit? Deinde, quî minus grauis esset ijs senectus, si octingentesimum annum agerent, quam si octogesimum? Præterita enim ætas, quamuis longa, cùm effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultã senectutem. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis (quæ vtinam digna esset opinione vestra, nostroque cognomine) in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem tanquam Deum sequimur, eique paremus. A qua non verisimile est, cum cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam*

Epiphonema Nota.

Cato sapiens dicebatur, ἔπου σθεῷ.

ab inerti poeta esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum baccis terraq; frugibus maturitate tempestiua, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? LAEL. Atqui Cato gratissimum nobis, vt etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniam volumus, & speramus quidem senes fieri) ante multo à te didicerimus, quibus facilimè rationibus ingrauescentem ætatem ferre possimus. CATO. Faciam verò Lali, præsertim si vtrique vestrum gratum (vt dicis) futurum est. SCIP. Volumus sanè (nisi molestum est Cato) tanquam aliquam viam longam confecris, qua nobis quoq; ingrediendum sit istuc, quò perueneris, videre quale sit. CATO. Faciam vt potero, Lali: sæpè enim interfui querelis meorum æqualium (pares autem cùm paribus, veteri prouerbio, facilimè congregantur) * quæ C. Salinator, quæ Spu. Albinus homines Consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent, tum quod spernerentur ab ijs, à quibus esse coli soliti. Quibus mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi vsu euenirent, reliquisq; omnibus maioribus natu, quorum ego multorum cognoui senectutem sine querela, qui se à libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec à suis despicerentur: sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem. Importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. LAEL. Est vt dicis,

Quid sit gigantes cum diis bellare. Θεομαχεῖν.

Prouerbium. * Quas.

In moribus est culpa, nō in ætate.

dicis, Cato: ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem ſenectutem videri: id autem non poſſe multis contingere.

CATO. *Eſt iſtud quidem, Læli, aliquid, ſed nequaquam in iſto ſunt omnia: vt Themiſtolem ferunt Seriphio cuidam in iurgio reſpondiſſe, cùm ille dixiſſet non eum ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutum: Nec hercle, inquit, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis, nec ſitu Athenienſis eſſes, clarus vnquam fuiſſes. Quod eodem modo de ſenectute poteſt dici. Neque enim in ſumma inopia leuis eſſe Senectus poteſt, ne ſapienti quidem: nec inſipienti in ſumma copia non grauis. Aptiſſima omnino ſunt, Scipio, & Læli, arma ſenectutis, artes exercitationeſq; virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum, diuq; vixeris, mirificos afferunt fructus: non ſolum quia nunquam deſerunt, ne in extremo quidem tempore ætatis (quanquã id maximum eſt) verum etiam quia conſciẽtia bene actæ vitæ multorumque benefactorum recordatio iucundiſſima eſt. Ego quidem Q. Maximum eum, qui Tarentum recepit, adoleſcens ita dilexi ſenem, vt æqualem. Erat enim in illo viro comitate condita grauitas, nec ſenectus mores mutauerat. Quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, ſed tamen iam ætate proiectum. Anno enim poſtquam primum Conſul fuerat, ego natus ſum: cumq; eo quartùm Conſule adoleſcentulus miles profectus ſũ ad Capuã, quintoq; anno poſt ad Tarentum Quæſtor: Deinde Ædilis, quadriennio poſt factus ſum Prator: quem magiſtratum geſſi Conſulibus Tuditano, & Cetbego. Tum quidem ille admodum ſenex ſuaſor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, vt adoleſcens cùm plane*

Themiſtoclis reſponſio ad Seriphium quendam.

Senectutis arma.

Q. Pabij Max. geſta.

Cápua Apuliæ ciuitas.

Cincia lex.

grandis esset: & Annibalem iuueniliter exultantem patientia sua molliebat: de quo praeclare familiaris noster Ennius.

Cunctator Fabius.

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Fugi Salinatoris.

Tarentum verò qua vigilantia, quo consilio recepit? Cùm, quidè me audiente, Salinatori, qui omisso oppido fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti: Mea opera Q. Fabi Tarentum recepisti. Certe, inquit ridens? nam nisi tu amisisses, nunquam recepissem. Nec verò in armis praestantior quam in toga: qui consul iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, C. Flaminio tribuno plebis quoad potuit, restitit, agrum Picenum, & Gallicum viritim contra Senatus autoritatem dividenti.

Μάντις ἐν οἰωνοῖς.

Augurq; cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea geri, quae pro Reip. salute fierent: quae contra Rempublicam fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro praeclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem M. filij tulit clari viri, & Consularis. Est in maxibus viri laudatio, quam cùm legimus, quem Philosophum non contemnimus? nec verò ille in luce modo atq; in oculis ciuium magnus: sed intus, domiq; praestantior. Qui sermo? quae praecepta? quanta notitia antiquitatis? quae scientia iuris augurandi? multa etiam, vt in homine Romano, litera: omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cuius sermone ita tum cupide fruebar, quasi iam diuinarem id quod euenit: illo extincto, vnde discerem, fore neminem. Quorsum igitur tam multa de Maximo? Quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen

omnes

omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, vt vrbium expugnationes, vt pedeſtres, nauales q; pugnas, vt belli à ſe geſta, triumphoſq; recordentur. Eſt enim quietè, & purè, & eleganter acta ætatis placida, ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis, qui vno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt. Qualem Iſocratis, qui eum libr̃, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixitque quinquennium poſteà, cuius magiſter Leontinus Gorgias, centum & ſeptem compleuit annos: neq; vnquam in ſuo ſtudio, atq; opere ceſſauit. Qui cùm ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet eſſe in vita: nihil habeo, inquit, quòd accuſem ſenectutem. Præclarum reſponſum, & docto homine dignum. Sua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modò mentionem feci, Ennius:

Iſocrates ſcripſit Panathenaicum.

(Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.)

Equi fortis, & victoris ſenectuti comparat ſuam: quæ quidem probè memminiſſe poteſt is. Anno enim vndenagesimo poſt eius mortem, bi conſules T. Flaminius, & M. Atilius facti ſunt: ille autem Capione & Philippo iterum Conſulibus mortuus eſt (cùm ego quidem V. & LX. annos natus legem Voconiam voce magna, & bonis lateribus ſuaſiſſem) annos LXX. natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, Paupertatem, & ſenectutem, vt eis penè delectari videretur. Etenim cum complector animo, quatuor cauſas reperio, cur ſenectus miſera videatur: vnam, quòd auocet à rebus regendis: alteram, quòd corpus faciat infirmum: tertiam, quòd priuet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd haud*

*al. Scipione.

Lex Voconia.

Cur ſenectus miſera videatur.

procul abſit à morte. Earũ ſi placet, cauſarum, quantum quæque valeat, quantumq; iuſta ſit vnaquæq; videamus. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit. Quibus? an ijs quæ geruntur iuuentute, & viribus? Nullæne igitur res ſeniles ſunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater, tuus Scipio, ſocer optimi viri filij mei? Et cæteri ſenes, Fabricij, Curij, Coruncanij, cùm Remp. cõſilio, & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appij Claudij ſenectutem, accedebat etiã, vt cæcus eſſet: tamen is cùm ſententia ſenatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitauit dicere illa, quæ verſibus perſecutus eſt Ennius,

Prima vituperatio ſenectutis, Senectutem impedimento non eſſe rebus gerẽdis.

Appius cæcus.

Quo vobis mentes, rectæ quæ ſtare ſolebant
Antehac, dementi ſeſe flexêre ruina?

Cæteraq; graniſſimè. Notum enim vobis carmen eſt: & tamen ipſius Appij extat oratio: atque hanc ille egit ſeptem & decem annis poſt alterum Conſulatum, cùm inter duos Conſulatus anni x. interfluxiſſent, Cenſorq; ante conſulatum ſuperiorem fuiſſet. Ex quo intelligitur Pyrri bello grandem ſanè fuiſſe: & tamen ſic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda verſari ſenectutem negant: ſimileſq; ſunt, vt ſi quis gubernatorem in nauigando agere nihil dicat, cùm alij malos ſcandant, alij per foros curſitent, alij ſentinam exhauriant; ille autem clauum tenens ſedeat in puppi quietus. Non faciat ea, quæ iuuenes: at verò multò maiora, & meliora facit. Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur: ſed conſilio, & autoritate & ſententia: quibus non modo non orbari, ſed etiam augeri

ſenectus

ſenectus ſolet: niſi fortè ego vobis (qui & miles, & Tribunus, & legatus, & Conſul verſatus ſum in vario genere bellorum) ceſſare nunc videor, cum bella non gero: at Senatui quæ ſunt gerenda præſcribo, & quomodo Carthagini malè iamdiu cogitanti bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non ante vereri deſinam, quàm illam exciſam eſſe cognouero. Quam palmã vtinam immortales Dy tibi Scipio reſeruent, vt aui reliquias perſequare: cuius à morte hic tertius & trigeſimus eſt annus: ſed memoriam illius viri excipient omnes anni conſequentes. Anno ante me Cenſorem mortuus eſt, nouem annis poſt meum conſulatum, cùm Conſul iterum me Conſule creatus eſſet. Num igitur ſi adcenteſimum annum vixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret? nec enim excurſione, nec ſaltu, nec eminus haſtis, aut cõminùs gladijs vteretur, ſed conſilio, ratione, ſententia. Quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conſilium maiores noſtri appellaſſent Senatum. Apud Lacedæmonios quidem ij, qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, vt ſunt, ſic etiam appellãtur Senes. Quod ſi legere, & audire voletis externa, maximas Reſpub. per adoleſcentulos labefactatas, à ſenibus ſuſtentatas & reſtitutas reperietis. Cedò, quî veſtram Remp. tantam amiſiſtis tam citò? ſic enim percontanti, vt eſt in Nanij Poetæ Ludo, reſpondentur & alia, & hæc inprimis.

Senatus à ſenio. γέρων lenes, vnde γερουσία ſummum conſilium, apud Lacedæmonios.

Proueniebant oratores noui, ſtulti adoleſcẽtuli. *Temeritas eſt videlicet florentis ætatis, prudentia ſenectutis. At memoria minuitur. Credo, niſi exerceas eam, aut etiam ſi ſis natura tardior. Themiſtocles omnium ciuium nomina perceperat: num igitur cenſetis eum, cùm ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Ly-*

Iambicus tetrameter. Memoriam in ſenectute non minui. Themiſtoclis memoria.

simachum salutare solitum? Equidem non modò eos noui qui sunt, sed eorum patres etiam, & auos. Nec sepulchra legens vereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec verò quenquam senem audiui oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia quæ curant memmerunt, vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid Iurisconsulti? quid Pontifices? quid Augures? Quid Philosophi senes? quàm multa meminerunt? Manent ingenia senibus, modò permaneat studium, & industria. Nec ea solum in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summam senectutẽ tragœdias fecit: qui propter studium cùm rem familiarem negligere videretur, à filijs in iudicium vocatus est: vt quemadmodum, nostro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici solet: sic illum quasi desipientem, à re familiari remouerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Colonaum recitasse iudicibus, quaesisseq; num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententijs iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num Philosophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratẽ, num posteà Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum, coegit in suis studijs obmutescere senectus? An non in omnibus ijs studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, vt ista diuina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquàm

Sophocles.

Senectutem non esse remotam à rebus gerendis.

quàm ferè vlla in agro maiora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc minus mirũ: nemo enim eſt tã ſenex, qui ſe annum non putet poſſe viuere; ſed idẽ laborant in eis, quæ ſciunt nihil ad ſe omninò pertinere.

Serunt arbores, quæ alteri ſeculo profint: vt ait Statius noſter in Synephebis. Nec verò dubitet agricola, quamuis is ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere, Dijs immortalibus, qui me non accipere tantummodò hæc à maioribus voluerunt, ſed etiam poſteris prodere. Melius Cæcilius de ſene alteri ſeculo proſpiciente, quàm illud:

Aedepol ſenectus ſi nihil quicquam aliud vitij
Apportet ſecum, cum aduenerit, vnũ id eſt ſatis,
Quod diu viuendo, multa, quæ non vult, videt.

Et multa fortaſſe quæ vult. Atque in ea quidem quæ non vult, ſæpe etiam adoleſcentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitioſiùs:

Tum etiam in ſenecta hoc deputo miſerrimum,
Sentire ea ætate eſſe odioſum ſe alteri.

Iucundum potius, quàm odioſum. Vt enim adoleſcentibus bona indole præditis, ſapiẽtes ſenes delectantur, leuiorq; fit eorum ſenectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi eſſe iucundos. Sed videtis, vt ſenectus, non modò languida, atq; iners non ſit, verùm etiam ſit operoſa, & ſemper agens aliquid, & moliens, tale ſcilicet, quale cuiuſq; ſtudium in ſuperiore vita fuit. Quid? quod etiam addiſcunt aliquid? vt Solonem in verſibus gloriantem vidimus, qui ſe, quotidiè aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit: vt

Statij duo fuerunt.

Statius Cæcilius.

Solonis verſus. γηϱασκω δ' αιει πολλα διδασκομενος.

Cato ſenex Græcas literas didicit, quas puer contem. pſerat.

vt ego feci, qui Græcas literas ſenex didici. Quas quidem ſic auidè arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens, vt ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis vti videtis. Quod cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud (diſcebant enim fidibus antiqui) ſed in literis certè elaborani.

Secunda vituperatio ſenectutis.

NEc nunc quidem vires deſidero adoleſcentis (is enim locus erat alter de vitijs ſenectutis) non plus, quam adoleſcens etiam vires tauri, aut elephantis deſiderabam. Quod enim homini naturaliter inſitum eſt, eo vti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui cum iam ſenex eſſet, athletaſq; ſe in curriculo exercentes videret, aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrymanſq; dixiſſe; at hi quidem iam mortui ſunt. Non verò tam iſti, quàm tu ipſe nugator: neque enim ex te vnquam es nobilitatus, ſed ex lateribus et lacertis tuis. Nihil Sextus Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanus, nihil modò P. Craſſus: à quibus iura ciuibus præſcribebantur, quorum vſque ad extremum ſpiritum prouecta eſt prudentia. Orator metuo ne lagueſcat ſenectute, eſt enim munus eius non ingenij ſolum ſed laterum etiam, & virium. Omninò canorum illud in voce ſplendeſcit, etiam neſcio quo pacto in ſenectute, quod equidem non amiſi adhuc, & tamen videtis annos meos: ſed tamen decorus eſt ſermo ſenis, quietus, & remiſſus: facitque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compta oratio, & mitis. Quod ſi exequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim eſt iucundius ſenectute, ſtipata ſtudijs iuuentutis? An ne eas quidem vires.

Senectutem hoc miſeram non eſſe, quod corpus infirmum reddat. Milonis querimonia.

Senectutem non officere oratori.

vires ſenectuti relinquemus, vt adoleſcẽtulos doceat, inſtituat, ad omne officij munus inſtruat? Quo quidem opere, quid eſſe poteſt præclarius? Mihi vero C. & P. Scipiones, aui tui duo L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati videbantur. Nec vlli bonarum artium magiſtri non beati putandi, quamuis conſenuerint vires atque defecerint: etſi iſta ipſa defectio virium adoleſcentia vitijs efficitur ſæpius quàm ſenectutis. Libidinoſa etenim, & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem morient habuit, eùm admodum ſenex eſſet, negat ſe vnquam ſenſiſſe ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quàm adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio poſt alterum conſulatum Pontifex maximus factus eſſet (viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit) ita bonis viribus eſſe in extremo tempore ætatis, vt adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt de me ipſo dicere mihi, quanquam eſt id quidem ſenile, ætatique noſtræ conceditur. Videtíne, vt apud Homerum ſæpiſſimè Neſtor de virtutibus ſuis prædicet? Tertiam enim iam ætatem hominum vixerat, nec erat ei verendum, ne vera de ſe prædicans, nimis videretur aut inſolens, aut loquax. Etenim (vt ait Homerus) Ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio, quam ad ſuauitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Gracia nunquam optat vt Aiacis ſimiles decẽ habeat, at vt Neſtoris quandoque. Quod ſi acciderit, non dubitat quin breui Troia ſit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogeſimum, equidem poſſe vellem idem gloriari quod Cyrus: ſed tamẽ hoc quo dicere, non me quidem

Cyri ſenilis fortitudo.

Seipſum laudare ſenex quis poteſt. Neſtoris ſenectus, & eloquentia in Iliad. primo.

Decem Neſtoris ſimiles optat Agamemnon in ſecundo Iliad.

quidem his esse viribus, quibus aut miles Punico bello aut Quæstor in eodem bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cùm Tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas, M. Attilio Glabrione consule: sed tamen, vt vos videtis, non planè me eneruauit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, nō amici, non clientes, non hospites. Nec enim vnquam sum assensus illi veteri, laudatoq; prouerbio, quod monet, Maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minùs diu senem esse mallem, quàm esse senem antequam essem. Itaq; nemo adhuc conuenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium quàm vestrûm vterus. Nec vos quidē T. Pontij centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstātior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: ne ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bouem: vtrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenij dari? Denique isto bono vtare dum adsit, cum absit, ne requiras: nisi fortè adolescentes pueritiam, paululum ætate progressi, adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via vna naturæ, eáque simplex. suaq; cuiq; parti ætatis tēpestiuitas est data, Vt enim infirmitas puerorum est, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie nonaginta annos natus, cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omninò non ascendere: cum equo, ex equo non descendere; nullo imbre, nullo

T. Pontij robur.

Milo.

Maturitas senectutis.

Masinissa rex. Mauritaniæ.

nullo frigore adduci, vt capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia, & munera. Potest igitur Exercitatio & Temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postulantur quidem vires à senectute. Ergo & legibus & institutis, vacat aetas nostra muneribus iis, quae non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem cogimur. At ita multi sunt imbecilles senes, vt nullum officij, aut omnino vitae munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillis P. Africani filius is, qui te adoptauit? quàm tenui, aut nulla potius valetudine? Quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina vberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cùm ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum Leli, & Scipio, senectuti est, & eius vitia diligentia * compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: vtendum exercitationibus modicis. Tantum cibi, & potionis adhibendum, vt reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori soli subueniendum est, sed etiam menti, atq; animo multo magis: namq; hae quoque, nisi tanquã lumini oleum instilles, extinguuntur senectute: & corpora quidem defatigatione, & exercitatione ingrauescunt; animi autem se exercendo leuantur. Nam quos ait Caecilius comicus stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos: quae vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignauae, somniculosae senectutis.

* Corrigenda.

Documenta ad resistendam senectuti.

Corpus exercitatione ingrauescit, animus leuatur.

senectutis. Vt petulantia, vt libido magis est adolescentum, quàm senum, nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia (quæ deliratio appellari solet) senum leuium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex & cæcus. Intentum enim animum tanquam arcum habebat, nec langueſcens succumbebat senectuti. Tenebat, non modo autoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum serui, verebantur liberi, charum omnes habebant: vigebat in ea domo patrius mos, & disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si nemini mancipata est, si vsque ad extremum spiritum dominatur in suos. Vt enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium quascunq; defendi, nunc quàm maximè conficio orationes. Ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multum etiam Græcis literis vtor? Pythagoreorumq; more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoquo die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis. In his desudans atq; elaborans, corporis vires nõ magnoperè desidero. Adsum amicis, venio in Senatum frequens, vltroque affero res multum & diu cogitatas, easq; tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ iam agere non possem: sed vt possim, facit acta vita. Semper enim in his studijs, laboribusque viuenti non

Deliratio.

Appius cæcus.

Originum libri à Catone scripti.

Pythagoreorum mos.

intelligitur

intelligitur quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu aetas senescit, nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O praeclarum munus aetatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Architae Tarentini, magni inprimis, & praeclari viri: quae mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem hominibus dicebat à Natura datam: cuius voluptatis auida libidines temere, & effraenate ad potiendum incitarentur. Hinc patriae proditiones, hinc Rerumpub. euersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat: nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari, nisi voluptate. Cumque homini siue natura, siue quis Deus nihil mente praestabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum quàm voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiae locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubebat, tanta incitatum voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil tam detestabile, tamque pestiferum, quàm voluptatem, Siquidem ea cum maior esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Haec

Tertia vituperatio senectutis, senectutem miseram nō esse, quòd priuet Voluptatibus Oratio Architae contra voluptatem.

Menti voluptas inimica.

cùm

cum C. Pontio Samnite patre eius, a quo in Caudino prælio P. Posthumius, & T. Veturius Consules superati sunt, locutum Architam Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Rom. permanserat, se a maioribus natu accepisse dicebat: cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Athenienſis, quem Tarentum venisse L. Æmilio, Appio Claudio Consulibus reperio. Quorsum hæc? vt intelligatis, si voluptatem aspernari ratione, & sapientia non possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ effecerit, vt non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (vt ita dicam) perstringit oculos, nec habet vllum cum virtute commercium. Inuitus quidem feci, vt fortissimi viri T. Flaminij fratrem L. Flaminium è Senatu ejicerem septem annis postquam Consul fuisset: sed notandam libidinem putaui. Ille enim cùm esset Consul in Gallia, exoratus est in conuiuio à scorto, vt securi feriret aliquem eorum qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito fratre suo Censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita libido, quæ cum probro priuato coniungeret Imperij dedecus. Sæpè à maioribus natu audiui, qui se porro pueros à senibus audiuisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod quum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Clinea, Athenis quẽdam esse, qui se sapientem profiteretur, eumq; dicere, Omnia quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium, & Titum Coruncanum optare solitos, vt id Samnitibus, ipsiq; Pyrrho persuaderetur, quo facilius vinci possent, cum se voluptatibus

Plato quo tempore Tarentum venerat.

Detestabile scelus à L. Flaminio factum ob voluptatem.

Fabricius. Pyrrhus: Epicurus Philosophus

luptatibus dedissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Consulem se pro Rep. quarto consulatu deuouerat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanus: qui tum ex sua vita, tum ex eius, quem dico, P. Decij facto indicabant esse profecto aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod sua sponte peteretur, quodq; spreta & contempta voluptate optimus quisq; sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, extructisq; mensis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentia, cruditate & insomnijs. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam eius blanditijs non facile obsistimus (Diuinus enim Plato escam malorum voluptatem appellat, quòd ea videlicet homines capiantur, vt hamo pisces:) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiuijs tamen potest delectari. C. Duillum M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeũtem à cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur * crebro funali, & tibicine, quæ sibi nulle exemplo priuatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipsum iam reuertar. Primum habui semper sodales. Sodalitates autem me Quæstore constitutæ sunt, sacris Idais Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modicè, sed erat tamen quidam fœnor ætatis, qua progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conuiuiorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. Bene enim maiores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ coniunctionem haberet,

P. Decius se pro Rep. deuouit.

Voluptas malorum esca.

Δίλιαρ ἡδονὴ κακῶν ἐδωδή.

C. Duillus primus pœnos classe deuicit.

* Cereo funali.

Sodalitates. Idæa sacra.

Quare dicatur conuiuium.

conuiuium nominarunt, melius quàm Græci: qui hoc idem tum Compotationem, tum Concœnationem vocant: vt quod in eo genere minimum eſt, id maxime probare videantur. Ego vero propter ſermonis delectationem tempeſtiuis conuiuijs delector, nec cum æqualibus ſolum, qui pauci admodum reſtant, ſed cum veſtra etiam ætate, atque vobiſcum: habeoq; ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis auiditatẽ auxit, potionis & cibi ſuſtulit. Quod ſi quem etiam iſta delectant (ne omnino bellum indixiſſe videar voluptati, cuius eſt etiam fortaſſe quidam naturalis modus) non intelligo, ne in iſtis quidem voluptatibus ipſis, carere ſenſu ſenectutem. Me vero & magiſteria delectant à maioribus inſtituta: & is ſermo, qui more maiorũ à ſummo adhibetur magiſtro in poculo: & pocula, ſicut in Sympoſio Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æſtate, & viciſſim aut ſol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo, conuiuiumq; vicinorum quotidiè complexo: quod ad multam noctem quàm maxime poſſumus, vario ſermone producimus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo, ſed nec deſideratio quidem. Nihil autem moleſtum quod non deſideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam iam confecta ætate quæreret, vtereturne rebus venereis: Dij meliora, inquit: libenter vero iſthinc, tanquam à domino agreſti, ac furioſo profugi. Cupidis enim rerum talium odioſum & moleſtum eſſe fortaſſe carere, ſatiatis vero & expletis iucundius eſt carere quam frui. Quanquam non caret is, qui non deſiderat. Ergo non deſiderare dico eſſe iucundius, quam frui. Quod ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas fruitur, libentiùs primùm paruulis

Συμποσιαρχίαι. Xenophontis ſympoſium.

*Viciſſim in hyeme aut Sol.

Pulchra Sophoclis reſponſio.

fruitur

fruitur rebus vt diximus: deinde iis, quibus senectus etiam si non abunde potitur, nō omnino caret. Vt Turpione Ambinio magis delectatur, qui in prima cauea spectet, delectatur tamen etiam qui in vltima: sic adolescentia, voluptates propè intuens magis fortasse lætatur: sed delectatur etiam senectus procul eas spectãs tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tanquam immeritis stipendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumq; (vt dicitur) viuere? Si vero habet aliquod tanquam pabulum studij, atq; doctrinæ; nihil est otiosa senectute lucidius. Meminimus in studio dimetiendi penè cœli, atq; terræ C. Gallum familiarem patris tui Scipio. Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum! quoties nox oppressit cùm cœpisset mane! Quam delectabatur, cùm defectiones Solis & Lunæ multò nobis antè prædiceret! Quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? Quàm gaudebat bello suo Punico Nauius! quàm Truculento Plautus! quam Pseudolo? Vidi etiam senem Liuium, qui cùm septem annos antequam ego natus sum fabulam *edidisset, Cethego, Tuditano que Consulibus scripsit, ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinij Crassi & pontificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui bis paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoraui, his studijs flagrantes senes audimus. M. vero Cethegum, quem recte Suada medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem? quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia sunt,

Cauea.

Emerita stipendia.

Prouerbium.

Senectutis voluptas.

Senes studiosi.

Gallus astrologus.

Liuius Andronicus.

*docuisset legit Gaza.

Suadæ medulla M. Cethegus dictus.

Solonis dictum γηρασκω δ' αιει πολλα διδασκομενος.

doctrina, quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt: vt honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam (vt antè dixi) senescere se multa indies addiscentem: qua voluptate animi nulla certè potest esse maior. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec vlla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec vnquam sine vsura reddit quod accepit, sed aliàs minore, plerumq; maiore cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac naturæ delectat: quæ cùm gremio molito, ac subacto semen sparsum accepit, primùm id occatum, cohibet, ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem, quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoq; erecta geniculato, vaginis iam quasi pubescens includitur. E quibus cùm emerserit, fundit frugem spicæ ordine structam, et contra animum minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, vt mea senectutis *requiem oblectamentumq; noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum fruguum, aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramosq; procreet: malleoli, plantæ, sarmenta, vites, traduces, propagines, nonne ea efficiunt, vt quemuis non sine admiratione delectent? Vitis quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur: eadem, vt se erigat, clauiculis suis, quasi manibus

Occatio.

*Requietem legit Priscianus, lib 2.

Acinum.
Malleoli.
Propago.

Clauiculi.

nibus, quicquid est nacta complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne sylueſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaq; ineunte vere in ijs, quæ relicta ſunt, exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum, ea quæ gemma dicitur, à qua oriens vua ſeſe oſtendit, quæ & ſucco terræ, & calore ſolis aucta primò eſt peracerba guſtatu, deinde maturata, dulceſcit, veſtitaq; pampinis, nec modico tempore caret, & nimios Solis * defendit ardores. Quæ quid poteſt eſſe tùm fructu latius, tum aſpectu pulchrius? cuius quidem non vtilitas me ſolùm (vt antè dixi) ſed etiam cultura, & ipſa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum coniugatio, religatio, propagatio vitium, ſarmentorumq; ea quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes? quid agri foſſiones, repaſtinationeſq; proferam, quibus ſit multò terra fœcundior? Quid de vtilitate loquar ſtercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit, cùm de cultura agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, vt mihi videtur, antè ſeculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. Nec verò ſegetibus ſolùm & pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſtica lata ſunt, ſed pomarijs etiam & hortis, tum pecudum paſtu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec conſitiones modò delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil inuenit agricultura ſolertius. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum, ſed ea ipſa quæ dixi, ſentio fuiſſe longiora. Ignoſcetis autem; nam & ſtudio rerum ruſticarũ proiecti ſum

Gemma.

* defugit legit Gaza.

Repaſtinatio. Stercoratio, Cato de re Ruſtica.

Homerus ante Heſiodum.

ſum, & ſenectus eſt natura loquacior, ne ab omnibus eam vitijs videar vindicare. Ergo in hac vita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis: cuius quidem villam ego contemplans (abeſt enim non longe à me) admirari ſatis non poſſum vel ipſius hominis continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cum attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere præclarum ſibi videri dixit: ſed eis, qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non iucundam efficere ſenectutem? Sed venio ad agricolas, ne à me ipſo recedam. In agris erant tum ſenatores, id eſt ſenes. Si quidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nunciatum eſt eum Dictatorem eſſe factum: cuius Dictatoris iuſſu magiſter equitum C. Seruilius Ahala Sp. Melium regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in Senatum accerſebantur Curius, & cæteri ſenes: ex quo qui eos accerſebant, Viatores nominati ſunt. Numigitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agricolatione oblectabant? Mea quidem ſententia haud ſcio, hac an vlla vita beatior eſſe poſſit: neque ſolum officio, quòd hominum generi vniuerſo cultura agrorum eſt ſalutaris, ſed & delectatione quam dixi, & ſaturitate, copiaq; omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, aſſiduiq; domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penuaria eſt, villaq; tota locuples eſt: abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. Iam hortum ipſi agricolæ Succidiã alteram appellant:*

Senatores, ſenes.

A villa in ſenatum accerſebantur ſenes.

Viatores vnde.

* No. Marcellus legit, agri cultione duabus dictionibus, an vitio ſcriptoris, neſcio.

Succidia.

appellant: tum conditiora facit hæc etiam ſuperuacanei operis aucupium, atq; venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, olietorumue ſpecie dicam? Breui expediam. Agro bene culto nihil poteſt eſſe, nec vſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verum etiam inuitat, atque allectat ſenectus. Ubi enim poteſt illa ætas aut melius, aut æquè caleſcere, vel apricatione, vel igni? vel viciſſim vmbris, aquiſue refrigerari ſalubrius? habeant igitur alij ſibi arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clauam & pilam, ſibi natationes, & curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant, & teſſeras: id ipſum tamen vt libebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt, quos legite, quæſo, ſtudioſe, vt facitis. Quam copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro qui eſt de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur? Atqui vt intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm ſtudium agri colendi: Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo: Cyrum minorem Perſarum regem præſtantem ingenio, atq; imperij gloria, cùm Lyſander Lacædemonius vir ſummæ virtutis veniſſet ad eum Sardis, eiq; dona à ſocijs attuliſſet, & cæteris in rebus comem erga Lyſandrum atq; humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum diligenter conſitum oſtendiſſe. Cum autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincũcem ordines, & humum ſubactam, atq; puram, & ſuauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixiſſe: mirari ſe non modò diligentiam, ſed etiam ſolertiam eius, à quo eſſent illa dimenſa, atq; deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: Atque ego ſum omnia iſta

Ager bene cultus.

Apricari.

Tali. Teſſeræ.

Xenophontis Oeconomicus. Cyrus. Lyſander.

Quincunx.

dimensus, mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ. Tum Lysandrum intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatumq́; Persicum multo auro, multisq́; gemmis, dixisse: Rectè verò te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna coniuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minùs & cæterarum rerum, & inprimis agri colendi studia teneamus vsque ad vltimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Coruinum accepimus ad centesimum annum vitam perduxisse, cùm esset exacta iam ætate in agris, eosque coleret: cuius inter primum & sextum Consulatum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis maiores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit: atque eius extrema ætas in hoc beatior, quam media, quòd autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est autoritas. Quanta fuit in L. Cæcillio Metello? quanta in Attilio Collatino? in quem illud elogium vnicum:

Cyrus beatus, a Lysandro appellatus.

Virtuti fortuna comes.

M. Valerius Coruinus.

Vno ore plurimæ * consentiunt gentes, Populi
Primarium fuisse virum.

Notum est eius carmen incisum in sepulchro. Iure igitur grauis, cuius de laudibus omniũ esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum nuper Pontificem maximum, quem posteà M. Lepidum eodẽ sacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, vt iam ante, de Maximo? quorum non in sententia solùm, sed etiam in nutu residebat autoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam autoritatem, vt ea pluris sit, quam omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eã me laudare

* *Concinunt.*

Elogium.

πρῶτος ἀνὴρ ὁ δὲ ἔην ἄστεος εὐρυόχλα.

dare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ cõſtituta ſit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi: Miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. Non cani, non ruga repẽtè autoritatem afferre poſſunt: ſed honeſtè acta ſuperior ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur leuia atq; cõmunia, ſalutari, appeti, deçedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, vt queq; optimè morata, ita diligentiſſimè obſeruãtur. Lyſandrum Lacedæmonium (cuius modo mentionem feci,) dicere aiunt ſolitum: Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis. Nuſquã enim tãtũ tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quinetiã memoriæ proditum eſt, quum Athenis Iudis quidã in theatrum grandis natu veniſſet, in magno conſeſſu locũ ei à ſuis ciuibus nuſquam datum: cum autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui cùm legati eſſent, in loco certo conſederant, conſurrexiſſe omnes illi dicuntur, & ſenem illum ſeſſum recepiſſe. Quibus cùm à cuncto conceſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex his quendam, Athenienſes ſcire quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara ſunt: ſed hoc de quo agimus inprimis, quod vt quiſque ætate antecellit, ita ſententiæ principatum teneat. Neque enim ſalùm honore antecedentibus, ſed ijs etiam, qui cum imperio ſunt, maiores natu Augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum autoritatis præmijs comparandæ? quibus qui ſplendidè vſi ſunt, ij mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe, nec tanquam inexercitati hiſtriones in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi & anxij, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus,*

Apud Lacedæmonios, honeſtiſſimum erat ſenectutis domicilium.

* Alias ſeſſum.

Athenienſes ſciunt quæ recta ſunt, ſed facere nolunt.

rimus, etiam auari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidē iustæ sed quæ probari posse videatur. Contēni se putant, despici, illudi: præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est: tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idq; tum in vita, tum in scena intelligi potest ex ijs fratribus, qui in Adelphis sunt: quanta in altero duritas, in altero comitas? Sic se res habent. Vt enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coaceſcit. Seueritatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam: acerbitatem nullo modo. Auaritia vero senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm quò minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

Senectutem hoc miseram non esse, quod haud procul absit à morte.

Quarta restat causa, quæ maximè angere, atque solicitam habere nostram ætatem videtur. Appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserū senē, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane neglegenda est, si omninò extinguit animum: aut etiam appetenda, si aliquò eum deducit, vbi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inueniri potest. Quid igitur timeam si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamuis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multo plures, quàm nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, grauius ægrotant, tristius curantur. Itaq; panci veniunt ad senectutem: quod nisi ita accideret, melius, & prudentius viueretur. Mens enim, ratio, & consilium in senibus est, qui

Hip. Aphor. Seniores iuuenibus vt plurimum ægrotant minus.

si

*si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Senfi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nec quod sperat, habet quidem. At est eò meliore conditione, quàm adolescens: cùm id quod sperat ille, hic iam assecutus est. Ille vult diu viuere: hic diu vixit. Quanquam (ô Diiboni) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (vt scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id aduenerit, tunc illud quod præterijt, effluxit: tantum remanet, quod virtute, & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, menses, & anni, nec præteritum tempus vnquam reuertitur, nec quid sequatur, sciri potest. Quod cuiq; temporis ad viuendum datur, eo debet contentus esse. Neq; enim histrioni, vt placeat, peragenda est fabula, modò, in quocunq; fuerit actu, probetur: nec sapienti vsq; ad Plaudite, *viuendū. Breue enim tempus ætatis satis est longum ad bene honesteq; viuendum. Sin processeris longius, nō magis dolendū est, quàm agricolæ dolent, præterita verni tēporis suauitate, æstatem autumnumq; venisse. Ver enim tanquā adolescētiā significat, est ēdit q; fructus futuros: reliqua tēpora demetendis*

Omni ætati mortem esse communem.

Melior senis quàm adolescentis conditio.

Tartessiorum rex.

*Veniendum.

Ver.

demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis, est (vt sæpe dixi) antè partorum bonorum memoria, & copia. Omnia verò quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus aduersante & repugnante natura. Itaque adolescentes morisic mihi videntur, vt cùm aqua multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi anelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam iucunda est, vt quò propiùs ad mortem accedam, eo citiùs quasi terram videar videre, aliquãdoq; in Portum ex longa nauigatione esse venturus: omnium atatum certus est terminus, senectutis autem nullus certus est terminus, rectèq; in ea viuitur, quoad munus officij exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, vt animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: quũ ille quærenti, Qua tandẽ spe fretus, sibi tam audacter obsisteret: respondisse dicitur, Senectute. Sed viuendi finis est optimus, cũ integra mẽte, cæterisq; sensibus, opus ipsa suum, eadem quæ coagmentauit Natura, dissoluit. Vt enim nauem, vt ædificium idem destruit facilimè, qui cõstruxit: sic hominẽ eadem optimè quæ conglutinauit Natura, dissoluit. Nam omnis conglutinatio recens agrè: inueterata, facilè diuellitur. Ita fit, vt illud breue vitæ reliquum, nec auidè appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. Vetatq; Pythagoras iniussu Imperatoris

Quæ secundum naturam.

Adolescentis acerba, senis verò, matura mors.

Nota.

Solonis responsum.

peratoris, id est, Dei, de præsidio, & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentisque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio an melius Ennius:

Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Nemo me lacrymis decoret, neq; funera fletu
Faxit; cur? volito viuu' per ora virûm.

Ennij versus.

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Iam sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni: Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem vt negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cùm recorder non solùm L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitauerunt: non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, vt fidem hosti datam conseruaret: non duos Scipiones qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non animum tuum L. Paulum, qui morte sua luit collega in Cannensi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, vnde se nunquam reditur as arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino

Non est legenda mors, quam immortalitas consequitur.

Qui pro patria mortui sunt.

Varia ætatum ſtudia.

Ætas media.

nimò (vt mihi quidem videtur) rerum omnium ſatietas, vitæ facit ſatietatem. Sunt puericiæ certa ſtudia: num igitur ea deſiderant adoleſcentes? Sunt & ineuntis adoleſcentiæ: num ea iam conſtans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam huius ætatis: ne ea quidem in ſenectute quæruntur. Sunt autem extrema quædam ſtudia ſenectutis: ergo vt ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic occidunt etiam ſenectutis. Quod cùm euenit, ſatietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem nõ video, cur quid ipſe ſentiam de morte, non audeam dicere vobis: quod eo melius cernere mihi videor, quo ad eam propius adſum. Ego veſtros patres, P. Scipio, tuq; C. Lali, viros clariſſimos, mihiq; amiciſſimos viuere arbitror, & eam quidem vitam, quæ eſt ſola vita nominanda. Nam dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, graui opere perfungimur. Eſt enim animus cæleſtis ex altiſſimo domicilio depreſſus, & quaſi demerſus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. Sed credo Deos immortales ſtarriſſe animos in corpora humana, vt eſſent, qui terras tuerentur, quique cæleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vita modo atq; conſtantia. Nec me ſolum ratio ac diſputatio impulit, vt ita crederem, ſed nobilitas etiam ſummorum Philoſophorum, & auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoriceſq; incolas penè noſtros, qui eſſent Italici Philoſophi quondam nominati, nunquam dubitaſſe, quin ex vniuerſa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonſtrabantur mihi præterea, quæ Socrates ſupremo vitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is qui eſſet ſapientiſſimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid

Vita vera.

Quare animus immortalis in corpore humana infuſus ſit.

multa?

multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tanta scientia, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumq; animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipsa sese moueat, nec finem quidem habiturum esse motus, qui nunquam se ipse sit relicturus. Et, cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quicquam admixtum, dispar sui ipsi atq; dissimile, non posse eum diuidi: quòd si non possit, non posse interire. Magnoq; esse argumento, homines scire pleraque antequam nati sint, quòd iam pueri cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, vt eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt fere. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi charissimi filij, me cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim dum eram vobiscum, animum meum videbatis, sed eum esse in hoc corpore, ex his rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, viuere: cum exissent ex iis, emori: nec vero tum animum esse insipientem, cum ex insipientis corpore euasisset: sed cum omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atq; etiam cum hominis natura morte dissoluitur, cæterarum rerum perspicuum est, quò quæque discedat: abeunt enim illuc omnia, vnde orta sunt;

Animorum immortalitas probatur. Παλιγγενεσία.

Verba Cyri morientis, octauo Paediæ, apud Xenophontem.

animus

Nihil tam morti simile, quam somnus.

animus autem solus nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Iam verò videtis nihil morti esse tam simile, quam somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant diuinitatem suam: multa enim cum remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se plane corporis vinculis relaxauerint. Quare si hæc ita sint, sic me colite vt Deum: sin vnà interiturus est animus cum corpore, vos tamen Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam nostri piè, sanctéq; seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens, Nos (si placet) nostra videamus. Nemo vnquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos auos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent, nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (vt de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq; domi militiæq; suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset, otiosam ætatem & quietam sine vllo labore, et cõtentione traducere? Sed ne scio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi cum excessisset è vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, vt animi immortales essent, haud optimi cuiusq; animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid? quòd sapientissimus quisq; æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longiùs, videre se ad meliora proficisci: ille autem, cuius obtusior sit

Stulti iniquo animo mortem ferunt: sapientes verò æquissimo.

acies,

acies non videre? Equidem efferor ſtudio patres veſtros (quos colui & dilexi) videndi. Neque eos vero ſolum conuenire aueo, quos ipſe cognoui: ſed illos etiam, de quibus a me diui, & legi, & ipſe conſcripſi. Quo quidem me proficiſcentem haud ſane quis facile retraxerit, neue tanquam* pilam retorſerit. Quod ſi quis Deus mihi largiatur, vt ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam, valde recuſam: nec vero velim, quaſi decurſo ſpatio, à calce ad carceres reuocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? Sed habeat ſane; habet certè tamen aut ſatietatem, aut modum. Nõ libet enim mihi deplorare vitam; quod multi, & hi docti ſæpe fecerunt. Nec me vixiſſe pœnitet: quoniam ita vixi, vt fruſtra me natum non exiſtimem: & ex vita iſta diſcedo tanquam ex hoſpitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diuerſorium nobis non habitandi dedit. O præclarum diem, cum ad illud animorum concilium, cœtumq; proficiſcar, & cùm ex hac turba, & colluuione diſcedam! proficiſcar enim non ad eos ſolum viros, de quibus ante dixi, ſed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cuius a me corpus crematum eſt, quod contra decuit, ab illo meum: Animus vero non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profectò loca diſceſſit, quo mihi ipſe cernebat eſſe veniendum. Quem ego meum caſum fortiter ferre viſus ſum, non quod æquo animo ferrem: ſed me ipſe conſolabar: exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum, & diſceſſum fore. His mihi rebus Scipio (id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti) leuis eſt ſenectus, nec ſolum non moleſta, ſed etiam iucunda,

* Laurentius Valla cap. 58 lib 1. legit habeo, atque ita legiſſe videtur Theodo. Gaza.

* Peliam recoxerit.

Prouerbium.

Sic vixit Cato, vt fruſtra ſe natum nõ exiſtimet.

Commorandi, non habitandi diuerſorium habemus.

cunda. Quod si in hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam, libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (vt quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam, non vereor ne hunc errorem meum mortui Philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura vt aliarum omnium rerum, sic viuendi modum. Senectus autem peractio aetatis est, tanquam fabula, cuius defatigationem fugere debemus, praesertim adiuncta satietate. Habui haec de senectute, quae dicerem: ad quam vtinam perueniatis, vt ea, quae ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus peractio aetatis.

M. T. CICERONIS DE SENECTVTE FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS PARADOXA, AD MARCVM BRVTVM.

ANimaduerti, Brute, sæpe Catonem auunculum tuum, cùm in Senatu sententiam diceret, locos graues ex Philosophia tractare, abhorrentes ab hoc vsu forensi, & publico: sed dicendo consequi tamen, vt illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eò maius est illi, quam aut tibi, aut nobis, quia nos ea Philosophia plus vtimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (mea sententia) Stoicus & ea sentit, quæ non sane probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neq; dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de Continentia, de Morte, de omni laude Virtutis, de Dijs immortalibus, de Charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratorijs ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasijs, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contráque opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur: tentarè volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, & ita dici, vt probarentur: an

Paradoxa, id est, præter opinionem.

alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio. Eoq; ſcripſi libentius, quod mihi iſta παιδεύσεα, quæ appellantur, maxime videntur eſſe Socratica, longéq; veriſſima. Accipies igitur hoc paruum opuſculum lucubratum his iam contractioribus noctibus: quoniam illud maiorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Deguſtabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus vti conſueui, cùm ea, quæ dicuntur in ſcholis διτυχῶ, ad noſtrum hoc oratorium trãsfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum vt proferas, nihil poſtulo: non enim eſt tale, vt in arce poni poſſit, quaſi illa Minerua Phidiæ: tale tamen eſt vt ex eadem officina exiſſe appareat.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλὸν: id eſt,

Quod ſolum bonum, honeſtum.

Pecunia & id genus non eſt in bonis connumeranda.

VEreor, ne cui veſtrũm ex Stoicorum hominum diſputationibus, nõ ex meo ſenſu deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen quod ſentio, & dicam breuius, quàm res tanta dici poſſit. Nunquam mehercule ego neq; pecunias iſtorũ, neq; tecta magnifica, neq; opes, neq; imperia, neq; eas, quibus maximè adſtricti ſunt, voluptates, in bonis rebus aut expetendis, eſſe numerandas duxi: quippe cùm viderem homines rebus his circumfluentes: ea tamen deſiderare maximè quibus abundarent. Neque enim vnquam expletur, nec ſatiatur cupiditatis ſitis: neque ea ſolùm quæ habent, libidine angendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. In quo equidem continentiſſimorũ hominum maiorum noſtrorum ſæpè requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, ſolo verbo, Bona putauerũt appellanda, cùm re ac factis longè aliter iudicauiſſent. Poteſtne bonum cuiquam malo

lo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, vt etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem, licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque ego vnquam bona perdidisse dicam, si quis pecus aut supellectilem amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem, vt opinor, qui enumeratur inter septem sapientes. Cuius cùm patriam Prienem cepisset hostis, caterique ita fugerent, vt multa de suis rebus secum asportarent, cùm esset admonitus à quodam, vt idem ipse faceret: Ego verò, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, Bonum? si quid rectè fit, & honestè & cum virtute est, id benè fieri, & rectè dicitur: & quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor Bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cùm sine appositione exemplorum lentius disputantur: vita atq; factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtiliùs, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num vllam cogitationem habuisse videantur ij, qui hanc Rempublicã tam preclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argẽti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delitias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos vnumquenque regum; vultis, incipiam à Romulo? vultis, post liberam ciuitatem ab ijs ipsis, qui liberauerunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascẽdit in cœlum? Iisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atq; virtutibus? Quid autẽ Numa Pompilius? minusne gratus Dijs immortalibus

Epiphonema quo concludit Biantis sententiam.

Pulchra distributio.

Inductione probat diuitias à veteribus Romanis non habitas in albo bonorum.

bus capedines, ac fictiles vrnulas fuisse, quã delicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum vero si quis rogat quid egerit in patria liberanda: si quis item reliquos eiusdem consilij socios, quid spectauerint, quid sequuti sint: num quis existat, cui voluptas, cui diuitiæ, cui denique præter officium fortis & magni viri quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porsennæ Q. Mutium impulit, sine vlla spe salutis suæ? Quæ vis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabritij? Quid tenuitas victus M. Curij sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, C. & P. Scipiones qui Carthaginensium aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? * Quid Africanus minor? quid maior? Quid inter horum ætates interiectus Cato? Quid innumerabiles alij? Nã domesticis exemplis abundamus. * An cogitasse quicquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse & præclarum videretur? Veniant igitur irrisores huius orationis ac sententiæ: & iam vel ipsi iudicent, vtrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthijs operibus abundant, an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atq; hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facile adduci solent, vt in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent accuratèque defendunt, voluptatem esse summum Bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur

Enumeratio vehemens & copiosa.

* alias, An putabimus quenquam horum cogitasse quicquam in vita sibi expetendum.

Permissio amarulenta.

Voluptas non est summũ bonum.

tur esse, non hominum. Tu, cum tibi, siue Deus, siue mater (vt ita dicam) rerum omnium Natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque diuinius, sic te ipse abycies, atq; prosternes, vt nihil inter te, atque inter quadrupedē aliquid putes interesse? Quicquamne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? Vt enim quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis maximè: neque est vllum bonum, de quo non is, qui id habeat, honestè possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriase & prædicatione extollit? Aqui si voluptas (quæ plurimorum patrocinijs defenditur) in rebus bonis habenda non est, eaque quo est maior, eo magis mentem è sua sede, & statu dimouet: profectò nihil est aliud bene, & beate viuere, nisi honestè & rectè viuere.

Repugnat bono, meliorem non facere.

Assumptio argumentationis.

Conclusio.

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν: id est,

Quod se ipsa contenta virtus ad beatè viuendum.

NEc vero ego M. Regulum arumnosum, nec infœlicem, nec miserum vnquā putaui. Non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non vlla virtus, non denique animus ipse, qui tot uirtutum præsidio munitus, tantoque comitatu virtutis septus, cum corpus eius *caperetur, *capi certè ipse non potuit. C. vero Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus vnus ex fortunatis hominibus, in aduersis vnus ex summis viris videbatur, quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis insane, nescis quantas vires virtus habeat; nomen tantum virtutis vsurpas, quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus

Inductio à loco coniugatorum.

* carpe tur.

* carp i.

totus aptus ex ſeſe, quique in ſe vno ſua ponit omnia. Cui autem ſpes omnis & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil poteſt eſſe certi, nihilque quod exploratum habeat permanſurum ſibi, ne vnum quidem diem. Eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus iſtiuſmodi, mortis, aut exilij minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recuſanti quidem euenerit, non modò non repugnãti. Quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo evigilauerunt curæ & cogitationes meæ? Siquidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, vt eo ſtatu eſſem: quem neque fortunæ temeritas, neq; inimicorum labefactaret iniuria. Mortemne mihi minitaris, vt omnino ab hominibus: an exilium, vt ab improbis demigrandum ſit? Mors terribilis eſt ijs, quorum cum vita omnia extinguuntur: non ijs, quorum laus emori non poteſt: exilium autem terribile ijs, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus: non ijs, qui omnem orbem terrarum vnam vrbem eſſe ducunt. Te miſeria, te arumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesq; cruciaris, cui nec ſatis eſt quod eſt, & idipſum quod habes, ne non diuturnũ ſit futurũ, times. Te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimat iudiciorum, atque legum. Quocunque aſpexiſti, vt furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te reſpirare non ſinunt. Quamobrem vt improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic bonus vir, & ſapiens, & fortis miſer eſſe nõ poteſt. Nec verò cuius virtus, moreſq; laudandi ſunt, eius non laudanda vita eſt: neque porrò fugienda vita eſt, quæ laudanda eſt. Eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem quicquid

Probat nec mortem, nec exilium mala eſſe.

quid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα; id eſt,

Æqualia eſſe peccata.

PArua, inquit, res eſt, atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum euentu, ſed vitijs hominũ metienda ſunt. In quo peccatur, id poteſt aliud alio maiu eſſe, aut minus: ipſum quidem illud peccare, quoquò te verteris, vnum eſt. Auri nauem euertat gubernator an palea, in re aliquantum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt alicuius libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm ſi etiã petulans fuiſſet in aliqua generoſa ac nobili virgine: peccauit vero nihilominus: ſiquidem eſt peccare, tanquã tranſilire lineas. Quod cũ feceris, culpa commiſſa eſt: quàm longè progrediare cùm ſemel tranſieris, ad augendam tranſeundi culpam nihil pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc vno tenetur, ſi arguitur non licere. Id ſiquidem nec maius, nec minus vnquam fieri poteſt: quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit. Quod ſemper vnum, & idem eſt, quæ ex eo peccata naſcuntur, æqualia ſint oportet. Quod ſi virtutes pares ſunt inter ſe, paria eſſe etiam vitia neceſſe eſt. Atqui pares eſſe virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri, facilimè poteſt perſpici. An virum bonum dices, qui depoſitum nullo teſte, cùm lucrari impunè poſſet auri pondo decem, reddiderit, ſi idem in decem milibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem enim, qui ſe in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus eſt conſentiens cum ratione, & perpetua conſtantia.

Æqualia peccata.

Declarant exempla, quę à ſpeciebus ſumuntur per indoctionem.

Similitudo.

Argumentatio ex vi definitionis.

Epiphonema

conſtantia. Nihil huic addi poteſt, quo magis virtus ſit: nihil demi, vt virtutis nomen relinquatur. Etenim ſi bene facta, rectè facta ſunt, & nihil recto rectius eſt: certè nec bono quidem melius quicquam inueniri poteſt. Sequitur igitur, vt etiam vitia ſint paria: ſiquidem prauitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui quoniã pares virtutes ſunt: recte etiam facta, quoniam à virtutibus proficiſcũtur, paria eſſe debent. Itemq; peccata, quoniam ex vitijs manant, ſint æqualia neceſſe eſt. A Philoſophis, inquis, iſta ſumis. Metuebam: ne à lenonibus diceres. Socrates diſputabat iſto modo. Bene hercule narras: nam iſtum doctum, & ſapientem virum fuiſſe memoriæ traditum eſt. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) vtrum potius de bonis eſt quærendum, quid bauli, atq; operarij, an quid homines doctiſſimi ſenſerint? præſertim cum hac ſententia non modò verior, ſed ne vtilior quidem hominum vitæ reperiri vlla poſſit. Qua vis eſt enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm ſi ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen? & æquè peccare ſe, ſi priuatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant? quãcunque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis?

Approbatio ex coniugatis.

Ab exemplo.

Nihilne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrẽ quis necet, an ſeruum? Nuda iſta ſi ponas, iudicari qualia ſint, non facile poſſunt. Patrem vita priuare, ſi per ſe ſcelus eſt, Saguntini, qui parentes ſuos liberos emori, quàm ſeruos viuere maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita, ſine ſcelere poteſt: & ſeruo ſæpè, ſine iniuria non poteſt. Cauſa igitur hæc, non natura diſtinguit: quæ quando alteri acceſſit, id fit propenſius: ſi vtrique coniuncta

eſt,

eſt, paria fiant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt. quod in ſeruo necando, ſi id fit iniuria, ſemel peccatur: in patris vita violanda multa peccantur. Violatur is, qui procreauit: is, qui aluit: is, qui erudiuit: is, qui in ſede, ac domo, atque in Repub. collocauit. Multitudine peccatorum præſtat, eóque pœna maiore dignus eſt. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna ſit, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. Quicquid non oportet, ſcelus eſſe: quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minibus rebus? Etiam. Siquidem rerum modum ſingere non poſſumus, animorum modum tenere poſſumus: Hiſtrio ſi paulo ſe moueat extrà numerum, aut ſi verſus pronunciatus eſt ſyllaba vna breuior aut longior, exibilatur, & exploditur: in vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, vt in ſyllaba, te peccare dices? Poetam non audio in nugis; in vitæ ſocietate audiam ciuem, digitis peccata dimetientem ſua? quæ ſi viſa ſint breuiora, leuiora qui poſſint videri? cum quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis: perturbata autem ſemel ratione, & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe videatur.

Exemplum à minore.

ὅτι πάντες οἱ μαινόμενοι id eſt.

Omnes ſtultos inſanire.

EGo verò te non ſtultum, vt ſæpe, non improbum, vt ſemper, ſed dementem, & inſanum * rebus * addicam neceſſarijs. *Sapientis animus magnitudine conſilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, vt mœnibus, ſeptus, vincetur, & expugnabitur, qui nec ciuitate quidem pelli poteſt? Quæ eſt enim ciuitas? Omniſne conuentus ferorum, & immanium? Omniſne etiam fugiti-*

Inuehitur in P. C. laudium. Vide num rationibus ſit legendum. * i. probabo.

fugitiuorum, ac latronum congregata vnum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas, cùm leges in ea nihil valebant, cùm iudicia iacebant, cùm mos patriùs occiderat, cùm, ferro pulsis magistratibus, Senatus nomen in Repub. non erat. Prædonum ille cõcursus, & te duce latrocinium in foro constitutũ, & reliquiæ cõiurationis à Catilinæ furijs ad tuum scelus, furoremq; conuersæ, num ciuitas erat? Itaq; pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatẽ sum, cum esset in Republica Consul, qui tum nullus fuerat: esset Senatus, qui tum occiderat: esset consensus populi liberi: cum esset iuris, & æquitatis (quæ vincula sunt ciuitatis) repetita memoria. At vide quàm ista tui latrocinij tela contempserim: iactam, & immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi: peruenisse tamẽ ad me nunquam putaui: nisi forte cum parietes disturbabas, aut cùm tectis sceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meũ est, neq; cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses * diuinam animi mei constantiã, meas curas, vigilias, cõsilia, * quibus Resp. inuicta stat, si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses: multò etiam magis, si illã mentem, vnde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec feci-sti, nec facere potuisti, reditum mihi glorioſum tua dedit iniuria, non exitum calamitoſum. Ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam salutem Senatus exteris nationibus, vt ciuis optimi commendabat: tu ne nunc quidem es ciuis, nisi forte idem hostis esse, & ciuis potest. An tu ciuem ab hoste natura, ac loco,

* diuturnam.

* quibus te inuitissimo stat Resp.

Conclusio à contrario.

loco, non animo, facti ſq; diſtinguis? Eadem in foro feciſti; armatis latronibus templa tenuiſti: priuatorum domos, adeſq; ſacras incendiſti. Cur hoſtis Spartacus, ſi tu ciuis? Potes autem eſſe tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exulē, tuo nomine, appellas, cum omnes meo diſceſſu exulaſſe Rempub. putent? nunquámne, homo amentiſſime, te circumſpicies? nunquámne quid facias conſiderabis, nec quid loquare? Neſcis exilium, ſcelerum eſſe pœnam? meum illud iter, ob præclariſſimas res à me ante geſtas, eſſe ſuſceptum? omnes ſcelerati atq; impij, quorum tute ducem eſſe profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules ſunt, etiam ſi ſolum non mutarunt. An, quum omnes leges te exulem eſſe iubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, QVI CVM TELO FVERIT? *ante Senatum tua ſica deprehenſa eſt:* QVI HOMINEM OCCIDERIT? *tu plurimos occidiſti:* QVI INCENDIVM FECERIT? *ades Nympharum manu tua deflagrauit.* QVI TEMPLA DEORVM OCCVPAVERIT? *in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiariſſimus tuus Cornificius de te priuilegium tulit, vt, ſi in opertum Bonæ Deæ acceſſiſſes, exulares. At, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles: Quomodo igitur tot legibus in exilium eiectus, nomen exulis non perhorreſcis? Romæ ſum, inquis. Et tu quidem in * operto fuiſti. Non igitur vbi quiſq; erit, eius loci ius tenebit, ſi ibi eum legibus * eſſe non oportebit.*

Argumentum à definitione exulis, & à legum autoritate.

Clodius repertus in templo Bonæ Deæ.

* al. portu. al. ponto.

* eſſe ſubiectū non op.

ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, πάντες δὲ οἱ μωροὶ, δοῦλοι: id eſt, *Omnes ſapientes liberos eſſe, & ſtultos omnes ſeruos.*

Inuehitur in M. Antoniū.

LAudetur vero hic Imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo?

aut

aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? Refranet primùm libidines, ſpernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, cæteras animi labes repellat: tùm incipiat alijs imperare, cùm ipſe improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere deſierit. Dum quidem his obediet, non modo Imperator, ſed liber habendus omnino non erit. Præclare enim eſt hoc vſurpatum à doctiſſimis, quorum authoritate nõ vterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hac habenda eſſet oratio: cùm verò apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt, cur ergo ſimulem me, ſi quid in his ſtudijs operæ poſuerim, perdidiſſe? Dictũ eſt igitur aboruditiſſimis viris, niſi ſapientem, liberum eſſe neminem. Quid eſt enim libertas? poteſtas viuendi, vt velis. Quis igitur viuit, vt vult, niſi qui rectæ ſequitur: qui gaudet officio: cui viuendi via conſiderata, atque prouiſa eſt: qui legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequitur, atque colit, quia id ſalutare maxime eſſe iudicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat demq; niſi libẽter, ac libere, cuius omnia cõſilia, reſq; omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodemq; referuntur: nec eſt vlla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipſius voluntas, atq; iudicium? Cui quidẽ etiam (quæ vim habere maximam dicitur) Fortuna ipſa cedit, quæ, ſicut ſapiens poeta dixit, Suis cuiq; fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit ſapienti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etſi, ita eſſe pluribus verbis diſſerendum eſt: illud tamen breui confitendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. Igitur omnes improbi, ſerui. Nec hoc tamen eſt, quàm dictu inopinatum, atque mirabile. Non enim-

Nemo liber niſi ſapiens.

breui conficiendum eſt.

ita

ita dicunt eos esse seruos, vt mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: sed, si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis suo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille mihi liber videtur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit, dandum est: vocat, veniendum: ejcit, abeundum: minatur, extimescendum? Ego verò istum non modò seruum, sed nequissimum seruum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque, vt in magna familia seruorum, sunt alij lautiores (vt sibi videntur) sed tamen serui, Atrienses, topiarij: pari stultitia sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, principes ciuitatis. Vos verò ne conseruorum quidem vestrorum principes estis. Sed vt in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui vngunt, qui verrunt, qui spargũt, nõ honestissimum locũ seruitutis tenent: sic in ciuitate, qui se istarũ rerũ cupiditatibus dediderunt, ipsius ciuitatis locum pene infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperijs, & prouincijs præfui. Gere igitur animũ laude dignũ. * *Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti, omitto vnde sustuleris, & quomodo habeas: intuentẽ te, admirantem, clamores tollentem cùm video, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. Nonne igitur sunt illa fastina? Sunt: nam nos quoq; oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non vt vincula virorum sint, sed vt oblectamenta puero-*

Epiphonema quod claudit sententiam.

Similitudo.

* Hic locus variat, de quo vide ea quæ post Annotationes Erasmi adiecimus.

*puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquẽ istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cùm ipse totã Corinthum contempsisset, vtrùm illum ciuem excellentem, an Atriensem seruũ diligentem putaret? Reuiuiscat Marcus Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatũ fuit, prater ipsos, & videat aliquem summis populi beneficijs vsum, barbatulos mnlulos *captantẽ. Murenam, lampredam vocauit. * acceptantem de piscina, & pertractantem, & murenarum copia gloriantem, nonne hunc hominem ita seruum iudicet, vt ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam cõditionem recusant durissimæ seruitutis? Hereditatis spes, quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non obseruat? Loquitur ad voluntatem: quicquid denunciatum sit, facit: assentatur, assidet, miratur, Quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? Quid iam illa cupiditas (qua videtur esse liberior) honoris, Imperij, prouinciarum? Quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm vehemens? Cethego, homini non probatissimo, seruire res coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Qua seruitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est Dominus exortus, ex conscientia peccatorũ, timor? Quam est illa misera, quam dura seruitus! Adolescentibus paulo loquacioribus est seruiendũ? omnes qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Iudex vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non est omnis metus ser-*

Seruitus ex conscientia. Adolescentes dicit, qui malos ciues accusabant.

nitus?

uitus? *Quid valet igitur illa eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis, quàm sapiens oratio?* ERIPITE NOS EX SERVITVTE. *Quæ est ista seruitus, tã claro homini, tamq́, nobili? Omnis animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, seruitus est.* NOLITE SINERE NOS CVIQVAM SERVIRE. *In libertatem vindicari vult? Minimè. Quid enim? adiungit,* *NISI VOBIS VNIVERSIS: *Dominum mutare, non liber esse vult.* QVIBVS ET POSSVMVS ET DEBEMVS. *Nos verò, siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito: quandoquidem potes: debere ne dixeris, quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus: ille videat quomodo imperator esse possit: cùm eum ne liberum quidem esse, ratio & veritas ipsa conuincat.*

Seruitus quid sit.

* Sic forte melius. Nisi vobis vniuersis, quibus & possumus, & debemus Dominium mutare, &c. Redit ad Antonium, & abrupte concludit.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος ἐστι id est,

Quòd solus sapiens diues sit.

QVæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solúsne tu diues? Proh Dij immortales! egone me audiuisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solúsne tu diues? Quid sine diues quidem? Quid si pauper etiam? Quem enim intelligimus diuitẽ? aut hoc verbum, in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, vt ad liberaliter viuendum facile contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet se iudicet diuitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Qui nihil sibi deesse putat, nihil curat amplius: Qui satiatus est, aut contentus etiam pecunia: concedo diues est. Sin autem

Contra M. Crassum omnium Romanorum ditissimum.

propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cùm isti ordini ne honestus, quidē possit esse vllus: si quotidiè fraudas, decipis, poscis, paciscēris, aufers, eripis: si socios spolias, ærarium expilas: si testamenta amicorum expectas: aut ne expectas quidem, at ipse supponis: hæc vtrùm abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis diues, non arca appellari solet. Quamuis illa sit plena, dum te inanem videbo, diuitem non putabo. Etenim ex eo quantum cuique satis est, metiuntur homines diuitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus? Duas? maiore. Plures? maiore etiam. Si, vt aiunt, Danai, quinquaginta sunt filiæ: tot dotes magnam quærunt pecuniam.

* satis.

Conclusio.

*Quantum enim cuique * opus est, ad id accommodatur, vt ante dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire possint: hūc quomodo ego appellabo diuitem, cùm ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cùm diceres neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus iam pridem vix potest. Igitur hoc proposito nunquàm eris dives, antequàm tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, vt eo tueri sex legiones & magna equitum, ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitem: cui tantum desit, vt expleas id quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquàm obscurè tulisti. Nam vt ijs, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tua pariter*

Quem diuitem appellabat Crassus.

Declarat rem admissa similitudine.

pariter accusatorum, atque iudicum consociatos greges, qui innocentes, & pecuniosos reos eodem te autore corruptela iudicij molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs, & intercessiones pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiendasq; prouincias, qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum libertis, cùm clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordetur, qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia venalia, delectum, decretum, alienam, suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium? quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis vnquam hunc verè dixerit diuitem? Est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquàm omnino es futurus dives. Meam autem, quoniam pecuniam contemnis, & rectè: est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atq; æstimanda res sit, vtrùm tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricij dabat, an cõtinentiã Fabricij, qui illam pecuniã repudiabat? vtrùm aurum Samnitum, an responsum M. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profecto, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem vt quisque, quod plurimi sit, possi-

Dimissiones in diuersum missiones.

Colligit argumentationem, & concludit.

Epiphonema ex quo concludit.

deat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute diuitiæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri, & argenti, pluris quàm virtus æstimanda est. O dij immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia? Venio enim iam ad sumptuosos: relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædijs sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea fasciēti, & signa, tabulas, supellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus, est sed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Vter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? Cuius possessio quò est maior, eò plus requirit ad se tuendam: an qua suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortasse in huius seculi errore versor? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim aediculas in Carinis, & fundum in * Labicano: nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Vtinam quidē essemus. Sed non æstimatione census, verùm victu atq; cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vectigal est. Contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; diuitiæ. Et enim si isti callidi rerum æstimatores, prata, & areas quasdam magno æstimant, quòd ei generi possessionū minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda Virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest vnquam: nec naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum,

Conclusio per contentionem,

* C. Fabricium Luscinum significat, quem ter in his Paradoxis iam nominauit.

* Licopo.

Collatio cui subiungit expositionem sententiæ.

Nota virtutis potentiā.

ſtatum, nec temporum permutatione mutatur? qua prediti qui ſunt, ſoli ſunt diuites. Soli enim poſſident res & fructuoſas, & ſempiternas: ſoliq́ (quod eſt proprium diuitiarum) contenti ſunt rebus ſuis: ſatis eſſe putant, quod eſt; nihil appetunt, nullare egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & auari, quoniam incertas, atque in caſu poſitas poſſeſſiones habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inuentus eſt, cui quod haberet eſſet ſatis: non modo non copioſi, ac diuites, ſed etiam inopes ac pauperes exiſtimandi ſunt.

M. T. CICERONIS PARADOXORVM FINIS.

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS.

Ex libro de Repub. sexto.

CVm in Africam venissem * M. Manilio Consule, ad quartam legionem Tribunus (vt scitis) militum, nihil mihi potius fuit, quàm vt Masinissam conuenirem, regem familiæ nostræ iustis de causis amicissimum.

* à Manlio Consule ductus, ad q.

Ad quem vt veni, complexus me senex collachrymauit, aliquantoq; post suspexit in cœlum, & grates, inquit, tibi ago summe Sol, vobisq; reliquis cœlites, quod antequàm ex hac vita migro, conspicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor: ita nunquàm ex animo meo discedit illius optimi, atque inuictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra Rep. percontatus est, multisq; verbis vltrò citròq; habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus, cùm senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque eius non solùm facta, sed etiam dicta meminisset. Deinde vt cubitum discessimus, me, & fessum de via, & qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus loquuti: fit enim ferè, vt cogitationes, sermonesq; nostri pariant aliquid in somno, tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicèt sæpissimè vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus

nus se ostendit illa forma, quæ mihi ex imagine eius, quàm ex ipso erat notior. Quem vt agnoui, equidem cohorrui. Sed ille, Ades inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ. Vide sne illam vrbem, quæ parêre pop. Rom. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere (ostendebat autem Carthaginem de excelso & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandã nunc venis pene miles? hanc hoc biẽnio consul euertes, eritq; cognomen id tibi per te partũ, quod habes ex nobis adhuc hereditarium. Cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris. censorq; fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam, delegère iterum absens consul, bellumq; maximum conficies, Numantiamque excindes. Sec cum eris curru Capitolium inuectus, offendes Rempub. perturbatam consilijs nepotis mei. Hic tu Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, consilijq; tui. Sed eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam cùm ætas tua septenos octies Solis anfractus, reditusq; conuerterit, duoq; hi numeri (quorum vterque plenus, alter altera de causa habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te vnũ atq; tuum nomen se tota conuertet ciuitas. Te senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebuntur. Tu eris vnus, in quo nitatur ciuitatis salus. Ac ne multa, dictator Remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cùm exclamasset Lælius, ingemuissentq; cateri vehementiùs, leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, ne me è somno excitetis, & pax sit rebus: audite cætera. Sed quo sis Africane alacrior ad tutandam Rempublicam, sic habeto: Omnibus

bus qui patriã conſeruauerint, adiuuerint, auxerint, certum eſſe in cœlo, ac definitum locum, vbi beati æuo ſempiterno fruuntur. Nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtuſq; hominum iure ſociati, quæ ciuitates appellantur: harum rectores, & conſeruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etſi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm inſidiarum à meis, quæſiui tamen viueretne ipſe, & pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitraremur. Immò verò, inquit, ij viuũt, qui è corporũ vinculis tanquàm è carcere euolauerunt. Veſtra verò quæ dicitur vita, mors eſt. Quin tu aſpicis ad te venientem Paulum patrem. Quem vt vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atque oſculans flere prohibebat: atque ego vt primùm fletu repreſſo loqui poſſe cœpi, Quæſo, inquam, pater ſanctiſſime, atque optime, quando hæc eſt vita (vt Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad vos venire propero? Non eſt ita, inquit ille. Niſi enim Deus is, cuius hoc templum eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodijs liberauerit, huc tibi aditus patere non poteſt. Homines enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hiſque animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſydera, & ſtellas vocatis, quæ globoſæ, & rotundæ diuinis animatæ mentibus circulos ſuos, orbeſq; conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia corporis: nec iniuſſu eius, à quo ille eſt vobis datus, ex hominum vita migrandum eſt, ne munus humanum aſſignatum à Deo

defugiſſe

defugisse videamini. Sed sic, Scipio, vt auus hic tuus, vt ego qui te genua, iustitiam cole, & pietatem: quæ cùm sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria, maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui iam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus) quem vos (vt à Graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera, & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquàm ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omniũ, quas esse nunquàm suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ vltima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terræ magnitudinẽ facilè vincebant. Iam verò ipsa terra ita mihi parua visa est, vt me imperij nostri, quo quasi punctum eius attingimus, pæniteret. Quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Nonne aspicis, quæ in templa veneris? Nouem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia, quorum vnus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes cõplectitur, summus ipse deus, arcẽs & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui voluũtur, stellarũ cursus sẽpiterni: cui subiecti sunt Septẽ, qui versantur retrò cõtrario motu, atq; cœlum. Ex quibus vnũ globũ possidet illa, quam in terris Saturniã nominãt, deinde est hominũ generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. Tũ rutilus horribilisq; terris, quẽ Martẽ dicitis. Deinde subter mediam ferè regionẽ Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminũ reliquorũ, mẽs mũdi, & tẽperatio, tãta magnitudine, vt cuncta sua luce lustret, & cõpleat.

Hunc

Hunc vt comites consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cursus. In infimoq; orbe Luna radijs Solis accensa cõuertitur. Infra autẽ eam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominũ Deorũ munere datos. Supra Lunã sunt æterna omnia. Nã ea, quæ est media, & nona, tellus neq; mouetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo motu pondera.

* alias nutu.

Quæ cùm intuerer stupẽs, vt me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium conficitur: qui acuta cum grauibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus ineitari possunt, & natura fert, vt extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acutè sonent. Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atq; infimus. Nam terra nona immobilis manens, ima sede semper hæret cõplexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurij, & Veneris,

Hic locus variat. al. modus.

** modorum septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omniũ ferè *nodus est. Quod docti homines neruis imitati, atq; cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum: sicut alij, qui præstantibus ingenijs in vita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu opleta aures obsurduerunt: nec est vllus hebetior sensus in vobis: sicut in illis, vbi Nilus ad illa,*

Catadupa.

qua Catadupa nominãtur, præcipitat ex altissimis mõtibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi carat. Hic verò

tantus

tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, vt eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis aduersum, eiusque radijs acies vestra sensusq; vincitur. Hæc ego admirans, referebã tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac damum: quæ si tibi parua (vt est) ita videtur, hæc cælestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quàm expetendã gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris & angustis vndique locis, & in ipsis quasi maculis, vbi habitatur, vastas solitudines interiectas. Hosq; qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, vt nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim * auersos, partim etiam aduersos stare vobis. à quibus expectare gloriã certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitã, & circundatam cingulis, è quibus duos maximè inter se diuersos, & cœli verticibus ipsis ex vtraque parte subnixos obriguisse pruina vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille (in quo qui insistunt, aduersa vobis vrgent vestigia) nihil ad vestrum genus. Hic autem alter subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis angusta verticibus, lateribus latior, parua quædã insula est: circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quàm sit paruus, vides. Ex his ipsis cultis, notisq; terris, num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc quem cernis,

* transuersos.

cernis transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orientis, aut * obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austrinue partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò quantis in angustijs vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem, qui de * vobis loquuntur, quàm diu loquentur? Quinetiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps, laudes vniuscuiusq; nostrũ, à patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluniones, exustionesq; terrarũ, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autẽ interest ab ijs, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati sint? Qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo vnius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo solis, id est, vnius astri reditu metiuntur: re ipsa autem cum ad idem vndè semèl profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis internallis retulerint: tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. Namque vt olim deficere sol hominibus, extinguiq; visus est, cum Romuli animus hac ipsa in templa penetrauit: ita quandocunque eadem parte sol eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisq; reuocatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondùm vigesimam partem scito esse conuersam. Quocircà si reditum in hunc locum desperaueris, in quo omnia sunt magnis, & prestantibus viris, quanti tandem est ista

hominum

al. abeuntis.

al. nobis.

hominũ gloria, quæ pertinere vix ad vnius anni partem exiguam potest? igitur altè spectare si voles, atq; hanc sedem, & æternam domum contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmijs humanis spẽ posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alij loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustijs cingitur ijs regionum, quas vides, nec vnquam de vllo perennis fuit, & obruitur hominũ interitu, & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, Ego vero, inquã, ô Africane, si quidem bene meritis de patria, quasi limes ad cœli aditum patet, quanquàm à pueritia vestigijs ingressus patrijs & tuis decori vestro non defui: nunc tamen tanto præmio proposito enitar multò vigilantiùs, Et ille: Tu verò enitere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc. Nec enim tu is es, quem forma ista declarat: sed mens cuiusq;, is est quisq;, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: si quidẽ Deus est qui viget, qui sentit, qui meminit, qui præuidet, qui tã regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & vt ipsum mundũ ex quadam parte mortalẽ ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. Nam quod semper mouetur, æternum est: quod autẽ motum affert alicui, quodq; ipsum agitatur aliundè, quando finem habet motus, viuendi finẽ habeat necesse est. Solum igitur, quod seipse mouet, quia nũquàm deseritur à se, nunquàm remoueri quidẽ desinit: quin etiã cæteris, quæ mouẽtur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autẽ nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsũ autẽ nulla ex re fieri

potest

*poteſt: nec enim eſſet hoc principiũ, quod gigneretur aliunde. Quod ſi nunquàm oritur, nec occidit quidem vnquàm. Nam principiũ extinctum nec ipſum ab alio renaſcetur, nec ex ſe aliud creabit: ſiquidem neceſſe eſt à principio omnia oriri. Ita fit, vt motus principium ex eo ſit, quod ipſum à ſe mouetur: id autem nec naſci poteſt, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisq; natura, * neceſſe eſt, nec vim vllam nanciſcatur, * quæ à primo impulſu moueatur. Cum pateat igitur æternũ id eſſe, quod à ſeipſo mouetur: quis eſt, qui hanc naturam animis eſſe tributam negei? Inanimatum eſt enim omne, quod impulſu agitatur externo. Quod autem anima eſt, id motu cietur interiore, & ſuo. Nam hæc eſt natura propria animæ, atq; vis. Quæ ſi eſt vna ex omnibus, quæ ſeſe moueat, neq; nata eſt certè, & æterna eſt. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autẽ hæ optimæ curæ, de ſalute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus velociùs in hanc ſedem, & domũ ſuam peruolabit: Idq; ociùs faciet, ſi iam tum cùm erit incluſus in corpore, eminebit foràs, & ea quæ extra erunt, contemplans, quàm maximè ſe à corpore abſtrahet. Nam eorum animi, qui ſe corporis voluptatibus dediderunt, earumq; ſe quaſi miniſtros præbuerunt impulſuq; libidinum voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum, iura violauerunt: corporibus elapſi circum terram ipſam volutantur, nec in hunc locum, niſi multis exagitati ſeculis reuertuntur. Ille diſceſſit: ego ſomno ſtatim ſolutus ſum.*

* Conſiſtat.

M. T. C. DE SOMNIO SCIPIONIS FINIS.

Hunc librum Tenet Thomas Isted 1668

INDEX RERVM ET VERBORVM.

A.

ABstinentia Afric. P. 100 l. 41
Abstinentia beneuolentiam multitudinis conciliat. 101 16
Academiæ ratio quid à cæteris differat. 72.2
Accij poëtæ Versus de Atreo. 146.29
Accusatoris nomen fugiendum. 89.14
Accusatio multos illustrauit. ead. 1
Accusare innocentes, impium. ead. 18
Accusatio laudem peperit L. Crasso adolescenti. 88.32
Accusatio quibus de causis suscipienda. 88.89
Acta agere. 148.10
Actio cognitioni anteponẽda. 65.28
Actione in omni suscipiẽda, consideranda sunt honestas & efficiendi facultas. 33.34 & modus. 60.8
Adiuuare opera præstantius, quàm pecunia. 90.13
Admirabilitas quibus rebus compatetur. 83.11
Adolescentes quibus è rebus commendationem petere debeant. 152.7
Adolescens aliquid senile habere debet. 206.10
Adolescentiæ vituperatio. 199.27
Adolescentiæ ver comparatur. 211
Adolescentiũ petulantia magis est, quam senum. 206.1
Adolescentia multo plures, quàm senectus, mortis casus habet. 208.19
Adolescentum imbecillitas consilij propria. 50.51
Adulari, passiuè. 40.15
Ab adulatoribus facilè falluntur omnes. ibid.
Adulator occultus. 322.7
Æacus. 43.1
Ædes ruinosæ & materiatæ. 126.11
Ædilitatum splendor. 92.24
Æginetis pollices præcisi. 123.15
Ægina propinqua Piræo. ibid. 18
Æquitas lucet ipsa per se. 55.28
Æsopus, fabularum actor. 50.1
Ætate vt quisque antecedit, ita sententiæ principatum tenet in augurum collegio. 240.9
Ætati cuique sua tempestiuitas data est. 204.24
Ætati cuique sua sunt studia. 60.1
Ætatibus corroboratis amicitiæ iudicandæ sunt. 100.16
Aëchionis tabula. 239.25
Africani dictum pulcherrimum

mum. 40.5
Africanus imitatus patrem. 101.5
Africanus Prior anno ante censorem M. Catonē mortuus est. 199.11
Africanus maior. 233.18
Africanus minor. ibid.
Agamemnō immolauit Iphigeniam filiam. 142.11
Agesilaus 75.6.
Agis rex occisus. 102.11
Agraria lex Philippi. 99.19
Agri fertiles imitandi 23.29
Agriculturæ laus. 212. 64.25
Agricolarū voluptates. ibid.
Agri bene culti laus. 65.16
Agrigentinus quidā doctus vates. 162.27
Aiax, tragædia. 49.21
Aiax Telamonius. 50.1
Albinus Sp. 194.19
Alexander. 75.7
Alexander Macedo humanitate superatus à patre. 39.31
Alexander Pheræus ab vxore interfectus. 79.6
Ambitiosos quorum similes esse dixerit Plato. 38.19
Amicitia honesto excitatur. 26.17
Amicitia vnū ex pluribus efficit Pythagoras voluit. 26.18
Amicorum consilium in rebus secundis maxime necessarium. 40.11
Amicorum paria rarissima. 159.10
Amicitia maxime perturbat officia. 122.6
Amicitiæ præstat iustitia. ib.
Amicitiæ prima lex, vt neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati 189.5
Amicitia orta à natura, non ab indigētia. 164.10. 165.14
Amicitiam vsque ad extremum vitæ diem permanere cur difficile sit. 166.27
Amicitias qui magis quærant. 171.8
Amici qui deligendi. 177.21
Amicitiæ veræ difficillimè reperiuntur in ijs qui in honoribus reque publica versantur. ibid. 15
Amicus certus in re in certa cernitur. ibid. 21
Amicitiæ fines ac termini, deq; ijs variæ sententiæ. 174.20
Amicitiæ ne in graues inimicitias conuertantur, cauendum est. 182.8
Amicitiæ quæ minus probātur, diffuendæ magis, quàm discindendæ sunt. 181.21
Amicitia inter æquales magis elucet. 26.6
Amicitiæ veræ sempiternæ sunt. 166.18
Amicitia quare propinquitati præstet. 160.27
Amicus, tanquam alter idem. 220.11
Amor princeps est ad beneuolētiā coniungendā. 165.8
Amici noui. 179.3
Amicorum bene suadentium auctoritas in amicitia plurimum valere debet. 170.21
Amicorum caussa multa facimus, quæ nostra caussa non faceremus

faceremus. 174.29
Amicitia quid sit. 161.3
Amicorum omnia communia. 25
6
Amare quid sit. 189.25
Amilcar Annibalis pater. 143.1
Animantium omnium communis sui fuorumq; tuendi cura. 8.15
Animorum natura cur mortalis esse non possit. 222.223
Animus hominis diues, non arca appellari debet. 244.7
Animi vitia grauiora. 115.14
Animi motus in quo versari debeant. 44.23
Animus cælestis ex altissimo domicilio depressus in terram. 123
Animo nihil præstantius. 231.3
Animus in custodia corporis quo ad deo videtur, retinendus. 428.30
Animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re. 114.20
Animi generi hominum deorum munere dati. 212.13
Animi opera maiora, quàm corporis. 87.20
Animorum natura æterna 185.11
Animorum vis duplex. 44.16
Animorum motus duplices. 56.29
Annibal callidus. 47.24
Annibal crudelis. 19.29
Annulus Gygis. 119.27
Annum solis reditu metimur. 252
18
Annus vere vertens multa hominum secula complectitur. ibid.23
Antipater Tyrius. 134 28
Antiopa, tragœdia. 50.1
Antipatri opinio de honesto. 125
12
Apellis Venus. 109 23
Apollinis Pythij oraculum. 101 15
Ἀπονία. 45.18
Appetitus rationi lege naturæ subiectus est. 44.24
Appius Claudius cæcus, pacis cũ Pyrrho dissuasor. 198.11
Appius cæcus quatuor filios, quinque filias habuit. 206. 5
Appij oratio, qua pacem cum Pyrrho dissuasit. ibid.
Aqua hæret. 151.19
Aquilii de dolo malo formulæ. 128.129
Arati præclarum consilium ad constituendam remp. 102.20
Aratus Sicyonius Nicoclem tyrannum occidit. ibid.23
Arbitrorum formulæ. 132.9
Architas Tarentinus. 207.8
Areopagitas constituit Solõ. 34.2
Arganthonius quidam octoginta regnauit annos, centum & viginti vixit. 230.9
Argentarij apud omnes ordines gratiosi. 128.1
Aristides iustus. 111.23
Aristidis auctoritas Athenis. 114
11. sententia de Themistoclis consilio. ibid.
Aristippus auctor sectæ Cyrenaicæ & Anicęriæ, omne bonum in voluptate posuit. 150.28
Aristo. 5
Aristo Chius de senectute scripsit 192.21
Aristoteles. 4
Aristoteles quid de pecuniarum

effusionibus sentiat. 91.8
Aristotelis opinio de honesto. 139.2
Artificia quæ liberalia, quæ sordida. 60.18
Assentatio ab amicitia removenda. 186.26
Astutiæ tollendæ. 132.21
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt. 132.18
Atreus. 43.5
Athenæ exemplis illustres. 73
Athenienses in Æginetas duri. 73.15
Atilius Regulus iterum à Pœnis captus 143.30
Atilius vigilãdo necatus. 144.17
Atilius Calatinus primarius populi vir. 216.21
Atilius L. cur sapiens habitus. 258.25
Atticus Pomponius cognomen Athenis reportauit. 192.1
Attic. P. Sulpitio multum vrebatur, 154.1
Attij poetæ versus de regno. 38
5
Auaritia senili nihil absurdius. 218
14
Auaritia nullũ est terrius vitium. 101.10
Auaritia populos omnes perdit. ibid.
Auari plus semper appetunt. 184
21
Auaritia Spartam perditura. 101
16
Auaritia iniuriæ præcipua causa. 13
Auaritiæ vituperatio. 101

Auctio de bonis ciuium. 103.30
Augures maiores natu, ijs etiam qui cum imperio sunt, anteponuntur. 268
Auspicia quæ sunt optima. 196.16

B

Argulus Illyrius latro. 85.6
Beata vita in quo contineatur, ex Metrodori sententia. 151.4
Bella cur suscipienda. 17.31
Bellicæ gloriæ studium in veteribus Romanis. 29.1
Bellum de salute, cum Celtiberis, cum Cimbris: de imperio, cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho. 19.28
Bellicæ res maiores ac fint vrbanis, an contrà. ibid.
Bella iusta quæ. 19.15
Bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum. 92.22
Belli gloria adolescentibus quærenda. 87.8
Bene agier quid sit, 132.12
Bene & beate viuere nihil aliud est, nisi honestè & rectè viuere. 231.16
Benefacta malè locata, malefacta sunt. 94.22
Beneficia citra iniuriam esse debent. 197.17
Beneficia quæ plurimi faciendi. 93.27
Beneficentia, benignitas, liberalitas, eadem. 12.8
Beneficentia Herculem in deorum numerum retulit. 114.30
Benefici & liberales natura, inanis. 165.27

Beneficium qui dat, mores non fortunam sequi debet. 97.17
Beneficia in quos conferenda. 94.16
Beneficij immemorem omnes oderunt. 94.31
Beneficia in singulos. 97.1
Beneficia in remp. 99.6
Beneficia in egentissimos quosq; præcipuè conferenda. 94.143
Beneficia omnibus communicanda, quæ. 96.6
Benevolentiam adolescentuli ardore quodam amoris indicant. 23.10
Benevolentiam ciuium blanditijs & assentationibus colligere turpe est. 176.17
Benevolentiæ colligendæ præcepta. 81.25
Benevolentiæ ratio. 23.18
Benignitas quas cautiones habeat. 21.27
Benignitas quæ sit vtilis reip. 93 94
Benignitas largitioni anteponenda. ibid.
Benignitate nihil hominis naturæ accommodatius. 22.27
Benignitas propensior esse debet in calamitosos. 94.16
Bias sapiens. 226.8
Biantis patria Priene. ibid.9
Bias omnia secum portabat. ibi.11
Blandus amicus à vero internosci potest adhibita diligentia. 187 14
Bona bonis quæ anteponantur. 107.25
Boni viri qui sint. 132.12
Bonum virum esse semper, est vtile. 136.16
Boni viri qui appellandi sint. 160 19
Bonus nemo miser esse potest. 216 hn.7
Boni viri definitio. 134.17
Bonum summum, conuenienter naturæ viuere, è Stoicorum sententia. 112.1
Bona & omnia sunt habenda quæ secundum naturam fiant. 99.24
Bonorum æquatio non laudandore quodam amoris indicant. 99.14
Bonum solum honestum. 99.24
Bona casus incerta. 161.8
Bonitatem qui tollant, 116.1
Brutus quid in patria liberanda spectarit. 230.4
Brutus accusator. 89.15
Brutus L. in liberanda patria interfectus est. 274

C

Cæcilius. 205.30
Cæcilij versus contra senectutem. 201.13
Cæsar tyrannus. 78.1
Cæsar C. regnandi causa perfecit omnia. 14.9
Cæsaris largitiones nō liberales, sed iniustæ. 22.10
C. Cæsar L. F. 87
Cæsar reprehensus. 137.5
Cæsar Caruli patris frater. 29.23
Cæsaris dictatoris vita per anno. 103.104
Cæsar dictator ciuium bona vendidit. ibid.
Callicratidas nimio gloriæ studio Lacedæmonios nocuit. 57.8

Cel'ipho philoſophus. 152.8
Calphurnius P.Lanarius. 130.22
Calumniæ exempla. 16.17
Calypſo. 40.7
Cannius C. 227.23
Campus Martius. 46.5
Ad Carceres à calce reuocari. 7 9
Carthago euerſa à Pauli filio. 101.5
Carthago deleta. 18.8
Caſtigatio omnis vacare contumelia debet. 39.8
Catonis ſenis præcepta quatuor ad vtilitatem rei familiaris. 105 28
Catonis facta, Socratis dicta laudantur. 156.23
Cato Cenſorius Græcarum literarum perſtudioſus in ſenectute. 192.27
Cato M.prætor. 195.29
Catonis liber de rebus ruſticis. 64.27
Cato Vticenſis nimis acerbus in publicanos & ſocios ærarij cauſſa. 139.18
Catonis dictum. 186.14
Cato Vticenſis cur ſe interficere debuerit. 49.11
Cato ſapiens habitus. 111.27
Catonis maioris dicta. 105.30
Cato ſenex collegit ὑπομνήματα 45.28
Catonis egregia laus. 130.25
Cato M. legem Voconiam ſuaſit. 197.2
Cato M. quo anno natus. 125.25
Catonis M. de Carthagine ſuſpicio. 199.5
Cato Bruti auunculus. 227.5
Cato inter Africanorum ætates interiectus. 230.19
Cato M.miles. 195.26
Cato perfectus Stoicus. 227.13
Cato Cenſorius Africani prioris feré æqualis. 106.15
Cato cur ſapiens habitus. 194.6
Cato è vita diſcedit tanquam ex hoſpitio, non tanquam ex domo. 200
Cato repueraſcere non vult. ibid.
Gato M. quæſtor. 195.28
Catulus Q.Pompeio nō inferior. 34.29
Catulorum ſermo qualis. 48.10
Catuli optimè Latina lingua vti putabantur. 57.20
Celare & tacere, non idem ſunt 125.26
Cella vinaria, olearia, penaria. 214.3
Cenſor L.Mummius. 101.7
Cenſor Africanus. ibid.5
Cethegus. 195.30
Cethegus M. Suadæ medulla dictus ab Ennio. 211.28
Chryſippi dictum. 121.26
Ciceronis de oppreſſa coniuratione gloriatio. 35.4
Ciceronis verſus. 65
Cicero ſtante repub.plus temporis in agendo, quàm in ſcribendo ponebat. 69.27
Cicero Academicus fuit. 72.1 113.11
Ciceronis de gloria libri duo. 81 10
Ciceronis Lælius. ibid.
Ciceronis filij laus in re militari. 8.8

Cicero

Cicero M. omnes honores adeptus suo anno. 93.23
Cicero M. scripsit libros de rep. 94.6
Ciceronis ædilitas. 93.24
Cicero consul. 23.93
Cicero Academicus. 113.11
Ciceroni in ingrata repub. neque mors, neque exilium recusanti euenissent. 232.13
Ciceroni reditum glorioſum inimicorum dedit iniuria, non exitum calamitoſum. 237.27
Cincia lex à Maximo laudata. 195 31
Cincinnatus dictator. 163
Cineas Theſſalus. 208.27
Cimon Athenienſis. 95.29
Circe. 49.17
Ciuitas, quæ dici poſſit. 235.31
Ciuitatis cum familia comparatio. 239.19
Ciuis quis ſit. 236.29
Ciuitatum rectoribus & conſeruatoribus patet in cœlum aditus. 348.1
Claudij Centumali factum improbum. 130.19
Claudij Ap. F. ædilitas. 92.29
Clodij P. Conatus. 93.16
Clementia & placabilitas magnis viris digniſſima. 38.31
Cleombrotus inuidiam timens, Lacedæmonios perdidit. 37.16
Clytemneſtra, tragœdia. 49.32
Colendi qui. 63.20
Collatinus Tarquinius à Bruto collega emiſſus. 121.4
Communitas hominũ falsò orta dicitur à neceſſitate vitæ. 67.5
Communia ciuibus inter ſe quæ ſint. 152.6
Comœdia antiqua. 45.25
Comparatio pulcherrima. 107 22
Concordia fundamentum reip. 101.25
Coniugij ſocietas prima. 26.5
Conſideratio tempus, & diligentiam poſtulat. 31.6
Conſuetudinis maxima vis eſt. 178.32
Conſulatus Ciceronis. 93.4
Contemptus quos homines ſequatur. 83.23
Contentio. 57.4
Contentio plus ad g'oriam valet quàm ſermo. 88.21
Continentiæ tractatio. 150.25
Conuiuium melius Latini, quàm Græci nominarunt. 210.1
Corinthus cur deleta. 18.9
Corinth à Mummio euerſa. 107.7
Coriolanus. 167.25
Cornelij Scipionis P. facta ab Africano prædicantur. 246.15
Corporis bona externis anteponenda. 105.18
Coruncanius etiam ſenex reip. vtilis. 198.9
Craſſi M. de diuitijs opinio. 13 28
Craſſus M. 48.4
Craſſus L. 47.15
Craſſus L. adoleſcens ex accuſatione laudem conſecutus. 87.30
Craſſi diuitis ædilitium munus. 92.25
Craſſus pro diuitijs, de honeſto non curabat. 18.26
Craſſi L. copioſa magis quàm ſapiens

ens oratio. 141.2
Cratippus Peripateticorum princeps. 3.18.
Cratippi laus. 72.3
Cratippus ætate Ciceronis princeps philosophorum. 108.10
Crat. opinio de honesto. 117.32
Crudelitas inimica naturæ. 123.2
Cura optima de salute patriæ. 254
17
Curio vtilitatem præponebat æquitati. 139.25
Curius etiam senex reip. vtilis. 198.9
Curius M. oblatum aurum repudiauit. 214.2
Curi M. de Sanitibus, de Sabinis de Pyrrho triumphauit. 214.3
Curius M. extrema ætate rusi vixit. 214.2
Curii M. villa. ibid.
Curius M. & T. Coruncanus inter se coniunctissimi. 168.26
Curii M. tenuitas victus. 230.14
Curii M. domus nihil ornatum habuit præter ipsum. 240.6
Cynicorum inuerecundia. 55.12
Cyrillus quidam lapidibus obrutus. 324.5
Cyrus. 75.6
Cyrus Persarum rex agricultura maximè oblectatus. 215.20
Cyri morientis sermo, apud Xenophontem. 203.11
Cyri morientis de animorum æternitate oratio, apud Xenophontem. 223.6

D

DAmon Pythagoricus. 122.29
Debetur id, quod turpe est non reddere. 241
Decius P. quarto consulatu se pro repub. deuouit. 209.5
Decii duo. 111.22
Decorum. 41.19
Decorum ab honesto quid differat. ibid.
Decorum, fusum est per omnes partes honestatis. 42.17
Decori duplex descriptio. ibid.
Decorum poeticum. ibid.28
Decorum tribus in rebus positum est. ibid.18
Decorum ab honesto separari nõ potest. 41.20
Defensio accusatione laudabilior. 88.30
Defendendi interdum etiam nocentes. 88.89
Definitio necessaria principio disputationis. 6.9
Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. 119.20
Demetrius à Macedonibus relictus. 79.8
Demetrius Phalereus. 4.18
Demosthenes. ibid.25
Deos non nocere. 73.13
Deposita non semper reddenda. 142.15
Detrahendi de absentibus studiũ vitiosam naturã significat. 58.8
Dicæarchi liber de interitu hominum. 75.12
Diligentia in amicitijs comparandis. 176.24
Diligere oportet cum iudicaueris. 184.2
Dinomachus philosophus. 152.9

Diogenis Babylonii, Stoici, opinio de honesto. 125.10
Dionysius superior quanto metu vixerit. 78.22
Dionysius tyrannus. 122.29
Dissensio sine acerbitate inter Africanum & Metellum. 38
28
Dissimilitudo dissociat amicitias. 180.31
Diuitias amare, parui angustique animi est. 31.18
Diuitiarum fructus in copia est. 243.16
Diuitiarum modum ex eo, quantum cuique sat est, homines metiuntur. 241.242
Diuitiæ cur expetantur. 13.21
Diues non est, cui quæsito opus est. 243.11
Diues quis sit. 241.18
Diuisio rerum ad tuendam vitam pertinentium. 73.5
Diuisionis vitium aliquid præterire. 7.24
Dolor contra naturam. 113.22
Dolere malum non esse, philosophi nonnulli affirmant. 136.13
Dolorum faces. 83.31
Dolus malus legibus vindicatus. 120.10
Dolus malus quid. ibid.
Domus hominis honorati qualis esse debeat. 59.15
Domum dominus honestare debet, non contra. ibid.
Domus seminarium reip. 26.12
Domus finis, vsus. ibid.
Drusus M. 47.17
Duillius Pœnos primus classe deuicit 209.19. delectabatur cereo funali & tibicine. ibid.
Duodecim tabulæ de tutela. 129.2

E

Eloquentiæ laus. 66.26
Eloquentia quid. 88.10
Eloquentiæ intermissio. 96.19
Ennii poëtæ loci siue versus, diuersas ad res prolati, suo quisque numero notati. 18.26
Ennii versus de fide. 146.6
Ennii versus ad Flaminium. 191
31
Ennii versus de Fabio Maximo. 196.3
Ennii versus de senectute sua. 119
16
Ennius præclarè paupertatem & senectutem tulit. 198.14
Ennius quot annos vixerit. ibid.
Ennii versus ex persona Appii cæci. ibid.
Ennius censet non lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. 221.5
Ennius de Homero sæpissimè cogitare, & loqui solebat. 250
Epicurei peruertunt præcepta officii. 5
Epicureorum sententia de Deo. 145.8
Epicurus satis fortiter de dolore dicit. 151.15
Epicuri de bono & malo sententia. 151.21
Epigoni tragœdia. 49.31
εὐκαιρία. 61.10
εὐταξία. ibid.2
Euripidis versus. 137.11
Exercitatio in omni re necessaria

ria. 38.2
Exercitatio in ſenibus quid efficiat. 205.3
Exigere nõ acerbè cõuenit. 95.10
Exilium quibus terribile. 232.15
Exules qui ſint. 237.5

F

FAbius Q. Labeo. 17.7
Fabij Maximi laus. 37.20
calliditas. 47.29
Fabricius iuſtus. 111.23
Fabricius etiam ſenex reip. vtilis. 198.8
Fabricij continentia. 164.26
Fabula Platonis vtiliſſima. 120 15
Falſum iurare, peierare non eſt. 147.8
Fides vnde dicta. 13.1
Fides vt nobis videatur, quibus artibus elaborandum. 82.8
Fidei bonæ nomen latiſſimum. 132.15
Fides vel hoſti ſeruanda. 18.20 147.1
Fidei templũ in Capitolio. 146.8
Fides & conſtantia in amicitia deſiderantur. 177.28
Fidei vis. 134.27
Finis bonorum & malorum ſimplex eſſe debet. 152.13
Flaminius C. tribunus pl. 196 13
Flaminius L. è ſenatu electus. 203
Fœciale ius. 18.20. cum hoſtibus commune. 135
Fœnerari à Catone improbatum. 105.32
Fœneratores ad medium Ianum ſedebant. 108.8
Formæ dignitas quomodo tuenda. 56.13
Fors hera. 20.4
Fortis animus duabus in rebus cernitur. 30.24
Fortiſſimus quiſque, imperandi cupidiſſimus. 30.8
Forti viro vis adhiberi non poteſt. 148
Fortitudo ſine iuſtitia in vitio. 29.11
Fortitudinem quomodo definiant Stoici. ibid.
Fortitudo eſt dolorum laborumque contemptio. 151.13
Fortuna cæca. 174.2
Fortunæ magna vis in vtramque partem. 76.12
Fortunam ſuis quiſque fingit moribus. 138.26
Fraus odio digna maiore, quàm vis. 21.8
Fraus vulpeculæ propria, vis leonis. ibid.

G

GAbinia lege, quanta labes facta ſit. 169.23
Gallus dimetiendi cœli & terræ ſtudioſiſſimus. 211.13
Gemma in vitibus. 213.6
Geometræ non omnia doceant. 117.26
Gloriæ cupiditas in maximis animis & ingenijs 14.12
Gloriæ cupidi homines facile ad res iniuſtas impelluntur. 30 16
Gloriam qui, ſuſceptis laboribus ſpernat, vix inuenitur. ibid 17

Gloriæ cupiditas libertatem eripit. 31.23
Gloriam qui contemnunt, non reprehendendi. 32.26
Gloria tribus è rebus constat. 81.16
Gloriæ consequendæ viam Socrates quam traderet. 86.7
Gloriam è rebus bellicis petere adolescentes debent. 87.9
Gloria diuitijs anteponenda. 105.27
Gloria hominum angustis finibus intermineatur, nec diuturna esse potest. 352.5
Gnathonum multi similes. 187.11
Gorgias Leontinus Isocratis magister. 197.9
Gorgias Leontinus centum & septem compleuit annos. ibid.
Gorgiæ Leontini de sua senectute responsum. ibid.13
Gracchi filij vituperantur. 86.18
Gracchi patris laus. ibid.
Gracchi C. frumentaria largitio. 99.14
Gracchi Tiberij filij, Africani nepotes. 102.18
Grac Tib. qui secuti sunt. 169.2
Gracchus Tib. regnum occupare conatus est. 168.2
Græca cum Latinis coniungenda. 3.25
Græcorum nobiles victoriæ. 29.1
Græca verba Latinis inculcare ridiculum. 49.2
Græcia, manãte à Lacedæmonijs malo, cecidit. 102.16
Græcorum cõsuetudo, vt iis proponatur, de quo disputent quamuis subito. 160
Gratiæ & pecuniæ comparatio. 97.29
Gratidianus prætor, lapsus in officio boni viri. 134
Gyges Platonicus, ex pastore rex. 129.27
Gytheum. 123.13

H

HÆreditas optima quæ. 53.2
quid efficiat. 240.14
Hasta bis in foro posita. 183.21
Hecatonis Rhodij lib. de officijs. 129.25.139.30
Hercules Prodici. 51.12
Hercules in cœlestium numero collocatus propter beneficia in humanũ genus collata. 114.29
Herillus. 5.30
Herodoti locus. 85.15
Hesiodi locus. 23.27
Hesiodus de stercoratione verbum non fecit. 213.30
Hippolyti mors. 16.16
Homerus auctor optimus. 143.7
Homerus multis ante Hesiodum seculis fuit. 213.21
Homerus de stercoratione meminit. ibid.24
Homo cæteris animantibus, quãtum & in quo præstet. 8.22
Hominis propria appetitio principatus. 9.14
Homo solus ordine sentit. ibid.20
Hominis propria veri inuestigatio, & in prudentia posita. 10.18
Homines quidam non re, sed nomine. 46.18
Homines secundum deos, hominibus maximè vtiles. 73.14

Homines hominibus plurimum nocent. 75.18
Hominum ſtudia in nos quomodo excitentur. 76.10
Homo homini conſultum vult. 115.19
Honeſtum laudabile natura. 9.32
Honeſtum quibus ex rebus conſtetur. ibid.
Honeſtum è quatuor veluti fontibus manat. ibid.
Honeſtum nihil, quod iuſtitia vacat. 30.8
Honeſtas à partibus quatuor manat. 92
Honeſtas per ſe animos omnium mouet. 65.4
Honeſtum quid ſit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis ſententia. 109.31
Honeſtum verum in ſapientibus ſolis. 111.6
Honeſtas omni pondere grauior eſt habenda. 119.1
Honeſti vis. 123.31
Honeſta naturâ temporibus fiunt non honeſta. 142.21
Honeſtatis partes quatuor, prudentia, iuſtitia, animi magnitudo, continentia. ibid.
Honoris certamen etiam inter optimos, amicitiam labefactat. 167.10
Horatius Cocles. 230.11
Hortenſius, Ciceronis liber. 101
Hortenſij ædilitas, 92.33
Hortenſij potentia. 133.16
Hortus altera ſuccidia. 236
Hoſpitalitas à Theophr. laudatur. 139
Hoſtis, olim peregrinus. 19.11
Humanæ res fragiles & caducæ. 114.33

I

IAnus medius. 106.7
Iaſon Pheræus callidus. 47.28
Imperij cupiditas in maximis animis & ingenijs. 14.11
Imperia non ſemper expetenda. 31.24
Imperium non eſt ſcelere quærendum. 140
Imperator quis ſit. 237.30
Impij aduerſus deos qui ſunt. 170
Improbi ſerui ſunt. 238.31
Inceſſus quæ ratio. 56.18
Iniuria fit duobus modis. 21.8
Iniuſtitiæ duo genera. 13.9
Inſipiente fortunato nihil eſt intolerabilius. 174.4
Inſitionibus nihil inuenit agricultura ſolertius. 213.29
Inuita Minerua nihil decet. 48
ibid.
Iocandi genus duplex. 45.15
Iocandi genus quale eſſe debeat ibid.
Iraſci grauiter inimicis non oportet. 38.29
Ira omnibus interdum repudianda eſt. 39.14
Ira malè laudatur à Peripateticis. ibid.
Iratorum, aut alioqui commotorum forma ipſa corporis tota mutatur. 45.1
Ira nihil rectè fieri patitur. 58
32
Iſocrates. 4.28
Iſocrates Gorgiæ Leontini diſcip.

scip. 197.9
Isocrates vixit annos vno minùs centum. ibid.
Isocrates quarto & nonagesimo anno Panathenaicon scripsit. ibid.
Italicum bellum. 100.25
Iudiciorum ratio duplex. 88.29
Iudicium fallax in cupiditate regnandi. 119.11
Iudicijs addebatur ex fide bona. 129.3
Iura belli. 17.31
Iuris ciuilis cognitio laudabilis. 96.10
Ius ciuile neglectum. 96.13
Ius gentium, & ius ciuile quomodo differant. 132.2
Iuris fons, natura. ibid. 31
Ius ciuile ductum à natura. ibid.
Iusiurandum ad astringendam fidem vinculum arctissimum. 148.24
Iustitiæ fundamentum fides. 13.2
Iustitiam tollit ambitio. 24.1
Iustitia seruanda etiam aduersus infimos. 21.2
Iustitiæ fundamentum quod. 16
Iustitia nullum tempus vacare debet. 30.7
Iustitia sine prudentia satis habet auctoritatis. 12.20
Iustitia ex vna viri boni nominantur. 84.6
Iustitiæ opinio etiam solitario homini necessaria. ibid.
Iustitiæ particula aliqua etiam in piratis, ceteriſque latronibus. ibid.
Iustitiæ fruendæ causa, reges olim constituti. 85.16
Iustitia fundamentum est famæ. 98.32
Iustitia omnium domina & regina virtutum. 116.10
Iustitiam qui tollant. ibid.

L

Lacedæmonij victoriæ cupidissimi. 292
Lacedæmonij, quod iniustè imperarent, ab omnibus fere deserti 79.10
Lacedæmonij amplissimum magistratum senes appellabant. 199.20
Lacedæmoniorum respub. quando & cur perierit. 101.15
Lacedæmoniorum legati Athenis. 217
Lacædæmone honestum domicilium senectutis. ibid.
Laciadæ Curiales. 95.30
Lacteus orbis. 249.8
Laertes agrum stercorat. 213.25
Lælius semper eodē vultu. 59.32
Lælius plenus hilaritatis. 47.18
Lælius, cognomento sapiens. 85.9
C. Lælius. Q. Mutij Scæuolæ auguris socer. 153.14
Lælij C. & P. Scipionis familiaritas memorabilis 154.23
Lælio adolescente, L. Paulus, M. Cato, C. Gallus, P. Nasica, Tib. Gracchus iam senes. 189.30
Lælij æquales Scipio, L. Furius, P. Rutilius, Sp. Mummius. ibid.
Lælio sene C. Fannius, Q. Mutius, Q. Tubero, P. Rutilius, A. Virginius adolescentes. ibid.

Largitionem

Largitionem immodicam rapinæ sequuntur. 91.10
Largitio fundũ nõ habet. ibid.20
Largorum duo genera. ibid.29
Largitio. 94.11
Lattonũ leges quædam sunt. 85.6
Laude se dignum quisque putat. 40.16.
Legiones Rom. sub iugum à Samnitibus missæ. 147.21
Lentulus ædilis Cicerone cõsule. 92.31
Leuctrica calamitas. 79.12
Legis xij. tabularum verba. 19.12
Lex agraria Philippi. 99.19
Lex de repetundis. 100.23
Lex Crassi & Scævolæ de peregrinis. 183.24
Lex Petronia & Papia de peregrinis. ibid.
Lex Lætoria. 129.3
Legis xij. tabularum locus. 129.2
Legis Cinciæ suasor Maximus. 195.31
Lex Voconia à M. Catone laudata. 197.24
Leges quædam etiam inter latrones. 85.6
Leges cur constitutæ. 85.26
Leges ciuium incolumitatẽ spectant. 114.12
Lex naturæ communem vtilitatem spectat. 116.21
Legum latores boni plus prosunt ciuitatibus, quàm boni imperatores. 33.32
Liberalitas vide Benignitas.
Liberalitatis duo sunt genera. 23 32
Liberalitatis ratio duplex. 90.8
Liberales qui. 91.26
Liberalitas secundum naturam. 104.17
Liberalitatem qui tollant. 156.3
Libertatis causſa, omnis à magnis viris suscipienda contentio. 31.23
Libertatis proprium quid. 32.6
Libertas quid sit. 237.30
Liber nemo nisi sapiens. 237
Libidinosa & intemperans adolescentia effætum corpus tradit senectuti. 203.10
Libidinosorum animi. 248
Licinij Crassi C. lex de sacerdotijs. 187.29
Lites valdè vitandæ. 95.3
Liuius poeta, ætate Catonis Cẽs. 211.20
Loci & temporis vis quanta sit. 62.2
Luculli ædilitas. 92.29
Luculli magnificentia in villis exstruendis. 60.11
Ludo & ioco quatenus vtendum. 45.10
Lutatius Pithias. 134.28
Lycurgus. 34.15
Lysander dux Lacedæmoniorũ. ibid.
Lysander Ephorus à Lacedæmonijs expulsus. 105.17
Lysander Lacedæmonius. 115.22
Lysias Pythagoræus Epaminondam erudijt. 66.14

M

Macedonum gaza potitus L. Paullus. 100.32
Mælius Q. tribunus plebis. 147 23

Magister

Magiſter conuiuij. 210.19
Magiſteria. ibid.17
Magnanimitas. 65.66
Magnæ matris Ideæ ſacra. 209. 25
Malitia diſtat à prudentia. 132. 21
Mamercus, quòd auaritiæ cauſa ædilitatem prætermiſiſſet, à conſulatu repulſus. 93.3
Mancinus Numantinis deditus. 147.29
Manlius L. dictator accuſatus à Pomponio tribuno pl. 149.15
Manlius T. deterret tribunum pl. ab accuſatione patris. ibid.
Manlius M. pauper fuit. 218.13
Marcellus M. 221.26
Marcellus C. 47
Mareus C. ſeptimum annum poſt prætoram iacuit. 135.22
Marius C. à fide iuſtitiáq; diſceſſit. ibid.
Marius C. qualis in ſecundis & aduerſis. 34.18
Marius M. Gratidianus. 131.6
Marius Gratidianus prætor edicit populo, quid ſeruet. ibid.9
Marte noſtro. 118.14
Maſſaniſſa nonaginta annos natus quid fecerit. 204.29
Maſſaniſſa familiæ Scipionum amiciſſimus. 246.8
Maſſaniſſa P. Cornelium Scipionẽ regio apparatu accepit. ibid.
Maſſiſſa in triũpho portata. 80.4
Materiatæ ædes. 126.7
Maximus Q. ſenex adoleſcente M. Catone 195.21
Maximi grauitas comitate condita. 92.18
Maximus Q. Tarentum recepit. ibid.
Maximus Q. mortuum filium pro funere laudauit. 196.30
Maximus Q. augur. ibid.
Maximi Q. fortitudo in ferenda filij morte. ibid.20
Maximus Q. iuris augurij admodum intelligens. ibid.16
Maximus Q. vt homo Romanus valde literatus. ibid.
Max Q. Africani frater. 215
Medea, tragœdia. 49.31
Melius æquius. 129.6
Memoria legendis ſepulchris perdi putabatur. 199.23
Memoria ſenectute minuitur. ibi.
Menalippa, tragœdia. 49.31
Mendacium omne contrahendis rebus tollendum. 129.11
Mente nihil diuinius. 121.20
Mens cuiuſq; is eſt quiſque. 210
Mercari quod ſtatim vendas, ſordidum. 211
Mercatura quæ probanda, quæ minus. 64.5
Mercede ad amandum adduci, ſordidiſſimum. 177.9
Mercenarij omnes ſordidi. 64.3
Metellus Q. imperator à legato ſuo C. Mario accuſatus. 135.16
Metellus L. Quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſt. 203.14
Metrodori de beata vita ſententia. 151.2.
Metus odij comes. 77.29. malus cuſtos diuturnitatis. ibid.
Metus omnis, ſeruitus eſt. 240

Micare in tenebris. 135.11
Miles semel dimissus, nisi secundo sacramento obligetur, pugnare iure contra hostem non potest. 18.30
Milo gladiatores emit. 93.14
Milonis Crotoniatæ abiecta vox. 202.13
Milo humeris boucm sustinuit. 203.10
Minerua Phidiæ. 341
Minos. 43.1
Minucij Basilij falsum testamentum. 133.13
Modestia. 41.16
Modestia quid. 61.4
Mores corrumpuntur diuitijs. 98 22
Morositas secum aliquid excusationis habet. 218.1
Mors seruituti & turpitudini anteponenda. 36.8
Mors seni aut plane negligenda, aut etiam optanda est. 218 19
Mors longè abesse à senectute nõ potest. ibid.
Mors omni ætati cõmunis. 219.6
Mortis adolescentum & senum discrimen. 218.29
Mortem vt negligamus, ab adolescentia meditatum esse debet. 221.12
Morti nihil tam simile, quam somnus. 224.2
Mortuis religiosa iura tribuuntur. 158.4
Mors quibus terribilis 232.15
Mos rogandi iudicis. 122.22
Mucij Q. ædilitas. 92.37
Mucij Q. Manci sermo qualis. 48 11
Mucius Q.P.F. iurisconsul. 50.23
Mucius P. 87.30
Mucius Q. Porsennæ interfector. 230.9
Mummius L. 101.7
Mummij laus. ibid.
Munus perinde est, vt accipitur. 152.26
Mutatio facienda consilii, vbi nos errasse cognoscimus. 52.12

N

NAcuii versus & ludus. 199 26
Næuii bellum Punicum. 211.19
Naturã quisq; suã potius, quàm alienam insequi debet. 48.23
Natura omnibus sequẽda. ibi. 29
Natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debẽt. 54.32
Natura non patitur, vt alteri detrahamus nostri commodi causa. 113.20
Natura est ius gentium. 114.8
Natura est lex diuina, & humana. 114.15
Naturæ lege vna & eadem omnes continemur. 115.22
Natura desiderat recta & conuenientia. 118.27
Naturæ principia. 125.20
Naturæ lex. ibid. 26
Natura fons iuris. 132.41
Natura mutari nõ potest. 166.17
Natura similium sui appetens est. 217.21
Nearchus Tarentinus. 208.6
Negligendus nemo in quo sit aliqua significatio virtutis. 23.6

Neoptolemus,

Neoptolemus. 101.6
Neptunus tres optiones Theseo dedit. 21. & 142. 6. & 16.13
Nestor apud Homerum de virtutibus suis sæpissime prædicat. 103.21
Nicocles tyrānus occisus. 101.23
Nili accolæ. 250.29
Non putarā, videndum sapienti ne quando dicere cogatur. 36.3
Norban. Cn. P. Sulpicio accusatus. 128
Numa Pompilius. 129.32
Numantini deleti. 34.22
Numicius T. Trib. Pl. 147.25

Obiurgationum qui modus. 59.5
Octauius Cn. primus è sua familia consul. 59.28
Octauij M. Frumentaria largitio. 99.13
Odisse apertè magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. 178.10
Oeconomicus Xenophontis, liber à Cicerone adolescente uersus. 215.16
Officina nihil habet ingenuum. 64.26
de Officijs libri non multum à Peripateticorum dogmate differunt. 4.1
Officij amplitudo, & laus. 5.4
Officiorum præcepta adolescentiæ aptissima. ibid.
Officij præceptio quorum philosophorum propria. 5.9.29
de Officijs libri à Stoicorum fontibus deriuati. 6.2
de Officio quæstio duplex. ibi. 24
Officio diuisio. 30
Officium quid. 5.4
Officij deserendi causſæ. 14.25
Officij commutatio. 16.3
Officia alijs alia magis debentur. 27.30
Officiorum boni ratiocinatores esse debemus. 28.2
Officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriuntur. 28
Officia pro ætatum ratione variantur. 93.5
Officium adolescentis. 53.10
Officia senum. ibid. 22
Officium magistratus. 54.2
Officium priuati. ibid.
Officium peregrini. ibid.
Officiorum comparatio. 65.2
Officij persequendi rationes quinque. 72.17
Officiorum tractatio in philosophia uberrima. 107. deliberatio triplex. 108.27
Officia media. 120.32
Officia à quatuor fontibus honestatis ducta. 140.27
Officia exprobrantium hominum odiosum genus. 180.5
Onera maxima, senectus & paupertas. 197.27
Opes cum infamia non utiles. 104.26
Opifices omnes sordidi. 64.9
Opinionem hominum de se negligere, arrogantis est. 43.26
Opipare paratū conuiuium. 118.5
Orationis uis. 227
Orationis duplex ratio. 88.6

Orationis vis duplex. 57.3
Oratoris proprium quid. 4.7
Oratoris munus ingenii non solum est, sed laterum etiam & virium. 202.8
Orbium cælestium ordo. 149.21 concentus. 250 10. ab hominibus non percipitur. ibid.
Ordo quid. 61.21
Origines, Catonis liber. 206.18
ὀμοῖ 76.22
Otium languorem affert. 106.22

P

PAcuuii M. fabula. 163.4
Panætius reprehensus. 66.7
Panæt. Africani præceptor. 40.3
Panætius duas res in suis libris prætermisit. 100. 30. vtilitatum comparationem omisit. 105. 17. de officiis accuratissime scripsit. 108.25. locum de officiis prætermisit. 109.10
Panætium Cicero secutus in libris de officiis. 108.27
Panætii opinio de honest. 109.30
Panætius defenditur à Cicerone. 118.3
Papirius C. consul legem tulit de tribunis pl. reficiendis. 187.21
Papias. 123.22
Paulus Æmilius C. Luscinio familiaris fuit. 168.23
παραδόξα. 227.30
παραδόξα. maximè Socratica. ibid.
Parsimonia magnum vectigal. 244.5
Pascere bene, prima vtilitas in re familiari. 105.0
Patris vita cùm violatur, quàm multa peccentur. 334.27
Patriæ charitas quanta. 140.24
Pro patria mors oppetenda, si ita res ferat. 27.5
Patria parentibus anteponenda. 140.26
Patroni ciuitatum & nationum qui essent. 18.26
παῖδα. 76.1
Paullus L. socer filii M. Catonis. 243.28
Paupertas cõtra naturam. 113.23
Pausanias dux Lacedæmoniorũ. 34.12
Pax iniussu populi, senatusque facta irrita. 147.21
Peccare, nunquam vtile. 130.8
Peccandum non est amici caussa. 167.18
Peccata esse æqualia. 233.4
Peccata non rerum euentu, sed vitiis hominum metienda sunt. ibid.6
Peccare est tanquam lineas transire. ibid.
Peccatorum conscientia, dura seruitus. 240.28
Pecuniæ cupiditas vnde. 13.31
Pecuniam contemnere magnificum est. 31.20
Pecunia corrupti, fideles esse non possunt. 90.9
Pecunia non quærenda solùm, sed etiam collocanda. 86.6
Pecuniæ cupiditas in plerisque, summa amicitiæ pestis. 167.8
Pecuniæ & gratiæ comparatio. 97.28
Pelopis regnum iniquum. 138.7
Perduellis. 19.8
Peregrinos vsu vrbis prohibere, inhumanum.

inhumanum. 123.10
Periclis ſeueritas. 47.23
Periclis dictum in Sophoclẽ. 61.30
75.6
Pericles princeps Græciæ. 94.3
Periculoſarum actionum multiplex ratio. 30.32
Periculis ſine cauſſa offerre ſe, ſtultum eſt. 36.21
Peripatetici, quòd iracundiam laudent, notati. 38
Peripateticis placet honeſtum ſummum bonum eſſe. 109.32
Pernicies uitæ ſumma, intelligẽtiæ ſimulatio in malitia. 133.1
Perſonis veluti duabus natura vnumquemque noſtrũm induit. 47.4
Periurium quid ſit. 147.10
Phaethõ Solis filius ictu fulminis deflagrauit. 43.2
Phalaridis mos. 79.9
Phalaris crudelis tyrannus. 117.7
Philippi, Macedonum regis, humanitas. 39.30
Philippus L. 93.19
Philippi ad Alexandrum epiſtola. 90.23
Philippus tribunus pl. moderatus. 99
Philippi L. iniuſta ſententia. 139 7
Philoſophi in quo peccent. 14.30
Philoſophorum vita minùs expoſita fortunæ telis, quàm eorum qui rempub. tractant. 33.4
Philoſophiæ, quando & quibus rationibus adductus operam dare cœperit Cicero. 68.26
74.14
Philoſophiæ nomen quibuſdam inuiſum. ibid.
Philoſophi qui. 70.25
Philoſophia quid. ibid.
Philoſophiæ defenſio. 71.13
Philoſophia tota frugifera & fructuoſa. 107.28
Philoſophiæ pars de officijs verſtultum eſt. 36.21
Peripatetici, quòd iracundiam laudent, notati. 38
Peripateticis placet honeſtum ſummum bonum eſſe. 109.32
Pernicies uitæ ſumma, intelligẽtiæ ſimulatio in malitia. 133.1
Perſonis veluti duabus natura vnumquemque noſtrũm induit. 47.4
Periurium quid ſit. 147.10
Phaethõ Solis filius ictu fulminis deflagrauit. 43.2
Phalaridis mos. 79.9
Phalaris crudelis tyrannus. 117.7
Philippi, Macedonum regis, humanitas. 39.30
Philippus L. 93.19
Philippi ad Alexandrum epiſtola. 90.23
Philippus tribunus pl. moderatus. 99
Philippi L. iniuſta ſententia. 139 7
Philoſophi in quo peccent. 14.30
Philoſophorum vita minùs expoſita fortunæ telis, quàm eorum qui rempub. tractant. 33.4
Philoſophiæ, quando & quibus rationibus adductus operam dare cœperit Cicero. 68.26
74.14
Philoſophiæ nomen quibuſdam inuiſum. ibid.
Philoſophi qui. 70.25
Philoſophia quid. ibid.
Philoſophiæ defenſio. 71.13
Philoſophia tota frugifera & fructuoſa. 107.28
Philoſophiæ pars de officijs verſima. ibid.
Philoſophia liberalitatem, iuſtitiã continentiam docet. 112.10
Philoſophia vitam tranquillam præſtat. 193
Philoſophorum principes. 200.20
Pictura etiam non perfecta delectat imperitos, & laudatur. 111.12
Pietas in patriam, in cœlum via eſt. 248.2
Piratis fides non ſeruãda. 146.30
Pirata non eſt ex perduellium numero, ſed communis hoſtis omnium. ibid.
Piſonis L. lex de repetundis. 100 23
Plato. 4.26
Platonis locus. 10.3
Platonis præclara ſentẽtia. 22.22
Platonis dictum in Philoſophos. 34.31
Platonis præcepta duo reip. præfuturis neceſſaria. 37.26
Plato Dionem erudijt. 66.14
Plato vno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt. 197.5
Platonis tranquilla ſenectus. ibi.
Plato Tarentum venit. 208.6
Platonis doctrina, diſcere, eſſe reminiſci. 223.3
Plautus. 45.25

Plauri comœdiæ, Truculentus, & Pſeudolus. 211.19
Pocula minuta & rorãtia. 210.15
Poemata vel minùs præclara delectant imperitos, & laudantur. 111.11
Pœni fœdifragi. 20.10
Poeta iners extremũ actum negligit. 193.30
Polycleti ſignum. 239.26
Pompeius Sex. geometriæ ſtudioſus. 11.22
Pompeij dictum honorificum in Ciceronem. 35.6
Pompeij Magni theatrum. 93.32
Pompeius Magnus reprehenſus. 137.1
Pompeius Q. cùm deprecaretur, Numantinis deditus non eſt. 147.28
Pomponius tribunus pl. diẽ dixit L. Manlio dictatori. 141.31
Pontij Samnitis dictum de auaritia. 100.15
Põtij T. Cẽturionis vires. 204.14
Pontius C. Samnis. 208.1
Pompilius. 18.90
Poſidonius. 67.29
Poſidonius Panætij diſcipulus. 109.5
Poſidonius de officijs ſcripſit. ibi.
Poſthumius hoſti deditus, auctor ipſe deditionis. 147.19
Præclara omnia rara. 182.17
Prandia decumæ nomine. 93.9
Principatum appetere, hominis proprium. 9.14
Priuata nulla natura, ſed occupatione, victoria, lege, pactione, conditione, ſorte. 12.22
Priuata vita otioſior, publica fructuoſior. 32.13
Priuatam vitam multi coluere, vt tranquillè viuerent. ibid.
Priuata vita quibus concedenda, quibus minus. ibid.
Probabile quid ſit, niſi facta cauſarum contentione, non conſtat. 202
Prodigi qui. 91.31
Promiſſis quando ſtandum non ſit. 16.1.141.2
Promiſſa non ſeruanda. 141.30
Propylæa. 9.44
Prudentia quid. 65.16
Prudentiæ & ſapientiæ diſcrimen. ibid.
Prudentia ſine iuſtitia nocet. 8.15
Prudentia vera & maximè vtilis, quæ. ibid.
Prudentia in quo ſita. 10.16
Prudentia ſenectutis eſt. 199.28
Ptolemæus rex, Arati Sicyonij hoſpes. 102
Ptolemæus Ægypti rex alter poſt Alexandriam conditam. ibid.
Pulchritudinis duo genera. 56.5
Pyrrho. 5.29
Pyrrhi præclara ſententia. 19.30
Pyrrhus Æacides. ibid.
Pyrrho ſe Macedones dediderunt. 79.8
Pyrrhus bellum intulit Romanis. 138.21
Pyrrhi & Annibalis diſſimiles mores. 164.31
Pythagoras. 26.28
Pythagoræ ſeueritas. 47.18
Pythagoreorum mos in exercenda memoria. 26.22

Pythagoras vetat, iniussu imperatoris, id est, dei, præsidio & statione vitæ decedere. 221.1
Pythagoræ de animorum diuinitate opinio. 222.25
Pythias Pythagoricus. 122.29
Pythius argentarius. 127.28.31

Q

QVæstio de honesto & vtili. 123. 13
Quæstiones de officio. 139.30
Quæstus ex repub. sceleratus & nefarius. 101.14
Quæstus turpes. 143.1

R

RAtione vtentium duo genera. 73.10
Rectum ita iustum, si voluntarium. 15.8
Rectè facta à virtutibus proficiscuntur, peccata à vitijs. 234.2
Referenda gratia nullum officium magis necessarium est 23.24
Reges cur instituti. 10
Reges omnes Romani pares inter se præter Superbum. 230.3
Regnandi cupiditates vnde existant. 175
Regni fides nulla. 14.5
Regno iniqui atque infideles multi. 138.5
Regulus captus à Pœnis. 20.16
Regulus M. non ærūnosus. 231.20
Rei familiaris augendæ qui modus. 6.3
Res familiaris quæri debet ijs rebus à quibus abest, turpitudo. 105.8
Res magnæ non corporū viribus sed animi geruntur. 198.31
Repetundarum lex. 100.23
Rempub. capessentibus adhibenda est despicientia rerum humanarum. 32.5
Reipub. præfuturis duo Platonis præcepta necessaria. 37.27
Reip. rectores legum similes esse debent. 39.19
Respublicæ maximæ per adolescentulos labefactatæ, senibus sustentatæ. 199.29
Rhetorum campus. 28.32
Rogatio ex S. C. de Mancino Numantinis dedendo. 29
Romani quibus populis victis ciuitatem dederunt. 18.7
Romani viri illustres bellica laude. 29.4
Romanorū mos verecūdus. 55.56
Romani populi Cānensi clade animi magnitudo. 123.29
Romanorum legionum fortitudo animi. 22.1
Romanorum veterum continentia. 230.14
Romulus iniustus. 21.1
Romulus quibus gradibus in cœlum ascenderit. 121.11
Roscium Amerinum adolescens defendit Cicero. 90.2
Ruinosæ ædes. 126.11
Rupilius fabularum actor. 49.32
Rutilius P. 87.29
Rutilius Rufus Panætij auditor. 199.12

S

SAcra familiarum. 26.3
Saguntini. 234.27
Salinator C. 194.18

Salinator Tarentum amisit. 195.20
Sanguinis coniunctio, vinculum charitatis. 26.13
Sapientiæ amor ex cognitione honesti. 10.7
Sapientia in quo sita. ibid.
Sapientia quid à prudentia differat. 65.16
Sapientia princeps virtutũ. ibid.
Sapientia quid. 70.27
Sapientiæ laus. ibid.
Sapientes septẽm, non tamen omnino sapientes. 111.27
Sapientis est, habere rationem rei familiaris. 129.28
Sapiens qui sibi non prodest, nequidquam sapit. ibid.
Sapientis cum histrione, comparatio. 219.25
Sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo. 224.30
Sapientum quorundam de amicitia opinio. 170.20
Sapientis animus quibus rebus munitus. 235.29
Satirius M. 133.23
Scævola, Publij filius, vir bonus. 129.31
Scævola, pontifex maximus. 132.13
Scævolæ pontificis laus. 153.22
Scaurus M. 34.18
Scauri filius damnatus. 59.25
Scauri ædilitas. 92.30
Scenicorum mos verecundus. 55.27
Scientiæ cupiditate omnes trahimur. 119
Scipio Numantiã excidit. 34.30
Scipio ambitiosus & tristis. 47.20
Scipionis sermo qualis. 82.12
Scipio Africanus, Pauli filius, eloquentia cumulauit bellicam gloriam. 50.24
Scipionis Africani filius, qui minorem Africanum adoptauit. 52.27
Scipionis Africani dictum. 106.15
Scipiones duo. 111.22
Scipio P. pontifex maximus. 237.27
Scipiones duo iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt. 221.22
Scipionis virtutes. 155.23
Scipio paucis ante mortem diebus, triduum de rep. differuit. 158.15
Scipionis P. supremus dies fuit clarissimus. 157.27
Scipio P. Rutilium consulem effecit, fratrem eius Lucium efficere non potuit. 180.18
Scipio ab amicitia Q. Pompeij se remouit. 101.32
Scipionis oratio contra C. Papirium. 187.19
Scipiones duo propugnacula belli Punici. 230.15
Scipio tribunus militum in Africa. 246.4
Secundum naturam. 118.29
Securitas caput est ad beatè viuendum. 170.32
Seditionum origo quæ. 38.2
Seij M. benignitas. 93.10
Senator non est, qui iureiurando hostium tenetur. 144.16

Senatus Romanus iniuſtus. 139.7
Senatus non cenſet captiuos redimendos. 150.6
Senex nemo tam eſt, qui ſe annum non putet poſſe viuere. 210.13
Senis ſermo quietus & remiſſus, decorus eſt. 242.23
Senibus conceditur, vt de ſe dicant. 111.19
Senem maturè fieri, ſi vis diu eſſe ſenex, prouerbium. 204.9
Senex is probatur, in quo eſt aliquid adoleſcentis. 218.2
Senili auaritia nihil abſurdius, ibid.
Senum improuidorum & credulorum ſtultiſſima in fabulis perſona. 189.12
Senes in adoleſcentium charitate acquieſcunt. 190.2
Senectus optatur eademque accuſatur. 193.17
Senectutis arma ſunt exercitationes virtutum. 195.13
Senectus placida poſt ætatem purè & eleganter actam. 197 4
Senectus accuſatur non propter ætatem, ſed propter mores. 197. 13
Senectus quatuor de cauſſis miſera videtur. 197.28
Senectus maximũ onus putatur. ibid.
Senectutis vitia diligentia compeſcenda ſunt. 205.20
Senectutis vituperatio. 207.4
Senectutis natura loquacior. 207 12
Senectutis honeſtum domicilium Lacedæmone. 217.11
Senectutis modica ſeueritas probatur. 218.11
Senectutis fructus eſt, ante partorum bonorum memoria & copia. 220.3
Seneclus peractio ætatis eſt, tanquam fabulæ. 226
Sepulchra communia propinquis inter ſe. 26.9
Sergius Orata. 131.7
Sermo qualis eſſe debeat. 57.31
Sermonis comitas multũ ad gratiam colligendam valet. 88 11
Sermonum ſuauitas, amicitiæ condimentum. 178.16
Seruilius Ahala Sp. Mælium interemit. 214.16
Seruorum infima conditio. 21.2
Seruis quomodo vtendum. ibid.
Seruituti & turpitudini anteponenda mors. 63.8
Seueritate ſublata adminiſtrari ciuitas non poteſt. 39.6
Seueritas modica in ſenectute probatur. 215.10
Sicyon per annos quinquaginta à tyrannis poſſeſſa. 122.22
Sidera. 249.25
Silani ædilitas. 92.30.
Similitudo ad amicitiam allicit. 312
Simulatum nihil diuturnum. 86 24
Simulatio perfidi, improbi, malitioſi hominis eſt. 128.30
Simulatum nihil in amicitia. 164 7

Societatis humanæ vinculum, oratio. 24.25
Societatis humanæ gradus. ibid.
Societas præstantissima, bonorũ virorum familiaritas. 26.18
Societas inter omnes: maior autem, vt quisque proximè accedit. 160.13
Socrates semper eodem vultu. 39 30
Socrates ἱερων. 47.22
Socratici in sermone maximè excellunt. 57.13
Socrates quam ad gloriam viam traderet. 96.7
Socratis opinio de honesto. 110.6
Socrates senex fidibus didicit. 202.5
Socrates sapientissimus Apollinis oraculo iudicatus. 222.32
Socratis disputandi modus. 234 11
Sodalitates Catone quæstore constitutæ. 209.25
Solitarium nihil natura amat. 185 19
Solitudo languorem affert. 106 22
Solonis & Themistoclis comparatio. 341.1
Solon furorem simulauit. 47.30
Solon se, quotidie aliquid addiscentem, senẽ fieri dicit. 201.30
Solonis præclarum dictum. 212.2
Solonis sapientis elogium. 221.1
Solon senectute fretus audacter Pisistrato tyranno obsistebat. 220.22
Sophocles à Pericle reprehensus. 61.30
Sophocles à filijs in iudicium vocatus. 200.15
Sophoclis dictum egregium de rebus Venereis. 210.26
Sparta propter auaritiam peritura. 101.16
Sponsio, ni bonus vir esset Pythias. 134 28
Statij poetæ versus. 201.13
Statua veterum ornatu ferè militari. 29.6
Stoicorum opinio de commodis communicandis. 12.20
Stoici vnde verba sint ducta, studiose exquirunt. ibid.
Stoicorum inuerecundia. 55.11
Stoici honestum solum bonum esse dicunt. 110.14.119.3
Stoici splẽdidius de officio, quàm Academici aut Peripatetici, disseruerunt. 113.11
Stoicorum oratio. 227.28
Stulto nemini bene esse potest. 232.27
Stultos omnes insanire. 235.34
Sulpicius C. astrologiæ studiosus. 11.22
Sulpicius P.C. Norbanum accusauit. 89.2
Sulpicius Seruius sententia iuris ciuilis omnes superiores vicit. 139
Sulpicius P. tribunus pl. à Q. Pompeio capitali odio dissidet. 155.156
Summum ius, summa iniuria. 17.2
Superbia in prosperis rebus fugienda. 39.25
Superiorem parem esse inferiori, maximum

maximum est in amicitia. 179.7
Syllæ largitiones non liberales, sed iniustæ. 22.10
Sylla qualis. 48.4
Syllæ causſa honesta. 79.80
Syllæ dictum inhumanum. ibid.
Syllæ in victoria crudelitas. ibid.
Sylla L. ciuium bona vendidit. ibid.
Synephebi, comœdia Statij. ibid.

T

TAbulæ nouæ iniustæ. 103 29
Tantali regnum iniquum. 138.7
Tarquinius exul.. 173.26
Tarteſſiorum regis ætas. 219.15
Temperantia. 85.41
Terentij locus. 15.16
Terentius Læli familiaris. ibid.
Terra habitatur raris in locis. 251 22
Terra Oceano circumfusa. ibid.
Themistocles. 34.20
Theophrastus. 18.20
Theſei optata tria 16.15.142.6
Timon Athenienſis congressum hominum fugiebat. 185.3
Timotheus Cononis filius. 50.28
Tribuni Pl. hostibus dediti. 147 26
Tributorum ratio & finis. 100.5
Trœzene. 124.2
Tuditanus. 195.30
Turpio Ambiuius. 211.2
Turpe mutatur tempore. 112.21
Turpitudo maximè contra naturam. 118.28
Turpe nunquam vtile. 124.22
Tyrannorum fere violenta mors. 77.78

V

VAlerius Ceruinus ad centesimum annum vixit. 216 9
Valetudinis tuendæ ratio. 105.6
Vectigalia vrbana rusticis anteponenda. 105.106
Venandi studium honestum. 46.5
Venditor lege xij. tab. præstabat. tantum vitia, quæ lingua nuncupata essent. 130.11
Veri adolescentia comparatur. 219.31
Verecundia. 41.16.43.29
Verecundia sublata, nihil rectum, aut honestum est. 63.19
Verecundia maximum amicitiæ adiumentum. 183.21
Veri inuestigatio hominis propria. 143.2
Veritas molesta est. 185.32
Versus in Vlyssem. 143.18
Vestitus quæ ratio. 55.30
Veterrima quæque debent esse suauissima. 178.25
Veturius hosti deditus. 147.18
Viam errami non monstrare Athenis execrationibus publicis sancitum. 126.15
Villa locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. 213.30
Vires celeritati anteponendæ. 105.26
Virgula diuina. 67.14
Viriatus Lusitanus à C. Lælio fractus & comminutus. 85.7
Virtutes vt quæque leniores, ita amabiliores. 23.9
Virtutum quarundam simula-

chra

chra in belluis. 24.30
Virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur. 75.29
Virtutũ vnam qui habet, an omnes habeat. 82.29
Virtutem quo modo nonnulli interpretentur. 161.15
Virtute nihil amabilius. 160.22
Virtus tenera & tractabilis est. 311
Virtus amans sui est. 172.1
Virtutis opinio amicitiæ conciliatrix. 305.339.168.13
Virtus seipsa contenta est ad beatè viuendum. 189.25
Virtutes inter se pares. 233.24
Virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia. ibid. 32
Virtus pluris æstimanda, quàm vlla possessio, aut vlla vis auri & argenti. 244.2
Virtute qui præditi sunt soli sunt diuites. 345.1
Virtus amitti non potest. ibid.
Viscellinus. 167.28
Vitæ finis optimus. 220. 24
Vitam multi, & ij docti, deplorarunt. 222.223
Vita deserta ab amicis, secunda esse non potest. 174.18
Vitia animi grauiora, quàm corporis ac fortunæ. 113
Vitis natura caduca. 214
Vlciscendi modus. 18.2
Vlysses. 49.16
Vlysses militiam simulatione in saniæ subterfugere voluit. 143
Voluptatis appetitum omnes ferè propter verecundiam occultant. 46.20
Voluptates blandissimæ dominæ. 83.29
Voluptas omnis honestati contraria. 152.7
Voluptate nulla pestis capitalior. 107.10
Voluptates agricolarum. 212.5
Voluptas plurimorum patrocinis defenditur. 231.13
Vox clara & suauis esse debet. 57
Vt inter bonos bene agier. 129.6
Vtile ab honesto separari non debet. 72.18
Vtilitatum comparatio. 105.17
Vtilitas communis secundum naturam. 115.21
Vulgus non ex toto intelligit, quid absit à perfecto. 111.9

X

Xantippus Lacedæmonius Pœnorum dux. 143.32
Xenocrates seuerus philosophus. 48.15
Xenophontis locus. 51.12
Xenophontis Socratici liber de re familiari. 105.12
Xenophontis libri admodum vtiles. 215.35

Z

Zenonis opinio de honesto. 118
32

FINIS.

Abstrahar Hipsipile si dent modo fata reuersu
vir tuus hinc abeo vir tibi semper ero
Tertia messis erat cum tu dare tela coactus
Implesti lacrymis talia verba tuis
Enim adesque viros minimum quoque vincere nomen
militet tam forti vita tuenda fuit

Clarus

Joseph Draper of Hansey

Joseph Draper of Hansey

Hansey this 10 of 7

Abstrahar Hipsipile si dent modo fata reuersu
vir tuus hinc abeo vir tibi semper ero